ÚJ FOLYAM XIX. 5–6. SZÁM BUDAPEST 2010. JÚNIUS ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

VÁLASZTÁS, FORRADALOM: Kulin Ferenc, Bod Péter Ákos, Gróh Gáspár – HATVAN ÉVE HALT MEG GRÓF BÁNFFY MIKLÓS: Dávid Gyula, Tőkés István, Sipos Gábor, Szebeni Zsuzsa, Váradi-Kusztos Györgyi ÍRÁSAI – Ujváry Gábor TANULMÁNYA KLEBELSBERG KUNÓRÓL, 2. – Petrik Béla: LAKITELEK ÉS MONOR – Romano Rácz Sándor A CIGÁNYOK TÖRTÉNELMI TUDATÁRÓL – TRIANONRÓL Jeszenszky Géza és Török Bálint

HÍREK

Hálásan köszönjük Bartha László kiváló szervező munkáját a Bánffy Miklóssal foglalkozó szimpóziumunk létrehozásában.

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2009) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 9000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK
Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu
Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI
OTP Bank Nyrt.
Richter Gedeon Rt.
A Polgári Magyarországért Alapítvány
Batthyány Lajos Alapítvány
Oktatási és Kulturális Minisztérium
Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Olvasószerkesztő: *Sebestyén Ilona* Rovatvezető: *Gróh Gáspár*
Képszerkesztő: *Csejdy Virág* Tördelőszerkesztő: *Abinéri Ottó*
Korrektor: *Kiss István* Ügyintéző: *Hajnal Anna*

Új folyam XIX. *5–6. szám* *2010. június*

Kulin Ferenc	*Győzelem*	3
Bod Péter Ákos	*Az új kormány teendői – mindannyiunk teendői*	8
Gróh Gáspár	*Különös választás*	17
Petrik Béla	*Egy meghiúsult találkozó*	26
Ujváry Gábor	*„Élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit". Klebelsberg Kunóról. 2. rész*	47
Romano Rácz Sándor	*Miért nincs a cigányoknak történelemtudata?*	64
Bánffy Miklós emléke		
Dávid Gyula	*A kényelmetlen nagyúr*	76
Váradi-Kusztos Györgyi	*Dániel kerestetik! Gondolatok Bánffy Miklós Erdélyi története és Dániel 5. könyvének kapcsolatáról*	93
Szebeni Zsuzsa	*Az „ákombákom-firkától" a modern tervezőig. Bánffy Miklós korai grafikai munkái*	109
Sipos Gábor	*Bánffy Miklós tevékenysége az erdélyi református egyházban*	122
Tőkés István	*Emlékezés Bánffy Miklós grófra a születésének 120. évfordulója alkalmából készült emléktáblája előtt*	134

Metszetek		
Szörényi László	*Halfagylaltos hermeneutika*	*140*
Gróh Gáspár	*Mit ránk hagytak a századok*	*144*
1% metafizika	*Hector Berlioz hangversenye Pesten, 1846*	*149*
	KÖRKÉP	
Jeszenszky Géza	*Trianon túlhaladása*	*151*
Török Bálint	*Trianon magyar szemmel (Bryan Cartledge könyvéről)*	*162*
Ferch Magda	*Fülep Lajos levelezése. Vekerdi László recenziói*	*168*
Tóth Klára	*Amerikás magyarok*	*172*
Fáy Zoltán	*Bűnök és bűnhődések*	*175*
Kubinszky Mihály	*Posztumusz Ybl Miklós-díjak*	*179*
Pákozdi Imre	*Apel! Veszélyes ítélet Strasbourgban*	*184*
A Baross Gábor Társaság állásfoglalása Magyarország pénzügyi helyzetéről		*188*
Summaries		*190*
E számunk szerzői		*195*

E számunkat Bánffy Miklós korai grafikáival illusztráltuk (l. Szebeni Zsuzsa írását). A fedélen Bánffy Miklós jelmeztervének részlete *A Nagyúr* című darabjához. (Köszönjük Bánffy Miklós lányának, Bánffy-Jelen Katalinnak és az OSzK Színháztörténeti Tárnak, valmint a Kolozsvári Színházi Archívumnak, hogy hozzájárultak a grafikák közléséhez.)

Prima Primissima Díj 2003

Polgári Magyarországért Alapítvány

nka Nemzeti Kulturális Alap

otpbank

Batthyány Alapítvány

Oktatási és Kulturális Minisztérium

OKM

GYŐZELEM

A 2010-es politikai folyamatok legkülönösebb fejleménye nem a konzervatív oldal győzelmének aránya, hanem a többség szerveződésének minősége volt. Ezúttal nem a kisebbik rosszat választók alkalmi szövetsége jött létre, nem is az egyik oldal nőtt a másik fölé, hanem a váratlanul kétpólusúvá formálódó szellemi erőtér tette lehetővé, hogy a *politikai közép* fogalma markánssá és egyértelművé váljon. Lássuk be: valamennyien, akik 1989 óta egy keresztény-konzervatív nemzeti egység megteremthetőségében reménykedtünk, ezt a középpozíciót próbáltuk elfoglalni, s nemcsak – s nem is elsősorban – rajtunk múlott, hogy kísérleteink sorra kudarcba fulladtak. 2010 tavaszáig soha, egy pillanatig sem volt nyilvánvaló, hogy hol van a magyar politikai tér centruma. Mindaddig, amíg volt – ha csak szikrányi – esélye is annak, hogy a baloldalon egyszer majd megizmosodhat a nemzeti gondolat, s hogy a jobbszéli radikalizmus képes korszerűsíteni politikai kultúráját, a szélek betüremkedtek a középmezőbe, s a centrumra hol az egyik, hol a másik „véglet" árnyéka vetődött.

Nagy árat fizettünk azért, hogy letisztuljon a kép. Az egyik oldalon a szociális válság elmélyülésének, az államcsőd veszélyével fenyegető gazdasági válságnak s a társadalom morális összeomlásának kellett bekövetkezni ahhoz, hogy a hazaárulásban rivalizáló balliberális elitek érdekszövetsége felbomoljon, s a választók kimondják fölöttük az ítéletet. A másik oldalon elkerülhetetlenné vált egy olyan politikai erő megjelenése, amelyik a piaci elvű közösségi rendből kitaszított, mélyszegénységben élő százezrek jogos biztonságigényének képviseletében már puszta létével is feszegeti a

demokrácia alkotmányos kereteit. Miután egyik oldal sem volt képes arra, hogy a törvényes rend sérelme nélkül tartsa fenn, illetőleg vívja ki politikai pozícióit – a balliberálisok a kormányzati szintre emelt korrupcióval, a radikálisok az önbíráskodás legitimálására tett kísérleteikkel léptek túl a törvények szabta korlátokon –, a polgári szövetség a „legnyerőbb" harcmodort alkalmazhatta: a rendpártiság tömeglélektani energiáinak hatalmas készleteit mozgósíthatta a kormányzati hatalom megszerzéséért vívott küzdelmében. Győzelme mértékének szerencsés egybeesés tehát a titka: az a retorika, amelyet a Fidesz – ellenzéki pozícióból – taktikai eszközként is alkalmazott ellenfeleivel szemben, tökéletes összhangban volt azzal a stratégiával, amit korábban kormányzati szerepben követett.

Az új kormány legnagyobb próbatétele mindazonáltal nem az lesz, hogy meg tudja-e védeni a törvényes rendet a balról és jobbról fenyegető veszélyekkel szemben, hanem az, hogy hogyan tud majd megfelelni a radikálisok *jogos* követeléseinek, és lesz-e ereje fellépni az ország kirablását *jogszerűen* folytató érdekcsoportokkal szemben. A törvényesség védelmének jelszavával meg lehetett nyerni a választásokat, de a kormány gépezetét működtetni és a hatalmat megtartani csak a jogrend mélyreható átalakításával lehet. Orbán Viktor ígérete, mely szerint győzelmük következménye több lesz, mint forradalom, másképp nem teljesülhet. Ha ez az ígéret megvalósíthatatlan álomnak bizonyulna, évtizedek múlhatnának el, amíg a magyar társadalom újra képessé válhat önmaga megszervezésére. Hiszen parlamentáris demokráciában ez nem történhet másképp, csak ha a társadalom többsége egyetlen politikai erő mögé sorakozik fel. Elméletileg persze lehetséges, hogy ezt az egyetlen politikai erőt több – egymással vetélkedő, majd kompromisszumra jutó – párt koalíciója alkossa, de a modern kori magyar társadalomfejlődés tapasztalatai nem igazolják ezt az elméleti lehetőséget. S ha van valami korszakos jelentőségűnek mondható a Fidesz–KDNP

2010-es sikerében, az éppen az, hogy hosszú-hosszú idő után először alakulhat kormány elvtelen alkukat kívánó koalíciós kényszer nélkül. Az utóbbi hetek politikai publicisztikájában már közhelynek számít ez az észrevétel, de a siker igazi okát még nem tudatosítottuk magunkban. Nem gondolom, hogy e különleges történelmi adottság alapos elemzése elvégezhető e rövid helyzetértékelés keretein belül, de biztos vagyok abban, hogy a kegyelmi pillanat nyújtotta lehetőségek csak úgy aknázhatók ki, ha a jövőnk birtokbavételének szándéka a közelmúltunk megértésének élményéből fakad.

Amennyire igaz az, hogy a tradíciók tagadásával nem lehet jövőt építeni, éppannyira igaz az is, hogy a valóságot nem lehet a történelmi folytonosság ideálképeihez igazítani. Kétségtelen, hogy az a többség, amelyet 1989/90-ben – csaknem fél évszázadnyi kényszerszünet után – a második világháború után formálódó nemzeti egység újjáteremtésének igénye kovácsolt egybe, hitelesebb oppozíciót képviselt a pártállami puha diktatúrával szemben, mint a „demokratikus ellenzékhez'" tartozó riválisai. Ez az egységillúzió azonban a valóságosnál lényegesen nagyobbnak láttatta, s a lehetségeshez képest túlságosan szűkre szabta a „nemzeti erők" játékterét. Igaz, az 1945-ös választásokon fölényes győzelmet arató kisgazdák jogutódja nélkül nem lehetett volna rendszerváltó kormányt alakítani, ám azt az FKgP-t, amelynek egy exhibicionista kalandor kerülhetett az élére, a megszépítő emlékezet sem varázsolhatta az egység kovászává. Ebbe a vázlatos helyzetképbe nem fér bele az oknyomozás, amely fényt deríthetne arra, miért voltak eleve hamisak, megalapozatlanok a kisgazdákhoz fűződő illúziók. (Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című tanulmánya megkerülhetetlen az ilyen igényű elemzés számára!) Ezúttal csak a tanulság rögzítésére szorítkozhatunk: egy politikai közösség szervezését nem lehet ott folytatni, ahol évtizedekkel korábban abbahagytuk. A tényleges bázis, amelyre az új rendszer támaszkodhatott, e tekintetben lényegesen szűkebb volt annál, mint amit a tradí-

ció bűvöletében látni véltünk. Másfelől pedig kívülrekedtek az új egységen – jelentős számú híveikkel együtt – azok a rendszerváltók is, akik az állampárton belül kezdték meg harcukat a diktatúrát leggátlástalanabbul kiszolgáló, majd ugyanolyan gátlástalansággal a globális tőke oldalára álló apparatcsikokkal szemben. A konklúziónk ez esetben is csak az lehet: a rendszerváltoztatás első kísérlete jó irányban indult, de a politikai erőviszonyokat nem valóságos szükségletek, hanem különböző hátterű kulturális-ideologikus tradíciók határozták meg.

Két évtized – s egy új nemzedék színre lépése – kellett ahhoz, hogy a választói magatartást motiváló indítékok közül ne a nyugati pártrendszerek áthallásai, hanem a jelenben szerzett hazai tapasztalatok s a jövőre irányuló tettrekészség jussanak döntő szerephez. S kellett persze egy olyan politikus, aki el tudta hitetni választóival, hogy nem őáltaluk a pártját, hanem a pártjával őket fogja győzelemre juttatni. Orbán Viktor személye éppen ezért egyszerre kulcsfigurája a most alakuló hatalmi struktúrának, és Achilles-sarka annak a spirituális egységnek, amely egy országvesztő oligarchiával szembeni ellenállásban született meg. Politikai felelőssége nem nagyobb, mint a mindenkori kormányfőé, de szerepének erkölcsi terhe rendkívüli. Az új Magyarország talpon maradása nem utolsósorban azon múlik, képes-e a társadalom e kitüntetett szereppel szemben támasztható követelményeknek az azt viselő személy morális túlterhelése nélkül is megfelelni. Azaz: képesek leszünk-e a közügyek intézésének olyan kultúráját megteremteni, amelyben az állampolgár nem a vezér mítoszába kapaszkodó irracionális érzelmekkel helyettesíti, hanem a vezetőjére is hagyatkozó okos bizalommal erősíti meg a köz iránti személyes felelősségérzetét.

Okunk van hinni, hogy meg tudunk felelni a történelmi próbatételnek. Nemcsak azért, mert a múltunkból örökölt kulturális minták tudatosítása kellő szellemi védettséget nyújthat mindennemű diktatúraveszély ellen, hanem

azért is, mert a pártján belül szigorú parancsnok hírében álló Orbán Viktor maga is igényli a kezdeményező és felelősséget vállaló közösségekkel való együttműködést. Az előttünk álló esztendőknek nemcsak az a tétje tehát, hogy kihúzzuk az állam szekerét abból a szakadékból, amelybe azt a korrupció és kormányzási/stratégiai tehetetlenség koalíciója juttatta, hanem hogy nemzeti önismeretünkkel, önértékelésünkkel és önbizalmunkkal is kitörjünk a politikai ellenfeleink által ácsolt kalodából. Végre nem az általuk manipulált kommunikációs közegben kell perelnünk múltunk igazáért, hanem a jövőnkkel, tetteinkkel bizonyíthatjuk, hogy – Antall József eszmei-politikai hagyatékát is beleértve – tiszta, vállalható örökség birtokában vagyunk.

Nehéz ma még felmérni a „szavazófülkékben történt forradalom" történelmi jelentőségét. S e nehézségnek csak az egyik – szubjektív – oka az, hogy zsigereinkben hordjuk forradalmaink tragikus végkifejletének nyomasztó tapasztalatát. Ennél nagyobb súllyal nehezedik ránk a felismerés, hogy mostantól kezdve elsősorban rajtunk, szunnyadó lelkierőink „működőképességén" múlik, hogy mihez kezdhetünk a győzelemmel. Mert mostantól a legszebb erények – az elszántság, a bátorság, a hit, a bölcsesség – sem érnek semmit, ha nem kíséreljük meg folytonosan és egyre bővülő körökben összehangolni lépéseinket. Mégpedig – a civil életben és a pártküzdelmekben egyaránt – egy merőben újszerű, új minőségű szellemi stratégia jegyében. A győztes forradalom után sem a kétfrontos harc szocializmustól örökölt taktikájával, sem a rendszerváltás idegen forgatókönyvei által ránk kényszerített terméketlen konfrontációkkal nem juthatunk semmire. A győzelem felhajtóereje a frontvonalak fölé emelte a köz ügyét. Meg kell tanulnunk emelkedetten gondolkodni!

Kulin Ferenc

AZ ÚJ KORMÁNY TEENDŐI – MINDANNYIUNK TEENDŐI

„Egy nyugállományba vonult, negyvenhárom éves rendőrt gyanúsítanak azzal, hogy játék pisztollyal fenyegetőzve többmillió forintot rabolt tegnap a jakabszállási takarékszövetkezetből. Az egyik alkalmazott megjegyezte az autó típusát és rendszámát. A férfit elfogták."

Magyar Távirati Iroda, 2010. április 7.

„Akkori szakmai elöljáróm, L. dandártábornok azt mondta, hogy neki pénz kell a Magyar Honvédség Térképészeti Kft.-ből. Úgy fogalmazott, hogy évente 5 millió forintot kell kitermelni, vagyis hogy 5 millió forintot kell nekem átadni. L. cégeket is próbált nekem ajánlani, hogy azokkal kössek szerződést, de én ebbe nem mentem bele, mert nem ismertem a cégeket. Egy ismeretlen cégnél kockázati tényező, ha visszaosztást kérnek a pénzből."

Részletek egy kihallgatási jegyzőkönyvből, *Magyar Nemzet*, 2010. április 17.

A 2010-es választásról tudni lehetett, hogy különlegesen fontos lesz. Minálunk persze eleve nincs „tizenkettő egy tucat" választás; logikailag sem lehet, hiszen hosszú évtizedek óta csupán fél tucatszor tartottak szabad országgyűlési választást. Egyébként is csak a nagyon jól bejáratott, unalmasan normális és sikeres országokban válhat rutinszerű kötelességgé a parlamenti választás, azaz a politikai főhatalom dolgában való döntés; hazánk nem ilyen ország.

2010 azonban több ok miatt is kritikus jelentőségű év. A történelem által feltett egyik kérdés az volt, hogy botrányosan színvonaltalan és letagadhatatlanul sikertelen nyolcéves kormányzás után maradhat-e mégis ugyanaz a politikai erő a kormányrúdnál. Ma már tudjuk, hogy nem maradt, sőt. Ám azért ez mégis kérdés volt egy ideig: 2002 és 2006 egyik tanulsága éppen az, hogy meglehetősen jó kormányzás után is lehet veszteni, és a rossz kormányzást is követheti parlamenti győzelem. Ezért vált komollyá a tét: ha 2010-ben a szocialisták és szabaddemokraták mégis megmaradtak volna a hatalomban, akkor az annak a jele és bizonyítéka lett volna, hogy a nemzet ellenállóképessége végletesen legyengült, a politikailag aktív rétegek apátiája erősebbnek bizonyult a kritikára való képességnél. A vacakba való beletörődés azonban nem következett be, és ez kedvező fordulat. A kétharmados többség – noha a gazdaság irányításának legtöbb fontos ügyéhez nem szükséges ilyen nagy arány – erőt és önbizalmat adhat; mindkettőre szükség van.

A másik sajátos egyedi tényező 2010-ben a magyar gazdasági, pénzügyi és társadalmi bajok, valamint a nemzetközi pénzügyi válság egybeesése. Ilyenkor különösen fontossá válik a kormány irányvonala és a kormányzás minősége. Nemcsak arra a kézenfekvő vonatkozásra kell gondolni, hogy bármennyire globalizálódott is a világ, bármennyire megnőtt a nemzetközi szervezetek és pénzintézetek jelentősége, a krízis idején hirtelen roppant fontossá válik a kormány válságkezelő tehetsége és ügyintéző képessége. Ám a válság ügyeinek a kézbentartása csak az egyik fele a kormányzásnak. A másik – és ha lehet, még kritikusabb – kérdés az, hogy egy gazdasági-társadalmi krízis mélypontját mi követi. Kérdezhetik: mi követhetné, ha nem fellendülés? Nos, éppen az a bökkenő, hogy gyakran nem fellendülés, hanem elhúzódó pangás jön a krízis szakasza után. Ennek nagyon is fennállt a veszélye minálunk 2009-ben, és ma sem múlt el teljesen, hiszen nem múlik el magától.

A mélypont ugyanis csak annyit jelent, hogy a visszaesés megállt, a helyzet tovább nem romlik. Ilyenkor a legyengült társadalom a helyzet stabilizálódását viszonylagos javulásnak érzi, és akár bele is törődhet a stagnálásba, a „csak rosszabb ne jöjjön" életfelfogást követve. Csupán a dinamikus társadalom hajlandó és képes vállalni a további változásokkal járó erőfeszítéseket, kockázatokat; noha akkor is sokan hajlanának a már megismertnél nem rosszabb viszonyok elfogadására, mint lehetséges egyéni és társadalmi stratégiára.

A válság kapcsán a magyar közbeszéd és a szakirodalom leginkább a nemzetközi pénzügyi zavarokból származó finanszírozási, árfolyam-ingadozási és állampénzügyi bajokról szól. Holott 2008–2010 sajátossága az, hogy a nemzetközi pénzügyek válsága a mi esetünkben egybeesik egy külön hazai válsággal, amely akkor is létrejött volna, ha nincs az amerikai lakáshitelezési bajokból kinövő világméretű hitelleállás. De mivel 2008 őszén nemzetközi méreteket öltöttek a pénzügyi, majd kereskedelmi és termelési zavarok, ebben az általános – de legalábbis: európai – keretben helyeződtek el a magyar történések is. A hazai eredetű szerkezeti bajokról gyorsan át lehetett terelni a szót a másokat is sújtó válságra: ezt tette a Gyurcsány-kormány. A Bajnai-kormány egyenesen válságkezelő kormányként határozta meg magát. Ilyen minőségében még tanácsadásra is ragadtatta magát a görögök némileg hasonló eredetű krízise kapcsán, amikor a görög miniszterelnök 2010 tavaszán Budapestre látogatott. Holott a szocialisták kisebbségi kormánya azért „kezeli" a magyar pénzügyi-gazdasági krízist, az európai átlagot jóval meghaladó magyarországi gazdasági visszaesést, az uniós átlagot bőven meghaladó arányú munkanélküliségünket, az Európában kiemelkedően nagy inflációt, a szinte reménytelen adóssághegyet, mert mindezek a bajok már jelen voltak minálunk, még mielőtt 2008 szeptemberében a

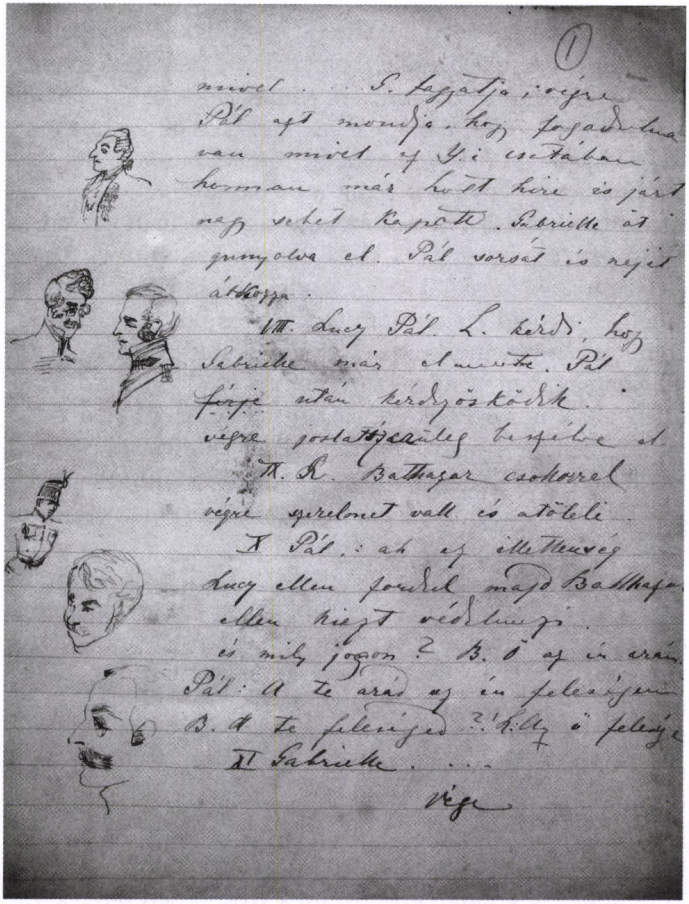

BÁNFFY MIKLÓS: EGY VÉGRENDELET KÖVETKEZMÉNYEI, 1893.
Kolozsvári Állami Levéltár (KÁL) Bánffy-hagyaték. 1535 fond.

Lehman Brothers nevű befektetési bank csődjével kipattant az addig lappangási szakaszban található pénzügyi krízis.

A nemzetközi zavarok a reméltnél lassabban ugyan, de múlófélben vannak, a magyar szerkezeti bajok azonban tartós jellegűek. Az új kormányra így rámarad mindkettő: egyfelől az, amire egyszerűsödött a Bajnai-kormány működése: „válságkezelés", hiszen a magyar gazdaságot fenyegető külső pénzügyi veszélyek közül semmi sem múlt el végleg és teljesen. De másfelől itt ágaskodik az a társadalmi krízis, amellyel a rövid élettartamú és korlátos küldetésű szocialista kormány nem sokat tudott kezdeni. Csak tünet, noha már önmagában is súlyos ügy, hogy a csődbe került lakáshitel-tulajdonosok kilakoltatását 2010. áprilisig függesztette fel a kimenő kormány, előzékenyen az utódokra hagyva a kényes ügy megoldását. Itt és egy sor társadalmi és gazdasági ügyben megoldást, nem pedig „kezelést" várunk az új kormányzattól.

Az erőn felüli lakáshitelek ügye teszteli majd a Fidesz–KDNP mint kormányzó párt értékrendjét és stratégiai gondolkodását. Itt hangsúlyosan a kormányzó párt mivoltáról van szó, hiszen a változó súlyú és összetételű, a politikai szerencse ingatagságát megtapasztaló Fidesz a rendszerváltozás kezdetétől eltelt húsz év alatt tizenhatot ellenzékben élt le. Ellenzékiként kézenfekvő reflex az, ha a lakásukat elvesztők mellé állunk. Kormányon azonban azonos súlyt kell adni a szerződéses kapcsolatok létének, a felelősségteljes állampolgári, családi és üzleti döntéshozatalnak. Érzelmileg és politikailag könnyű azonosulni a szorult helyzetbe kerülő kisemberrel, ám a kormányzóerőtől azt várjuk, hogy finanszírozható, jogszerű és a polgárosodás irányába mutató megoldást találjon egy meglehetősen kiterjedt problémára.

A lakásügyben egyébként senkinek sem lehet teljesen tiszta a lelkiismerete. Egy évtizede a nagyvonalú állami lakásépítési támogatás mozgatta meg azok fantáziáját is, akiknek akkor nem lett volna kellő anyagi erejük akkora lakás-

hoz; de az állami költségvetés sem bírta volna sokáig. Majd jött a kormányváltás 2002-ben, és – ezt is – visszacsinálták. Ám az anyagi erőn felüli költekezést onnantól kezdve a bankok által nyújtott (deviza-)hitelek tették lehetővé. Csak ritka szerencsés körülmények együttállása mellett maradt volna el a krízis; a szerencse azonban elkerült minket, és sok családban most tapasztalják meg a szomorú realitásokat.

Hasonlóképpen: ellenzékben elég rámutatni a magyar foglalkoztatás gyengeségeire, és egyben szolidárisak lehetünk a kisnyugdíjasokkal. Kormányon azonban már arról is dönteni kell, hogy miként lassítható le a nyugdíjba vonulási folyamat. Mert nem elég annyit megjelölni stratégiai célként, hogy tíz éven belül egymillió emberrel többen álljanak munkába minálunk, hanem azzal is szembe kell nézni, hogy a feladat teljesítéséhez a munka javára szóló érvek erősítése mellett a nyugdíjba menetel vonzereje is csökkentendő. Ellenzékben ezekről és más ügyekről elég politikusi nyelven szólni, de kormányon a megoldásokhoz hozzá kell rendelni azt, amit az angol szaknyelv „policy" néven ismer: intézkedést, döntést, szabályt. Egyébként is kimondható, hogy talán a legnagyobb feladat, amit a Fidesznek saját berkein belül kell megoldani: átállás az ellenzéki üzemmódról a döntés-előkészítő és döntéshozó módra. Továbbá az is igen hasznos lenne, ha a vonzáskörébe tartozó média- és véleményformáló körök az eddigi mozgósító, opponáló, a kisember panaszait felerősítő módról szintén át tudnának állni a polgári értékeket erősítő hangvételre.

Policy kell tehát az állásteremtésről szóló politikai ígéretek megvalósításának megalapozásához. Minálunk a foglalkoztatási helyzet szélsőségesen különös: a munkaképes korban lévők számához mérve igen kevesen állnak munkában, és nagyon sokan vannak nyugállományban. A mottóként választott hírek között az első örkényi tömörséggel mutatja be viszonyaink abszurditását, az MTI hírén csak ámul-bámul az ember. Játék pisztollyal rabol egy volt rendőr?

Legalább komoly fegyvere lenne. Egyáltalán: micsoda dolog, hogy egy volt rendőr rabol?! Az pedig az abszurd abszurduma, hogy egy kvietált rendőr a saját kocsijával parkol le a kirablandó jakabszállási takarékszövetkezet előtt; még jó, hogy névjegykártyát nem nyújt át a helyszínen.

De a közgazdasági elemző olvasatában a legsúlyosabb vonatkozás az egész abszurd krimiben a történet jogszerű része: az ügyetlen rabló negyvenhárom éves korában már a jól kiérdemelt nyugállományban él. Sőt van ennél cifrább ügy is: az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság 1970 és 1974 között született fiatalokat is számon tart az öregségi nyugdíjasok között: ezernél is többen vannak ilyenek, átlagosan havi 154 ezer forintos nyugellátásban részesülnek. A hatóság magyarázata szerint a harminchat éves öregségi nyugdíjasok a fegyveres erőknél dolgoztak, és az érvényes szabályok szerint a szolgálati idejük alapján mehettek nyugállományba.

Roppant nehéz visszavenni szerzett jogokat, mint amilyen a nagyvonalú nyugdíjazás, de még nehezebb lenne azt elérni, hogy a magyar társadalom aktív fele vidáman fizessen tetemes személyi jövedelemadót és társadalombiztosítási járulékot. Márpedig a nagyszámú nyugállományúaknak menő kifizetést az aktívak járulékbefizetéseiből folyósítják a társadalombiztosítás rendjében, és ezen felül is az adónkból el kell tartani az államot. Erre a súlyos problémakörre értelmes megoldási javaslatokat kellene kidolgoztatnia az új kormánynak az államapparátussal. Amiről azonban rögtön eszünkbe jut az a szomorú körülmény, hogy a kormányhivatalok nagy részében már egy ideje nem folyik érdemi munka.

Az új kormány legelső teendői közé tartozik tehát a kormányzat újraindítása. A *Magyar Szemle* olvasói ismerhetik a választást megelőző nyolc évről készített elemzésemet (*Honnan hova jutottunk 8 év alatt* – 2010. április); abban részletesen szólok a közszolgálatban okozott károkról. A köztisztviselőket nagy béremeléssel akarták lekenyerezni 2002-ben,

majd fokozatosan félretolták őket, és politikai kinevezettekkel (gyakran pénzbehajtó pártküldöttekkel) szorították ki a szakmai elemet a döntéshozatal addig sem tökéletesen átlátszó menetéből, amint erre a fővárosi önkormányzat több intézményénél folyó nyomozások rávilágítottak. Majd a magánszektorból vett technikákkal kezdték „modernizálni" a tisztviselői kart, aminek a következménye nem meglepően az lett, hogy a civil service normái tovább gyengültek, a köztisztviselői kar elbizonytalanodott. A 2010-es választások felé közeledve a szocialisták már nem is leplezték, hogy nem bíznak az állami intézményekben és az ott dolgozókban. Az államapparátus jelentős része leállt, intellektuális színvonala az utóbbi években még tovább esett. Ezért most némileg ahhoz hasonló helyzet vár az új kormányra, mint 1990-ben, az akkori történelmi váltáskor: mélyreható kormányszerkezeti változásokat kellett úgy megvalósítani, hogy a tisztviselői karban bizonytalanság és aggodalom honolt, de a válság miatt nem maradt idő a kormányzati döntések halogatására.

Kapcsolódó terület: a korrupció ügye, amivel szintén nem lesz könnyű kezdeni valamit. Megvehető közszolga mindig előfordul, és olyan ügyfél is, aki nem bízza az állami megrendelés elnyerését a minőség és ár versenyére; aki a piaci árnál olcsóbban akar megvenni állami ingatlant; aki a lehető legtöbbet akarja kihozni a maga számára az állammal való üzletelésből. Még a közismerten tiszta országokban is megeshet az emberi gyengeség felülkerekedése. Nálunk azonban a korrupció meggyökeresedése olvasható ki a nemzetközi felmérésekből adódó helyezésünk stagnálásából-romlásából.

A nemzetközi korrupciós helyezésünk mutatóit meg lehet kérdőjelezni, de nem nagyon érdemes, mert az utóbbi hónapokban felbukkanó ügyek sokasága és rendszeressége arra mutat rá: szisztéma lett nálunk az elmúlt években az állami erőforrások szervezett fosztogatása. A másodikként

idézett mottóban megszólaló hang szinte művészi tisztasággal artikulálja a rendszerré váló bajt. A dandártábornok magától értetődő, közismert gyakorlatként emlékezteti az állami középméretű szervezet új vezetőjét a korrupciós pénz átadásának kötelezettségére. Kicsike az összeg, de nyilván csekélynek bizonyult (ez ideig) a megbukás kockázata is. Az állami cégnél pedig a vezető beosztottjai is bólintanak a pénzbegyűjtés feladatára, mint ismerős, noha kellemetlen teendőre. Ezek szerint a szokásos üzletmenet része az, hogy az állami intézmények a szállítóktól „visszaosztást" kérnek. Persze, csak „ismert cégekkel" lehet kockázatmentesen üzletelni, amint a közhasznú társaság vád alá vont vezetője a józan elemzés hangján ki is fejti. De ismeretlen cég nyilván ne számítson tartós kapcsolatra állami intézménnyel, legyen az közlekedési vállalat vagy a honvédelmi tárca közhasznú társasága, hacsak nem válik „ismertté", azaz a visszaosztásos gyakorlat műveléséhez kellően megbízhatóvá. Micsoda torzulása ez tiszteletre méltó szavaknak: közhasznúság, ismertség, megbízhatóság!

Az új kormány teendőinek bonyolultságát 2010-ben tehát nem is annyira a költségvetési fegyelem megtartásában, a valutaalappal való megállapodás bonyodalmaiban, azaz a klasszikus válságkezelés teendői terén látom. Ezek is nehéz ügyek, mégis számolhatunk azzal, hogy a legyengült magyar államigazgatással is összerakható a válságkezeléshez szükséges makrogazdasági program. Nagyobb feladat a gazdaság lendületbe hozása, a társadalom alkotó erejének felszabadítása. Mindehhez azonban legfőképpen helyre kell állítani a szavak eredeti értelmét: közhasznúság, közjó, közszolgálat, köztisztviselő, vállalkozás, üzleti tisztesség és megbízhatóság.

Nos, ez lesz a nehezebb. Megvalósítható, ha sokan akarják. Az előttünk álló időszak vizsgáztatja a magyar társadalmat: vajon akarják-e elegen és erősen?

Bod Péter Ákos

KÜLÖNÖS VÁLASZTÁS

A 2010-es országgyűlési választásokkal kapcsolatos közbeszéd kivételes vonásaként nem merült fel a szokásos tét: hogy ki fog kormányozni. Hogy valami feszültség mégis maradjon, a megváltoztathatatlan Fidesz-siker tényét elfogadva csak a biztos győztes kétharmados parlamenti többségének kérdésére vonatkozó találgatás kínálkozott. A Fidesz a kormányzáshoz szükséges többséget meg is szerezte már az első fordulóban. A kétharmad-kérdést ezt követően inkább csupán az MSZP félelmei hívták elő. Az igazi kérdés már nem a Fidesz győzelmének, hanem az MSZP kudarcának mértéke volt. Ezért nyúlt a kormányzópárt a hagyományos fegyveréhez: a félelemkeltéshez, amivel alighanem csak a Fidesz-szavazók elszántságát növelte.

A kétharmados kormányoldali fölény azonban nem újdonság, igaz, azt az 1994-es országgyűlésben formálisan két párt érte el, és, döntően emiatt, a kérdés nem volt kampánytéma. A választók többsége nem is számított arra, hogy a két, korábban éles ellentétben állni látszó fél koalícióra léphet. A meglepetés elsősorban azokat érte, akik számára cáfolhatatlan tény volt az SZDSZ kérlelhetetlen kommunistaellenessége, illetve elkötelezettsége a posztkommunista hatalom elleni politika mellett.

Az 1994-es választások után, noha a jobboldal szétaprózottsága miatt az MSZP egymaga megszerezte a kormányalakításhoz szükséges többséget, az SZDSZ-szel kétharmadosra növelte fölényét. Sokan találgatták, miért volt erre Horn Gyulának szüksége – hiszen a továbbiakban semmi olyat nem

lépett, amit az egyszerű többség birtokában nem tehetett volna meg. Ebben részben az európai normák betartására való külső üzenetek hatását kell látnunk, részben a mögötte álló erő megosztottságát. Mert ugyan az SZDSZ mint párt csak a baloldal szavazatgyűjtő képességének növelésére őrizte önállóságát, és a hatalmi politikában inkább csupán az MSZP frakciójaként működött – de a „baloldal" az SZDSZ formai különállásától függetlenül alkotott kétpólusú rendszert. Ezen belül az MSZP megosztottságát tette kezelhetővé a koalíció.

Ez ma már részben történelem. Ám a 2010-es országgyűlési választások eredménye serkentheti az elmúlt húsz év folyamatainak mélyebb elemzését, mert a mostani választás tartalma nem tárható fel a nyolcvanas évek végén, kilencvenesek elején zajló folyamatok, események ismerete nélkül. A mostani eredmény olyan markáns változásokat jelez, amelyek segítik a történelmi távlat megteremtését.

Ezzel összefüggésben elemzői közhely, hogy kiesett a rendszerváltás két meghatározó pártja, az MDF és az SZDSZ. Ami szembeötlő változás ugyan, de megmaradt két másik rendszerváltó párt. De hogyan! Mert a legkisebb akkori erő hatalmasra nőtt – míg az MSZP, az egykori, tévesen nem a rendszerváltók között emlegetett MSZMP utódpártja megroppant. Pedig az a párt volt, amelyik döntött a rendszerváltásról, és azt követően, függetlenül utódjának az első demokratikus választáson elért számszerű eredményétől, informálisan megőrizte egykori hálózatait, kapcsolatrendszerét, beágyazottságát, gazdasági- és médiahatalmát. Ez a párt, amelyet, ismétlem, nem szokás „rendszerváltó" pártnak tekinteni, holott meg nem tagadott elődje okán az átalakulás folyamatában meghatározó szerepe volt: *éppen attól volt rendszerváltó párt, hogy utódpárt volt*. Olyan hatalmi centrum, amelyiknek kulcsemberei és szürke eminenciásai készítették a változások forgatókönyvét. A demokrácia rendszerének kialakításában az MSZMP szerepe volt meghatározó, így az MSZP nem egyszerűen *egy párt* volt, hanem a rejtetten továbbélő pártál-

lam hatalmi szervezete. (A folyamatnak ezt a jellemzőjét nem szabad félreérteni. Véletlenül sem jelenti azt, hogy az egykori ellenzéki vezetők, aktivisták, szimpatizánsok ismerték, ismerhették volna ezeket az elképzeléseket, vagy éppen azt a szerepet, amit a pártállam nekik szánt. De személyes bátorságuk, elszántságuk, ideáik és ideáljaik szükségszerűen beépíthetők voltak a folyamat irányítóinak terveibe. Amelyeket, Horn Gyula többször is kifakadt emiatt, a szavazók az 1990-es választásokon kisiklattak. De aztán négy év után, az utódpárt vezetőinek szemében helyreállt a rend: kétharmados támogatottsággal.) Az MSZMP–MSZP nyílt és titokban működő hatalmi centrumai azonban sohasem tudták, lévén fogalmi képtelenség, teljes egészében irányításuk alá törni a folyamatokat. A történelem már csak ilyen: nem hagyja magát.

Nem hagyják magukat az emberek sem. Idézzük fel a rendszerváltás legfontosabb pillanatának, Nagy Imre és társai végtisztességének megadását Újratemetésnek szokás nevezni – az MSZMP forgatókönyvének szövegét mondva fel. Ez a kifejezés egészében hazugság, amely azóta is a kádárizmus legitimációját szolgálta. A mártírokat gyilkosaik annak idején nem eltemették, hanem bekaparták. 1989. június 16-án nem „újra", hanem először temették el őket, akkor kerültek igazi sírba.

A temetéskor a Hősök terén összegyűlt tömeg *nem* MDF-esekből, SZDSZ-esekből, kisgazdákból, kereszténydemokratákból, fideszesekből állt. A tömeg akkor a magyar társadalom volt. A nép. A nemzet. A szertartásról nem ők döntöttek, hanem az a hatalom, amelyik a maga önfelmentő szándéka érdekében jónak látta megrendezni a temetést. *De a hatalom nem az áldozatait, hanem a vétkeit akarta eltemetni.* És akik mártírjaiktól búcsúztak, nem tehettek mást, mint akaratuk ellenére *ehhez is* asszisztáltak.

Legalábbis az állampárti forgatókönyv szerint ezt kellett tenniük. Volt azonban egy szónok, aki nem az eltervezett forgatókönyv szerint beszélt. Akkor tette meg a Fidesz,

jelesül Orbán Viktor az első lépést abba az irányba, amely a mostani kétharmad felé vezetett. Hogy két évtizede mi is történt a Hősök terén – az most, az áprilisi választásokon lett nyilvánvalóvá, noha az azóta eltelt időszak belpolitikai történéseinek folyamatosan ez állt a középpontjában.

A fordulat akkor abban állt, hogy az MSZMP – erős moszkvai biztatásra – beletörődött a hatalomgyakorlás korábbi formáinak megváltoztatásába. Ahogyan akkor egy éleseszű és jól tájékozott középvezetőtől hallottam, a demokrácia nem más, mint új igazgatástechnikai módszer. Erre a demokráciafelfogásra épült az MSZMP-s rendszerváltás, ennek volt része Nagy Imréék temetése. Az akkori, a rendszer repedéseit hosszú évek óta keresgélő és tágítgató, de végső soron a hatalom kegyéből működő ellenzék sem tudott mást, mint elfogadni azt a szerepet, amit rá osztottak. A Hősök terén elhangzott beszédek ezt a helyzetet tükrözték – egy kivétellel. Orbán Viktor akkori szavai a korábban az ellenzékre osztott szerep elutasítását jelentették. De a rendszerváltás korai szakaszában a Fidesznek jutott a legkisebb szerep.

A történelemben nem mindig az megy végbe, ami éppen történik – de időről időre szinkronba kell kerülnie tartalmainak és formáinak. A politika (különösen a pártpolitika) maga is önálló narratíva, sajátos viszonyban áll a mögötte álló társadalom folyamataival, de sohasem fejezi ki azokat pontosan. A mostani választás rendkívüliségében a politika a valósághoz igazodott, megvalósulni látszik szinkronitásuk – hasonló a forradalmakban szokott történni. A legfontosabb dolgokról való hallgatás törvényét egykoron elutasító Orbán Viktor nem véletlenül fogalmazott úgy, hogy „forradalom történt a szavazófülkékben".

Bejáratott demokráciákban a választások és a nyomukban következő korrekciók a nagy megrázkódtatásokkal járó igazítások kiváltására vannak hivatva. A hibás irányba tett kormánymozdulatok nagyobb korrekciókat követelnek.

2010-ben a heveny *gyurcsanyitisz*ben szenvedő, megbetegedett magyar társadalom, történelem- és politika- immunreakciója is rendkívül heves volt.

De ennél több is történt. A gyurcsanyitisz elhatalmasodását egy hosszú ideje tartó (kezelgetett, de meg nem gyógyított) alapbetegség tette lehetővé. E betegség lényegét a rendszerváltozás elakadása jelentette. Sok oka és sok következménye volt ennek – itt a problémát csak jelezni tudjuk. Az azonban feltűnő, hogy a mostani választáson a szavazók négyötöde (ami nagyon sokban mást jelent, mint a Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többsége) mondott nemet arra a rendszerre, amit maga körül tapasztalt. A radikális (LMP, Jobbik) és a folytonosságot elfogadó (Fidesz–KDNP) rendszertagadók az összes választó több mint 80%-át teszik ki. A Fidesz–KDNP szövetség kétharmados többségének legfőbb üzenete az, hogy a mögötte álló szavazók is elvetik az önmaga karikatúrájává züllött berendezkedést – miközben elutasítják a radikalizmust mint módszert. Ez a kétharmad, vagyis az alkotmányozáshoz is elegendő felhatalmazás az 1989–1990-ben kialkudott átmenetbe épített, a rendszerváltozást korlátozó folytonosság elutasítását jelenti. *Erről nem pártok döntöttek, hanem a társadalom.*

A 2010-es országgyűlési választásokról született első elemzések egyik fontos állítása az volt, hogy a korábban már-már megváltoztathatatlannak tűnő pártstruktúra átalakult. Vagy legalábbis, „átalakulóban van". A megmaradt rendszerváltó pártok közül a Fidesz–KDNP az egyéni körzetekben elképesztően sikeres volt, 98%-ot ért el, igazolva azt a mindig csak suttogva megkockáztatott feltételezést, mely szerint akár mindenütt győzhet. A listán elért 53%-a nem mondható extrémnek. Ez az eredmény azonban nem egy két pártból álló, parlamenti váltógazdaságban született meg. (Bár korábban esetleg tűnhetett úgy, hogy ilyen a magyar rendszer is.) Extremitás az, hogy a győztes az utána következőnél majdnem háromszor több szavazatot kapott.

A fordulat nem a Fidesz–KDNP győzelmében áll, hanem a szocialisták összeomlásában.

Szervessé váló, tartós hatású változásokhoz sok idő kell – de nemcsak az. Egy választás csak jelzés, ami sokféleképpen értelmezhető. 1990-ben az MDF, 1998-ban a Fidesz vezetésével alakultak jobbközép kormányok – de nem volt még olyan erő mögöttük, amely a politikai hatalmat jelentő kormányzásnál többet kínált volna számukra. Antall József „kamikázé kormányának" nem lehetett esélye arra, hogy a helyén maradjon, a Fidesznek 2002-ben négy év elismerten sikeres kormányzati munkája sem volt elegendő, hogy megőrizze hatalmát. Ezzel szemben a Medgyessy–Gyurcsány kormányzás négyéves hibahalmaza sem volt elég a bukáshoz. Gyurcsány 2006-os kampányszédelgésén túl ebben benne volt a pártok beágyazottsága közötti különbség, melyre hagyatkozva Kovács László elégedetten mondhatta, hogy nem népszerűségi versenyt kell nyerni, hanem választást. Ám ahogy a közvélemény-kutatások, úgy a választások sem adnak teljesen megbízható képet a bennük kifejeződő folyamatok dinamikájáról.

A Fidesz jól kormányzott és rosszul „kampányolt", az MSZP–SZDSZ koalíció csapnivalóan kormányzott, de tudott választást nyerni. A rendszerváltás óta eltelt két évtized választási eredményeit nem a kormányalakítás, hanem a pártok támogatottságában kifejeződő társadalmi ítélet változása szempontjából nézve látható, hogy például az SZDSZ és az MDF bázisa miként erodálódott ciklusról ciklusra, és hogy a Fidesz hátországa kudarcok közepette is erősödött. (A folyamatot nemcsak igazolták, hanem még látványosabban mutatták az uniós választási eredmények is.) Jól látszott, ahogyan a szocialisták – kormányzati pozíciójuk ellenére – mindinkább elvesztik vonzerejüket.

A 2010-es választás eredményeiben döntő szerepet kapott az elmúlt nyolc év politikájának középpontjában álló gyurcsányi hatalomgyakorlás elutasítása. 2006 őszén leleple-

ződött az uralomcentrikus kalandorpolitika: az őszödi titkos beszéd közzétételével kiprovokált polgárháborús jelenetek, a baloldalnak az önkormányzati választásokon elszenvedett súlyos veresége, a forradalom 50. évfordulója alkalmából a társadalom ellen indított hadüzenet nélküli háború, a nemzetbiztonsági eszközrendszernek a nemzet elleni felhasználása (vagy legalábbis az erre irányuló törekvések) nyilvánvalóvá tették a szocialista kormányzás és demokráciafelfogás csődjét. A szocialisták politikai hátországa (az, amit 1989 előttről hoztak magukkal) kimerült, hatalomtechnikai eszközeik elégtelennek bizonyultak. Az úgynevezett koalíció válsága csak teljessé tette a kormányzati alkalmatlanság bizonyítékainak sorát. Egyfelől bebizonyosodott, hogy a szocialistáknak a hatalom megőrzésére 1990 előtt készített forgatókönyve fölött eljárt az idő. Gyurcsány Ferenc kétségkívül jól látta, hogy változtatni kell, de módszerei teljes kudarcot vallottak. Sajátos módon éppen az egykori forgatókönyv sikere (a tényleges rendszerváltoztató erők egységének látványos visszavonulással való megbontása, majd a hátrálásból visszatámadás) akadályozta a változásokat. A megújulás nélkül elért 2002-es szocialista „győzelem" már a későbbi bukásnak ágyazott meg, amelynek kockázatát a 2006-os választási siker tovább növelte. A sikert a sportban nem kell magyarázni – de a politikában igen! Ez elmaradt – helyette jött a fékeveszett korrupció uralma.

A két győzelem elfedte az MSZP elől egyre gyorsabban mélyülő válsága előjeleit. Elsősorban annak felismerését, hogy az egykor az MSZMP műhelyeiben elképzelt *rendszerváltás nem tudta megakadályozni a rendszer megváltozását*. Amit 1989–1990-ben sikerült a szocialistáknak elkerülniük, az most következett be. Kudarcuk nem egyszerű választási vereség: az egykor konstruált rendszer és a párt *egyidejűleg* omlott összse. Az MSZP általathatja magát azzal, hogy nyolc év kormányzás után az egész világot megrázó válsághullám hatásaként a második helyre csúszni nem is olyan rossz eredmény. Ám

a támogatottság 20% alá süllyedése, és főként az, hogy a második helyet csak kis különbséggel sikerült megszerezni egy kormányzásra nyilvánvalóan alkalmatlan párt előtt, azt jelenti, hogy más kategóriába kerültek. Ez több, mint politikai vereség, ez politikatörténeti korszakváltás jele.

Az MSZP drámáját legbensőbb szövetségesének megsemmisülése tovább mélyíti. Az SZDSZ ellenzéki mítoszával és éles antikommunista retorikájával 1990-ben még a kormányzásra is esélyes volt. Rövidesen látható lett, az MSZP-vel 1994-ben alkotott koalícióval pedig nyilvánvalóvá vált, hogy nem az, aminek mutatja magát. Túl azon, hogy a rendszerváltást egzaltálva az antikommunista ellenzék megosztásával valójában fékezte a változásokat, utóbb nyíltan legitimálta az állampárt örököseit. A rendszerváltozás korának pártjait tekintve figyelemre méltó, hogy magukat egységesnek mutató pártok belülről jobban emlékeztettek koalícióra (az ős-MDF), míg szervezetileg önállónak mutatkozó pártok politikailag szorosan összeépültek (MSZP–SZDSZ). Így a „balliberális" kormányzás koalíciós vitái, majd a *szakítással megerősített* további együttműködés után a legkevésbé sem volt meglepő, hogy amikor az anyapárt összeomlott, „leányvállalata" is megsemmisült. Ez a fejlemény is az állampárt majd negyedszázados forgatókönyvének érvénytelenné válását, a posztkommunista modell összeomlását mutatja.

És itt egy pillanatra meg kell állnunk. Mert más egy párt, és más a szavazója. Az MSZP összeomlása után is szükség van (volna) egy valóságos szociáldemokrata pártra, az SZDSZ eltűnése után is szükség van (volna) egy valóságos liberális pártra. Az MSZP tán át is alakulhat egyszer azzá, amivé már régen lennie kellett volna, a liberális gondolkodás képviseletére azonban, ha nagyon halkan és rejtekezve is, már bejelentkezett a Lehet Más a Politika néven tevékenykedő, civil mozgalomból lett párt, amely részben meg is örökölte a liberális szavazóbázist. Az LMP-nek megvan az esélye arra, hogy ne váljon az SZDSZ utódjává. Hogy

civil kezdeményezést miként lehet „befogni", arra épp az SZDSZ előtörténete a példa (SZETA, Hálózat). A választási kampányban az LMP-t sok okból többször támadták azzal, hogy az SZDSZ-nek nem is mutánsa, hanem klónja. A rokonság igaz lehet, nem csak a szavazói kört tekintve. Ám az LMP-t *nem* a pártállam hatalomátmentő stratégái ötlötték ki, nem az állampárt mentőtutaja, nem a trójai faló, amellyel az egykori diktatúra tartalék csapatát be lehet csempészni a demokrácia erődjébe. Nem az a célja, amit a pártállam igazi erejét jelentő árnyékhatalom egykor az SZDSZ-nek szánt, hanem a demokrácia liberális és környezettudatos kontrollja. Ökopártként alighanem elsorvad, de liberális pártként, a hasonló nyugati pártokhoz hasonlóan a konzervatív-középpárti tömbhöz csatlakozva stabilizálódhat. A Fidesz ugyan aligha tud beleszólni abba, hogy az LMP útja a továbbiakban hogyan alakul, de érdemes olyan pályát nyitnia az LMP előtt, amelyik ebbe, a – mondjuk – Németországban működő modell irányába vezet.

A nagy kérdés azonban, hogy miként lehet rendszert változtatni akkor, amikor ennek már nincs szezonja. Van egy kialakult modell (piacgazdaság, parlamentáris demokrácia, euro-atlanti elkötelezettség stb.), és van egy változóban lévő világ, amelyik, más értelemben, ugyancsak meg szeretné változtatni rendszerét. A középpárti pozíciójában megerősödött, kivételes legitimációt kapott Fidesz–KDNP szövetség előtt nemcsak a kormányzás egymásra torlódott, első pillantásra már-már megoldhatatlannak tűnő feladatai, vagyis a szocialista kormányzás által hagyott csődtömeg kezelésének kényszere áll. Ezen dolgozva ki kell alakítania egy olyan új modellt, amely a megváltoztathatatlan pilléreket természetesen nem érintve, minden megváltoztathatóban elkanyarodik attól a rendszertől, amit idáig rendszerváltás néven forgalmaztak.

Gróh Gáspár

EGY MEGHIÚSULT TALÁLKOZÓ

Bevezetés. Egy interjúkötet[1] olvasása során – amelyben a ma oly divatos témáról, a húsz évvel ezelőtti rendszerváltás előzményeiről faggatták annak kiemelt jelentőségű szereplőit – egyre kísértetiesebbé vált számomra, ahogyan szinte valamennyi megszólaló az 1985-ös monori találkozót[2] és a meghiúsult második monori találkozót említette, amelyek így szinte mérföldkővé emelkedtek a rendszerváltáshoz vezető események sorában. Az interjúk szövege kötetté összeállva pedig valami egészen más minőséget vetített elénk a találkozó elmaradásának történéseiről. A beszélgetések kapcsán ugyanis egyre határozottabban körvonalazódott az a kép, amely szerint a rendszerváltást megelőző társadalomban vagy inkább a politikai-szellemi és kulturális közösségek területén a törésvonal nem a kádári diktatúra, azaz a hivatalos párthatalom és annak ellenzéke között húzódott – vagy legalábbis ennek a törésvonalnak volt egy másik dimenziója is –, hanem egészen más koordináták mentén kell azt keressük. Egyre több adat áll rendelkezésünkre arra vonatkozóan, amelyet a sorjázó visszaemlékezések is erősítenek, hogy legalább akkora volt az átjárás és a háttérszemélyeken és intézményeken keresztüli együttműködés az illegalitást is vállaló úgynevezett demokratikus ellenzék[3] és az állampárt által működtetett tudományos-kulturális intézményrendszerben dolgozó, a hivatalos kormány- és pártszervek számára döntés-előkészítést végzők, végső soron a tényleges politikai hatalomban ülők között, mint például a demokrata és a nemzeti ellenzék sorai között. S bár a demokratikus ellenzék és történetíróik a mai napig a népiek kollaboráns és szövetséges magatartását sulykolják[4], egy-egy

kiemelkedő jelentőségű személyiségének, így Illyés Gyula és Németh László hatalom általi megkörnyékezésére vagy éppen Csoóri Sándor és Pozsgay Imre közeli emberi kapcsolatára hivatkozva, ma már egyértelmű, bár nem eléggé hangsúlyozott, hogy *a rendszeres, szervezetszerű együttműködés és „együttjátszás" a hatalom és annak demokratikus ellenzéke között alakult ki.* A rendszerváltozást követő gyors egymásra találás a Demokratikus Chartában tehát nem a véletlen műve, az utódpárt kiszabadítása a karanténból, majd a későbbi együtt kormányzás e szempontból vizsgálva csupán a hetvenes évek vége óta tartó összefonódás természetes és szükségszerű következménye. A második monori találkozó meghiúsulásának történetén keresztül e problémakörről és annak eszmei alapjairól kaphatunk újabb ízelítőt.

A demokratikus ellenzékről – másképpen. Monoron és a második monori találkozót előkészítő megbeszéléseken a nemzeti radikális ellenzéken kívül a demokratikus ellenzéket mind a három, jól felismerhető társadalmi irányzata képviselte, amelyek azonban lényegében egy tőről fakadtak, s a máből visszatekintve szinte érthetetlennek tűnik, hogy az alapvetően 3/4–1/4-es felállást hogyan kívánták és kívánják ma is „eladni" négy különböző, önálló irányzat párbeszédének. Az önállóság ékes cáfolata, hogy a rendszerváltást követően mindannyian egy azonos politikai tömörülésben egyesültek, azaz egyetlen párt képviselőivé váltak. Az első találkozót szervezők között a felek még igyekeztek a feles arányt, az egyenlő képviselet elvét megtartani, s az előadók közül is kettőt-kettőt jelöltek a felek, de a négy korreferátumot tartó személy már kizárólagosan a demokratikus ellenzékhez volt köthető. S bár a demokratikus ellenzék találkozóról kiszorult képviselői körében rendkívüli elégedetlenség mutatkozott a szervezőkkel szemben, a meghívottak között is legalább 2/3-os arányt képviseltek a hozzájuk sorolható személyek. A második találkozó előkészítése eseté-

ben is csorbult az egyenlő képviselet elve, hiszen a népiek részéről jelen lévő Csurka István és Für Lajos mellett a másik oldal három irányzatra oszolva képviseltette magát 2-2 fővel, azaz rendszeresen jelentősen túlreprezentálta magát. Für Lajos visszaemlékezése szerint ezen túlmenően a demokratikus ellenzék számos képviselője csatlakozott még az előkészítő bizottsághoz, így a megbeszéléseken sokszor 10–15 fő állt szemben a két, a nemzeti radiális ellenzék képviselőivel szemben. A demokratikus ellenzék – a négyféle ellenzéki csoportosulásról kieszelt koncepciója szerint[5] – e három csoportját nagy vonalakban az alábbiak szerint határozhatjuk meg.

1. *Az MSZMP reformirányzatának képviselői,* akik alapvetően a meglévő rendszer keretein belül, sokszor az állampárt tagjaként, a fennálló rendszer érdemi meghaladásának szándéka nélkül vettek részt a demokratikus ellenzék munkájában, s akik „a rendszer toldása-foldása során s az adósságlavina növekedésével – a bennfentesek, a legféltettebb titkok tudói (a felsőbb pártvezetés, a PM, az MNB, a KSH, az OT s az ezekhez kapcsolódó kutatóintézetek, egyetemi tanszékek egyes vezető káderei, Nyers Rezső, Kornai János, Tardos Márton, Nagy Tamás, Mátyás Antal stb.) számára világossá vált, hogy a szocializmus ilyen eszközökkel s főleg: az adott nagypolitikai struktúrák ellenállásával szemben megjavíthatatlan. A párt felső köreiben a mechanizmusreform továbbvitele körül igazi háború bontakozott ki azok között, akik a jelen hatalmat nem akarták kiengedni a kezükből és azok között, akik ezt a hatalmat a jövőben is birtokolni, gyakorolni akarták. Ez a küzdelem tipikus elitharc volt, a társadalomnak semmi része sem volt benne. Olyanok küzdöttek, akik a társadalmat nem képviselni, hanem rajta – történelmi küldetésük tudatában – uralkodni akartak. A reformpárti bennfentesek és munkatársaik, bizalmasaik – nem utolsósorban '56-os megpróbáltatásaikra emlékezve – mindinkább szembefordultak a rendszer adott formájá-

val egy jobb változat kialakítása érdekében."[6] Ne értékeljük túl azonban ezt a szembenállást, mert ezek a személyek éppúgy képtelenek voltak átlépni a rendszer kereteit, mint bármely más, a hatalomban részes pártállami vezető, hogy csak egyetlen példát említsünk, Nyers Rezső Grósszal még 1989-ben is egy platform alapján és azonos észjárással gondolta végig a lehetséges helyzetet, amely az MSZP alakuló kongresszusán vált nyilvánvalóvá.[7]

Ehhez a csoporthoz tartoztak a már fent említett intézményi háttérben, az idősebb generációk mellett és eszméik hatása alatt a '70-es, '80-as években felnőtt, a pénzügyekhez, a tervezéshez, a vállalati gazdálkodáshoz jól értő, technokrata, a gazdaság és a politika legféltettebb titkaiban is bennfentes kutatónemzedék.[8] Bár elődeiknél és mentoraiknál, ahogyan Tellér Gyula fogalmazott, elfogulatlanabb és radikálisabb gazdaságszerkezeti és intézményszerkezeti változásban gondolkodtak, őket is elsősorban a „működőképes makroökonómiai konstrukciók érdekelték"[9], s nem a rendszer leváltásának eszméje.

2. *A volt 56-os elítéltek* vagy más okból Kádár börtöneit megjárt személyek, akiknek alapvető törekvései és szándékai azonosak az előzőekben említett csoportéval, hiszen ők már az 1956-os forradalmat megelőzően kísérletet tettek a hatalom átvételére annak érdekében, hogy a diktatúra öngyilkos, hosszú távon fenn nem tartható formáját valamilyen elfogadhatóbb, élhetőbb rendszerre cseréljék. A monori találkozón részt vevők közül ide sorolhatjuk a teljesség igénye nélkül Donáth Ferencet, Vásárhelyi Miklóst, Litván Györgyöt és Mécs Imrét. „Ennek a politizáló értelmiségi csoportnak a tagjai a Nagy Imrét és egyes társait kivégeztető Kádár uralmát eleve nem fogadták el s eleve a rendszer, pontosabban: a hatalomgyakorlás ilyen vagy olyan megváltoztatásában gondolkodtak."[10]

3. *A hetvenes–nyolcvanas évekre a Rákosi–Kádár-rendszernek* egy olyan, a hatalom gyakorlóihoz családi-személyi

kapcsolataiban kötődő nemzedéke nőtt fel, akik látványosan kívül maradtak a hatalom keretein, egyes tevékenységük során vállalták az illegalitást, s akik apáik ellen lázadva, „hozzájuk képest új utakat, új, követhető ideákat és ideálokat kerestek. Tájékozódásuk iránya sem érdektelen. Egyesek Mao Ce Tung szigorú eszméiben találtak iránymutatást (Demszky, Haraszti, Pór), mások a fiatal és az »igazi« Marx nézeteiben tájékozódtak (Földes László excentrikus professzor előadásainak hallgatói; a »Grundrisse« nagy divatja), vagy a Sztálin által meg nem hamisított, »igazi« Lenin irányába tapogatództak (Bauer, Juhász) stb. De az »ötvenhatosok« nyomán egyre nagyobb ázsiója támadt az amúgy erős liberális hangsúlyokkal átértelmezett Bibó István eszméinek, vagy általában a nemzetek feletti liberalizmusnak is."[11]

E három irányzat között egy sajátos munkamegosztás alakult ki az évek során, s lényegében erre alapozódhat az az állítás, mely szerint ezek valójában egyetlen politikai-hatalmi törekvés részét képezték. Látványosan és szemléletesen Tellér Gyula írta le ezt, ezért érdemes ezt hosszabban is idéznünk: „Az itt bemutatott csoportok laza, finom kohézióval: baráti kapcsolatokkal, intenzív információcserével egybefűzött együttese – ez a sajátos csíra-SZDSZ, proto-SZDSZ, ős-SZDSZ, elő-SZDSZ – a '70-es évek elejétől-közepétől: nem utolsósorban az olajválság kiábrándító hatásait követően különös politikai mozgásba fogott. Az együttes egyik része továbbra is bent maradt a rendszer fontos intézményeiben s részese volt a rendszer saját logikája szerint előrehaladó reformmunkának. Korrekt tudományos elemzésekkel igyekezett a rendszer fogyatékosságait kimutatni, óvatos intézményi és szerkezeti változtatásokat javasolni s ezzel a rendszervédők – a »múmiák« – pozícióit gyengíteni (hogy ennek a reformer társaságnak egyes tagjai az ország eladósításában tudatosan vagy csak kontár módon vettek részt, a magyar történelem egyik további nagy nyitott kérdése). Az együttes másik, fiatalabb része ezt a rendszerkritikát

és reformmunkát a koncepcióalkotás vonalán látványosan fölerősítette, felgyorsította, s a piacgazdasági logikát mint egyedül lehetségest védte és propagálta. Egy harmadik rész pedig, vállalva a legalitás keretein kívül kerülést, nekifogott a rendszer megjavításához vagy meghaladásához szükséges második nyilvánosság létrehozásának, azaz megtette a lassított puccs első, határozottan konfrontatív lépését."[12]

Ugyanerről az együttműködésről vallott Lengyel László is meglepő őszinteséggel egy, a már említett kötetben közölt visszaemlékezésében, amely ugyanezt az összefonódást, egymásba kapcsolódást vagy ha úgy tetszik, egymásra épülést mutatta be: „Ez lett az ellenzék félellenzéki mozgalma, ami azután önállóan képviseltette magát a monorierdői találkozón, többünknek (Antal Lászlónak, Bauer Tamásnak, Laki Mihálynak, nekem, Szalai Erzsébetnek, Tardos Mártonnak) volt az asztalnál egy helye. Ugyanakkor bent voltunk a rendszer egyik idegközpontjában. Mert a Pénzügykutatási Intézet bent ült a Pénzügyminisztériumban, amely akkor, a nyolcvanas évek elejétől egyike volt a legfontosabb gazdasági intézménynek. Lényegében minden reform innen indult ki. Ennek következtében információs lehetőségeink összehasonlíthatatlanul jobbak voltak, mint a kint lévőknek, mert ők semmit se tudhattak ahhoz képest, amit mi tudtunk. Beleláthattam a titkos anyagokba, miközben találkoztam – mondjuk – Kis Jánossal. És a pártvezetésben ezt tudták. Ez mutatja a rendszer ellentmondásait. Mi összekötőkapcsok voltunk, én személyesen is, a különböző csoportokkal, személyek között."[13]

A '80–as évek első felére e sajátos összjáték alapján mindhárom irányzat elvégezte a maga feladatát a sajátos szerepfelosztás alapján: egyfelől részben készen állt az a tudományos igényű és megalapozottságú gazdasági – elsősorban a globális piacgazdaság elveire épülő – és intézményi reformterv, amelynek elfogadását másfelől a hatalomban lévő reformpolitikusok előkészítették, elméletileg is emészthetővé alakították a legfelsőbb párt- és kormányza-

ti vezetés számára s harmadsorban mindezek támogatására „mintegy a terep megtisztítására, az akadályok kívülről való megtámadására és eltávolítására előreküldte ifjú »harcosokból« álló rohamcsapatát: a demokratikus ellenzéket, a majdani SZDSZ-t."[14] Mindehhez, szinte ajándékként megkapták a magyar média szinte kéretlen támogatását és lojalitását. Mindezt így foglalta össze Orosz István: „A fentiek ismeretében egyáltalán nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a szovjet világbirodalom összeomlása elméletileg és gyakorlatilag egyaránt szinte teljesen felkészületlenül érte a »demokratikus ellenzéket«, amelyről most már talán megalapozottabban ismételhetem meg azt a bevezetőben tett megállapítást, hogy nem volt sem valóban demokratikus, sem valóban ellenzéki. Javíthatatlanul baloldali maradt, és a fennálló szocializmus megreformálására dolgozott ki a hivatalos pártálláspontnál általában radikálisabb javaslatokat, abban a reményben, hogy a párt – figyelembe véve ezeket a javaslatokat – képes lesz megreformálni önmagát, és ezzel működőképesebbé tenni a rendszert. A »demokratikus ellenzék« tehát egyfajta racionalista, felvilágosító jellegű, *reformszocialista* szellemiséget képviselt, amelyet demokratikusnak egyáltalán nem tekinthetünk – hiszen nem vette figyelembe a társadalom többségének akaratát –, s ellenzékinek is csak annyiban, hogy a párton kívülről, de a rendszeren belülről, a mindenkori hatalmi állásponthoz szorosan kötődve, azt alapjaiban meg nem kérdőjelezve fogalmazta meg álláspontját."[15]

A szakítás. A második monori találkozó szervezésének kezdő időpontja és a kezdeményező személye sem egyértelműen tisztázott. Lengyel László visszaemlékezése szerint – a szervezést az időközben elhunyt Donáth Ferenc „örökébe lépő" Vásárhelyi Miklós kezdte meg, a csoportok képviselőit a Szép Ilona vendéglőbe híva meg. Más források, így elsősorban Bíró Zoltán ide vonatkozó írásai és nyilatkozatai[16], továb-

bá Szécsi Árpád munkái[17] alapján azonban úgy tűnik, a kezdeményezés a népiek részéről történt, pontosabban Csurka István Vásárhelyihez írott levelében vetette fel annak ötletét. Miután Csizmadia Ervin, a demokratikus ellenzék monográfusa sem utal könyvében ezzel ellentétes tartalmú adatra, így feltételezhetően a második monori találkozó gondolatát a nemzeti radikális ellenzék indította útjára.[18] Az időpontra vonatkozó visszaemlékezések is eltérnek egymástól, hiszen amíg Szécsi szerint – s ezt erősíti Bíró Zoltán emlékezése is – az ötlet 1987 tavaszán fogalmazódott meg, addig Lengyel László szerint a közvetlen és gyakorlati előkészületek 1986 decemberében kezdődtek a lehető legnagyobb illegalitásban, tudomása szerint a megbeszélésekről avatatlan személyek nem tudtak, azokat a belügyi szervek nem hallgatták le: „Mindenki tartotta a száját, a lehetőség szerint minden szabályt betartottunk"[19] Lengyel László talán túlzottan optimista ebben a kérdésben – vagy mintha alábecsülné a belügyi szervek igencsak hatékony, egyáltalán nem slampos működését –, hiszen egyfelől a rendelkezésünkre álló belügyi jelentések már 1986 márciusában hírt adtak a következő monori találkozó ötletéről, másfelől a decemberi Szép Ilona-i találkozó részletes leírása már aznap szerepelt a napi jelentésekben, s így arról értesült a teljes belügyi vezetés.[20] Lengyel visszaemlékezése azonban fontos mozzanatokra is rávilágított, amely a későbbi, a szakítás okát kutató viták szempontjából különös jelentőséggel bírhatnak. Álláspontja szerint ugyanis a következő találkozó abban mindenképpen különbözött volna az első monori találkozótól, hogy azt lényegesen nagyobb körben kívánták megrendezni – az első találkozón 45 meghívott vett részt, amely a kívülrekedtek körében élénk felzúdulást keltett –, ahogy mondta, százakban gondolkodtak. A másik lényegi eltérés az elsőtől, hogy a találkozót közös program elfogadása zárta volna a szervezők szándéka szerint.[21]

Bíró Zoltán visszaemlékezése szerint az előkészítő munkálatok során a nemzeti radikálisok javaslataival szemben számos ellenvetés fogalmazódott meg, így különösen nehezen állapodtak meg a felek az előadók és hozzászólók személyében. A korábbi egyensúlyra való törekvés itt is megborulni látszott, hiszen most már nemcsak az előkészítő bizottságban jutottak túlsúlyba a demokratikus ellenzék képviselői – Kis, Kenedi, Bauer, Lengyel, Mécs és Vásárhelyi mellett Csurka és Für vettek azon részt –, de az 1985-ös találkozó látszólagos egyensúlyával szemben, ahol a két oldal két-két előadót állíthatott, a második találkozón a népiek mellett azonos súllyal szerepelt volna a demokratikus ellenzék három irányzata, s Vásárhelyi Miklós, Kis János és Lengyel László előadásával szemben egyedül Csurka István felszólalása állt volna szemben. Ezt a felállást végül is a felek elfogadták. Utólag visszatekintve az eseményekre, talán megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy az előkészítő megbeszéléseken megfogalmazódott ellenvetések, az előadói kör fentiek szerinti meghatározása nem ok nélküliek voltak, s az idő múlása és a találkozó egyre későbbi időpontra történő tolódása talán éppen a *Társadalmi Szerződés* elkészülését, s annak, mint egyedül lehetséges programként való tárgyalását szolgálta volna, a programot alkotó Kis János és a pénzügykutatós Lengyel közreműködésével.

Az 1985-ös monori találkozó idején a szervező Donáth Ferenc működése eredményeképpen még az együttműködés és a szocialista pártállami, egypólusú hatalmi rendszer elleni közös fellépés körvonalazódott. A második monori találkozó meghiúsulása és a szakítást előkészítő lépés „mondhatni: megelőző lépés az ellenzék közösen elhatározott egységes programja helyett a *Társadalmi Szerződésnek* – mintegy szellemi ellen-erődemonstrációként – az ős-SZDSZ általi egyoldalú megalkotása és megjelentetése volt 1987 júniusában (ennek a lépésnek szándékosan kiszorító és barátságtalan jellegét később maga Vásárhelyi Miklós ismerte el egy

rádióinterjúban)."[22] Vásárhelyi mellett Mécs Imre is elítélte Kis Jánosék lépését, aki azon az ominózus találkozón szintén jelen volt, amikor Kis Jánosék az előkészítő bizottság ülésén szétosztották a *Beszélő* különszámát. A népiek távozását követően Kis Jánosék szemére hányta, hogy ezzel a szektás és előkészítetlen akciójukkal, amely ráadásul egy akkorra már meghaladott elképzelést melegített fel, felrobbantották azt a készülődést, amely alapján heteken belül megtartható lett volna a találkozó.[23]

A találkozó meghiúsulásának legfőbb okaként Csoóri Sándor is ezt tartotta: „Főként az volt a bajunk, hogy heteken át együtt dolgoztunk, megbeszéltük, hogy »tőletek ezek szólalnak fel, mitőlünk pedig ezek«, de azt nem mondták el, hogy erre időzítik a *Társadalmi Szerződést*. Ha megjelenünk és a *Társadalmi Szerződést* ott föltálalják, abban a pillanatban a mi elképzelésünknek semmi értelme sem lesz."[24] Csoóri talán akkor még nem sejtette – s ezért okozott a népiek számára a tényleges szakítás hetekig tartó lelkiismereti válságot –, hogy a demokratikus ellenzék e magatartása és a *Társadalmi Szerződés* értelme éppen ez, a demokratikus ellenzék által vezérelt limitált hatalomváltás megvalósítása lett volna.

Természetesen Kis János a tárgyalások megszakításának okát nem a *Társadalmi Szerződés* megjelenésében látta, azt csak a népiek által felhozott ürügynek ítélte. Véleménye szerint ugyanis az újabb monori találkozó nem programalkotásra jött volna létre, így a demokratikus ellenzék programjának nyilvánosságra hozása nem is lehetett a szakítás oka. Hadd emlékeztessünk azonban Lengyel László visszaemlékezésére, amelynek alapján a második találkozó éppen a közös ellenzéki programalkotást célozta volna. Már az első találkozó zárszavában is valami hasonló célt fogalmazott meg Donáth Ferenc is, mondván, hogy a konkrét cselekvés terén az ellenzék előtt álló feladatokat kell egy soron következő megbeszélésen körvonalazniuk.[25] A második Monor értelmét tehát abban kereshetjük, hogy az kísérletet

tehetett volna egy közös politikai nyilatkozat elfogadására. A visszaemlékezők szerint ennek szövegében, vagy legalábbis főbb pontjaiban júniusra meg is állapodtak a felek.[26] Talán éppen ezen előkészítettség miatt okozott akkora felháborodást a nemzeti radikális ellenzék és a *Beszélő* körén kívül álló demokratikus ellenzék soraiban az önálló program megjelentetése.

Árulkodó lehet azonban a belügyi jelentésekből ismert azon törekvés, mely szerint a radiális ellenzék a *Társadalmi Szerződés*[27] megjelenését követően a monori találkozó minél korábbi időpontban történő megtartását „erőltette", amelynek nyilván nem lehetett más oka és célja, mint hogy a népiek az idő rövidsége és készületlenség okán ne állhassanak elő egy ellen-memorandummal, mely körülmény alapvetően meghatározhatta volna a megbeszélés tematikáját. Az ügynöki jelentések szerint a nemzeti radikális ellenzék ekkor még nem döntött a szakítás kérdésében, s csupán időt szeretett volna nyerni annak érdekében, hogy kidolgozhassanak „egy olyan kompromisszumos programot, amely mindkét fél számára elfogadható". El kívánták érni a tanácskozás megtartásának későbbre történő halasztását, hogy elkerülhessék az esetleges szakítást.[28] A jelentések alapján ezt a kompromisszumos javaslatot Csurka István el is készítette, amelyet átadott Vásárhelyi Miklósnak.[29]

A megbeszélések a jelentések szerint még ezt követően sem szakadtak meg, a felek látszólag továbbra is keresték a találkozó megtarthatóságának lehetőségét. Ennek érdekében augusztus végén Kenedi János lakásán megbeszélést tartottak, „ahol »Molnár« (Kis János) politikai, Lengyel László gazdasági, »Zsoké« (Csurka István) pedig morális oldalról igyekezett feltárni az ország »válságának«, az »értelmiségi« cselekvésnek lehetséges kiindulópontjait." A résztvevők hármas célt határoztak meg a maguk és a találkozó számára: a válság elemeinek, okainak feltárását, a kibontakozási alternatívák egységes megközelítésének lehetőségeit; a kor-

mányprogramra való reagálás előkészítését; s egy úgynevezett „Társadalmi Tanács" létrehozását.[30] A *Beszélő* szerkesztői már a megbeszélés másnapján megkezdték az úgynevezett előtanácskozás értékelését, amelyen az a vélemény alakult ki közöttük, hogy a népiek csupán retorikájukban radikálisak, alapjában kivárásra játszanak. Miután a demokratikus ellenzék az események irányítását továbbra is kézben kívánta tartani, tagjai azt tervezték, hogy 10-20 ismertebb személy aláírásával nyilatkozatot bocsátanának ki a „Társadalmi Tanács" megalakulásáról (!) s ehhez kapcsolódóan széles körű aláírás-gyűjtési kampányt szerveznének. Mindezt úgy, hogy ne legyen idő bármilyen ellenakció indítására.[31] Azaz a radikális ellenzék tagjai az előtanácskozás másnapján elhatározták a tegnap még közösen meghatározott és elfogadott akció kisajátítását, nyilvánvalóan annak érdekében, hogy a kezdeményezést magukhoz ragadják, s az az irányításuk és így természetesen elképzeléseik szerint valósuljon meg. Erre a látszólag jelentéktelen mozzanatra nem etikai problémák feszegetése miatt hívjuk fel a figyelmet, csupán azért, mivel a demokratikus ellenzék eljárása és magatartása e kérdésben kísértetiesen hasonlatos a második monori találkozót megelőző közös programalkotás szándéka és az ezt megelőzően nyilvánosságra hozott *Társadalmi Szerződés* ügye között.

A belügyi jelentések szerint a nemzeti radikális ellenzék vezetői csupán szeptember első napjaiban döntöttek úgy, hogy a kialakult helyzetre figyelemmel a régóta tervezett második monori találkozóra vonatkozó elképzeléseiket felülvizsgálják és az összejövetelt most már Lakitelken vagy más helyszínen, mintegy 200 fő részvételével tartják meg, az általuk kiválasztott meghívotti kör részvételével, ahol Pozsgay Imrének is szerepet szántak, s a népieken túl, többek között Lengyel László, Bihari Mihály, Gombár Csaba és Konrád György közreműködésére is számítottak.[32] A demokratikus ellenzék és az állampárti hatalmi struktúrán belül különböző szinteken elhelyezkedő személyek, csopor-

tok és műhelyek közötti összjátékot érte szinte bombatámadásként a második monori találkozó meghiúsulása, amely egyúttal a *Társadalmi Szerződés*nek, mint a hatalomgyakorlók és birtoklók leváltására irányuló össznemzeti program elfogadtatásáért indított előkészítés kudarcát is jelentette. Azon irányzatok és program kudarcát, akik abban minden bizonnyal egyetértettek, hogy *a hatalomgyakorlók körében csak egy limitált váltást kell eszközölni*, amely egyfelől lehetőséget teremt arra, hogy az általuk – egyébiránt mindenki által – alkalmatlannak és korát túlélőnek tekintett vezetőgárdát vagy annak egy részét leváltsa, s helyükbe az ezen irányzatok képviselőiből verbuválódott élcsapatot ültesse, lehetőség szerint nagyobb és élesebb társadalmi mozgások nélkül, mert azok számukra beláthatatlan és kontrollálhatatlan következményekkel járhatnak együtt, éppúgy, ahogyan az 1956-ban történt. „A puccs lényege azonban az 1956-oshoz képest nem változott: nem a rendszert gondolták lerombolni, hanem a rendszernek a hatalomhoz és a hatalom adott formáihoz görcsösen ragaszkodó, a reformokat akadályozó, Rákositól és gárdájától '56-ban a hatalmat elvevő irányítóit, a plebejus »múmiákat« (Kádár Jánost, Kis Károlyt, Biszku Bélát, Németh Károlyt, Gáspár Sándort, Pap Jánost, Czinege Lajost stb.) akarták leváltani, kiszorítani, eltávolítani."[33] Az úgynevezett radikális ellenzék program szinten a nyolcvanas évek közepén tehát ténylegesen nem kívánta meghaladni a fennálló rendszert, azt a létező kereteken belül kívánta megreformálni, úgy, hogy közben annak megjavíthatatlanságát hirdette: „...a Beszélő-kör nem akart »odaütést provokálni«, és ezzel valójában elfogadta a hatalom diktálta játékszabályokat, bár igyekezett azokat tágítani. Szerencsére ennek a programnak az abszurditását, fából vaskarika mivoltát a következő néhány év világtörténelmi jelentőségű fejleményei napnál is világosabbá tették."[34]

A mérföldkőként kezelt *Társadalmi Szerződés*, amely nagyban merített a pénzügykutatós reformszocialisták ál-

tal készített *Fordulat és reform* és a Bihari Mihály által fémjelezhető *Reform és demokrácia* című anyagokból[35], lényegében ezen együttjátszás végeredménye, így az egy alkotmányos egypártrendszer képét vázolta fel, abból az alapállásból kiindulva, hogy Magyarország belátható időn belül a szovjet érdekszférán belül marad, s a szocialista típusú egypártrendszer marad a meghatározó politikai és társadalmi berendezkedés. Kis Jánosék szerint ezt a rendszert kell demokratizálni, oly módon például, hogy a párt központi bizottsága egyfajta felsőházként működne tovább. Ebben a programban tehát szó sem volt arról a radikális szakításról és rendszerváltásról, amelyre a demokratikus ellenzék tagjai visszaemlékezéseikben utalnak – s amelyre a magyar közvélemény ma is mint hősi legendára emlékezik –, a „Kádárnak mennie kell" kitételen kívül – amely igény ekkor már az állampárt legfelsőbb köreiben is megfogalmazott kívánság volt, s amelynek előkészítésén a Grósz- és Berecz-féle pártvezetés lázasan dolgozott – tehát nem volt olyan radikális követelés, amelyet a nemzeti ellenzék ne tudott volna felvállalni, vagy amelytől meg kellett volna rettennie. Kevéssé valószínű ezért a szakítás okát ebben megjelölni, ahogy azt egyes források teszik. E korszak belügyi jelentései is azt a hangulatot adták inkább vissza, mely szerint a nemzeti radikálisok képviselői meglepődtek azon, hogy az »ellenzék« lojálisabb a hatalomhoz, mint azok, akiket népieseknek szoktak nevezni[36]. A monori találkozó legradikálisabb hangvételű megnyilvánulásának ezért nem valamely demokratikus ellenzéki felszólalását, hanem Csurka István előadását minősítette a központi bizottság illetékes osztályának tájékoztatója. A szakítás ezért sokkal valószínűbb oka, hogy a népiek – bár állítom, hogy nem tudatosan, hiszen a *Társadalmi Szerződés* programját mélységében nem ismerték, ismerhették akkor – erre a rendszertani különbözőségre s a végső célok összeegyeztethetetlenségére éreztek rá. Hiszen bár a demokratikus ellenzék álláspontjában rendszertanilag ter-

mészetesen bizonyos távolodás figyelhető meg az idő múlásával a marxista eszméktől, azonban egész koncepciójuk mindvégig, a mai napig is a baloldaliság eszmekörén belül maradt s a rendszerváltás előtt is lényegében a létező szocializmus megreformálására irányult, éppúgy, ahogyan a pártállami hatalom köreiben lévő reformközgazdászok, reformpolitikusok erőfeszítései is. A radikális ellenzék ezért bizonyos értelemben valóban ellenzék volt, de nem a rendszeré, csupán az azt gyakorló személyek egy csoportjáé.

A szakítás következményei. A találkozó és az annak alapjául szánt memorandum kudarca azt vetítette előre a demokratikus ellenzék számára, hogy ebből a társadalmi átalakulásnak mondott, valójában csak a hatalomgyakorlók körének leváltási folyamatában egy olyan szellemi-kulturális és később politikai irányzat is részt fog követelni – hovatovább társadalmi elfogadottsága és kiterjedtsége okán vezető szerepre jelentheti be igényét –, amelynek filozófiája, gazdasági, politikai-hatalmi intézményi felfogása alapvetően eltér ettől a liberális piacgazdaság eszméivel beoltott baloldali eszmerendszertől. Hiszen ez egy alapjaiban az európai és a magyar történelmi hagyományokra építkező, a görög–római filozófiára és a kereszténységre, az erkölcsre és ha úgy tetszik, a protestáns etikára figyelemmel lévő, a kisközösségeket – család, iskola – szem előtt tartó eszmeiségre, a szolidaritásra támaszkodó, de ekkor még önmeghatározásra kevéssé képes és kialakulatlan irányzat volt. Már ebben az elkülönülésben is felvillant azonban az első szabad választások egyik legfontosabb kérdése, nevezetesen, hogy annak tétje nem az MSZMP pártállami hatalmának a megbuktatása – az már a világszínpadon megbukott enélkül is –, s nem is az, amelyet a baloldali-liberális körök oly erősen sulykoltak, mely szerint most egy demokratikus európai berendezkedés és az elmaradott, „fehérlovas", „mucsai" világ között kell választanunk, hanem egész egyszerűen két egy-

mástól eltérő világnézet ütközéséről volt szó, amelyben, ma már tudjuk, messze nem biztos, hogy az előbbi volt az előremutatóbb, progresszívebb és „felsőbbrendű". A második monori találkozó, s ezen a *Társadalmi Szerződés* generális ellenzéki programmá történő emelésének hiánya és e törekvés meghiúsulása előrevetítette a demokratikus ellenzék későbbi pártalakulatként való baloldali rendszertani orientációját. Ennek egyébiránt húszéves történelme során számos tanújelét adta, így például akkor is amikor az SZDSZ legbelső köre, az ún. „kemény mag" a párttagok többségi akaratával ellentétben puccsszerűen megbuktatta Tölgyessy Péter elnököt, amely lépésével nyilvánvalóvá tette, hogy „szükség esetén egyáltalán nem riad vissza a bolsevik taktika alkalmazásától – már a Hálózat, illetve az SZDSZ megalakításakor is érvényesültek ilyen tendenciák –, valamint azt, hogy e csoport valódi prioritásait a szocialistákkal való együttműködés határozza meg"[37]

A második monori találkozó előtt tehát, ahogyan Tellér Gyula fogalmazott, az „elitek közötti harcba bejelentkezett az SZDSZ-en kívüli magyar társadalom, illetve egy azt képviselő szervezett erő"[38], s egyértelművé vált, a nemzeti radikális ellenzék ösztönösen ráérzett arra, hogy egyfelől a *Társadalmi Szerződés*ben, vagy az annak alapját képező *Fordulat és reform*ban, *Reform és demokrácia*ban megfogalmazottak már nem elégségesek egy valóságos rendszerváltáshoz, másfelől, hogy az általuk képviselt alapértékek távol állnak az abban megfogalmazottaktól. A nemzeti radikális ellenzék fellépése nyomán mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az önmeghatározás és a saját kép kialakítása lépett elő főszereplővé a közös ellenzéki akciókkal szemben, s az is, hogy egy későbbi hatalmi átrendeződés során, egy esetlegesen kialakuló parlamenti többpártrendszer keretei között e két fél között fog eldőlni a versengés.

S bár a belügyi jelentések szerint a második monori találkozó meghiúsulását követően a demokratikus és a nem-

zeti radikális ellenzék közötti feszültség enyhült, és az együttműködési hajlandóság elmozdult a mélypontról, az önállósodási folyamatoknak már nem lehetett gátat vetni, s az is nyilvánvalóvá vált, hogy az alig néhány hónappal korábbi program – a szerzői szerint akár évekre munícionak gondolt –, a *Társadalmi Szerződés* szavatossága hihetetlen gyorsasággal járt le. A nemzeti radikális ellenzék pedig – ahogyan a legfelsőbb pártvezetés részére 1988 januárjában a Belügyminisztérium által készített az „ellenzéki-ellenséges tervekről" szóló jelentés összefoglalta – magáévá tette Bihari Mihály azon álláspontját, amely szerint „a lakiteleki folyamatot csak a »programéhség« kielégítésével lehet továbbvinni", „átfogó, operatív koncepciók »dömpingszerű«"[39] meghirdetésével. A nemzeti radikális ellenzék álláspontjának köréből még egy momentumot kívánunk kiemelni, amely arra szolgálhat például, hogy a népiek mennyivel gyorsabban tudtak reagálni a megváltozott körülményekre, hiszen a belügyi jelentés már ekkor egyértelműen és világosan kiemelte, hogy egységes álláspont alakult ki körükben arra vonatkozóan, mely szerint a független cselekvés alapja az, ha „az nem kötődhet egyetlen vezető politikushoz sem"[40]. Ez a megfogalmazás egyértelműen arra utalt, hogy a nemzeti radikális ellenzék nemcsak a demokratikus ellenzékkel szemben, de addigi legfőbb és talán egyetlen politikai támaszukkal, Pozsgay Imrével szemben is meg kívánta őrizni függetlenségét.

A demokratikus ellenzék számára a meghiúsult második monori találkozó utáni, a nemzeti radikális ellenzék lakiteleki zászlóbontása után bekövetkezett új helyzetre némi zavarodottsággal és tanácstalansággal reagált: „Az általuk elvben annyira szorgalmazott, »pluralista, demokratikus politikai artikulálódási folyamatok, szerveződések« számukra is meglepő intenzitással, markáns arculattal jelentkeztek. Ráadásul az ezt alapvetően befolyásoló politikai nyitás a hatalom részéről visszavonhatatlan folyamat-

tá kezd válni, ami permanens kihívást jelent számukra is. A cselekvési terük nem a »megszokott« szívós feszegetés hatására tágul, kitöltéséhez nekik is »gyorsítani és váltani kell«."[41] A társadalom plurálissá válása – amelyet elvi síkon oly erősen szorgalmazott a demokratikus ellenzék – teljesen készületlenül érte őket, ha szabad úgy fogalmaznunk, szinte nem várt eseményként szembesültek vele. Ezt a talajvesztettséget erősítette az is, hogy bár a *Társadalmi Szerződés* széles körben kivívta a „félhivatalos vita- és tárgyalási alap státusát"[42] – a belügyi jelentés szerint –, sem az operatív cselekvési formák, sem a szaktudományos-ideológiai kínálat szempontból nem elégítette ki a korábban már említett programéhséget. Itt csak utalni szeretnénk arra, hogy a népiek milyen pontosan mérték fel a megjelenés pillanatában a *Társadalmi Szerződés* azon szerepét – amely a szakítás egyik legfontosabb indoka volt –, hogy puszta létével – jószerével csak azzal, hiszen tartalmában a megjelenés pillanatában is már meghaladottá vált, így érdemben a további események irányát már nem tudta befolyásolni – szinte megkerülhetetlen objektummá válik, s emiatt óhatatlanul is minden résztvevő számára megkerülhetetlen vita- és viszonyítási ponttá vált, azaz óhatatlanul is tematizálta volna a második monori találkozót, ahogyan a fél évvel későbbi belügyi jelentés e hatására pontosan mutatott rá.

Záró gondolatok. A demokratikus ellenzék a meghiúsult második monori találkozót és a lakiteleki találkozót követően sem tudta átlépni saját árnyékát s még ekkor is a reformszakemberekkel történő minél szélesebb körű párbeszédet szorgalmazta. „Annál is inkább, mert ezek nélkülözhetetlen kapcsolódási pontok, csatornák lehetnek fontosabb politikai vezetők, az állami és pártvezetés által is igénybe vett »tudományos műhelyek« és adatbázisok, a pártbürokrácia és fontosabb szervezeti szintek, valamint a »legdemokratikusabb parlamenti képviselők« felé."[43] Ezen nem is csodál-

kozhatunk, hiszen a szocialista pártállami hatalommal folytatott párbeszéde és sírva-nevető együttműködése a demokratikus ellenzék szerves fejlődésének egyik alapvonása volt és maradt a rendszerváltásig és azt követően is. Ebből egyetlen kitörési pontot láttak maguk előtt, nevezetesen, hogy a formálódó nemzeti demokratikus ellenzék demokratikus ellenzékkel együttműködni hajlandó szürke eminenciásait fokozatosan a maguk oldalára állítsák át, az esetleges átfedéseket állandósítsák, s olyan kulcsfigurák, mint például Bihari Mihály, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor vagy Bilecz Endre az 1990-es választások „előkészítésében már inkább az ő, s nem a »népiesek« gyakorlati offenzíváját segítsék elő."[44] Bár e taktika átmeneti sikereket hozott számukra, a választásokig alapvetően már nem sikerült megfordítaniuk az erőviszonyokat.

Ma már csak találgathatunk, mi lett volna az első szabad választás végeredménye, ha a második monori találkozó is létrejöhetett volna a *Társadalmi Szerződés* alapvetése és a $^{3}/_{4}$–$^{1}/_{4}$-es felállás alapján, ha 1987 szeptemberében ez a találkozó valósult volna meg a lakiteleki találkozó helyett, s ha a nemzeti radikális ellenzék az utolsó pillanatban nem rúgja fel ezt az egyoldalú és előre meghatározott végeredményű együttműködést s nem lép az utolsó pillanatban a nemzeti önmeghatározás útjára. Bár egy integráns nemzeti politikai berendezkedés kísérlete húsz évvel ezelőtt elbukott, annyit azonban ennek mindenképpen köszönhetünk, hogy legalább egy pillanatra – ahogyan 1945–1946-ban, vagy az 1956-os forradalom napjaiban – felvillantotta a kereszténység együvé tartozásának élményével, a magyarság nemzeti identitásigényével és a parlamentáris demokrácia intézményrendszerébe vetett öntudattal és bizalommal harmonikusan összeegyeztetett szociális és szolidáris piacgazdaság létező perspektíváját. Visszatekintve a majd negyedszázaddal korábban lejátszódó eseményekre, úgy látszik, mintha a rendszerváltás történelmi léptékben is mérhető, legnagyobb

átverése készült volna egy kommunikációjában radikálisan kommunistaellenes ellenzék, s az ő hátországukban továbbélő pártelit részéről, akik valójában azonban nem a rendszert, csupán a hatalmi elitet kívánták váltani, amely új generáció természetesen megőrizte volna a rendszer alapvetően baloldali-szocialista jellegét, hozzáigazítva a globális, liberális piacgazdaság működési keretéhez, kiszorítva a legszélesebb körű parlamentáris demokrácia intézményrendszerét, az emberi jogoknak az emberi méltóság megtartásához szükséges elemeit, a mindezekkel szorosan összefüggő konzervatív, keresztény és nemzeti elveket és törekvéseket.

Petrik Béla

Jegyzetek

[1] *Felgyorsult történelem*, 18 beszélgetés a szocializmus bukásáról. Budapest, Demokratikus Átalakulásért Intézet, 2010.

[2] Előadások és korreferátumok: Donáth Ferenc: *Megnyitó szavak*, Csurka István: *Új magyar önépítés*, Szabó Miklós: *Még néhány szó a magyar önépítésről*, Csóri Sándor: *Eltemetetlen gondok a Duna-tájon*, Kenedi János: *Demokratának lenni: igen, de miért?*, Bauer Tamás: I. *Nyolc észrevétel a kongresszusi irányelvekhez*, Laki Mihály: *Négy kiegészítés Bauer Tamás írásaihoz*, Kis János: *Korlátainkról és lehetőségeinkről*, Vásárhelyi Miklós: *A magyar út a világban*.

[3] A meghatározást, amely az önkánon egyik fontos eleme volt a nyolcvanas évek második felében, most nem vitatva annak tartalmát – mitől demokratikus és mitől ellenzék – és kirekesztő jellegét, elfogadva használom e csoport jelölésére.

[4] Így például, hogy a második monori találkozóhoz kapcsolódó eseményt idézzünk, az 1990-es választások a demokratikus ellenzék által közvetített egyik legfontosabb üzenete a nemzeti demokraták és a Pozsgay vezette utódpárt összeborulásának veszélyére történő figyelmeztetés volt.

[5] Für Lajos: *„Fölrepülni rajban". Utak a Fórumba*. Bp., Püski Kiadó, 2007., 309. o.

[6] Tellér Gyula: *Középfajú pártdráma* (Esszé az SZDSZ mivoltáról). *Nagyvilág*, 2009. szeptember, 776–797. o.

[7] Lásd erről: Felgyorsult idő, Pozsgay Imre: *Lehetett volna jobban csinálni*, i. m. 19. o.

[8] Például Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László, Soós Károly Attila, Horváth Piroska, Bauer Tamás, Pető Iván, Kis János, Magyar Bálint, Voszka Éva, Szalai Erzsébet, Surányi György, Gegesi István.

[9] Tellér i. m. 778. o.

[10] Tellér i. m. 777. o.

[11] Tellér i. m. 777. o.

[12] Uo. 780. o.

[13] Felgyorsult idő, Lengyel László: *Semmiféle forgatókönyv nem volt*. I. m. 52. o.

[14] Tellér i. m. 780. o.

[15] Orosz István i. m.

[16] Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom.* Bp., Püski Kiadó, 1993. 12. o.

[17] Szécsi Árpád: *A „szabadság kisköreitől" a választási győzelemig* – www.ajk.elte.hu/TudomanyosProfil/.../SzecsiArpad-ValasztasiGyozelem.pdf

[18] Lásd erről: Pintér M. Lajos: *Ellenzékben.* Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007., 169. o.

[19] Felgyorsult idő, Lengyel László, i. m. 56. o.

[20] Lásd erről Napi operatív információs jelentés, 1986. december 28., TH 2.8 NOIJ III/III-220-251/3/1986.

[21] Lásd Felgyorsult idő, Lengyel László, i. m. 56. o.

[22] Tellér i. m. 784. o.

[23] Felgyorsult idő, Mécs Imre: *Teljes mértékű rendszerváltozást akartunk,* i. m. 259. o.

[24] Felgyorsult idő, Csoóri Sándor: *Magyarország sorsa nem csak Magyarországra tartozik,* i. m. 154–155. o.

[25] Napi operációs információs jelentés, 1985. június 24., TH. 2.8. NOIJ III/III-108-122/8/1985.

[26] Lásd erről Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék* (1968–1988), Monográfia – T-TWINS Kiadó, Budapest, 1995. 377. o.

[27] 1987. jún. 10. A *Beszélő* különszámában *Társadalmi szerződés* címmel – Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia megfogalmazásában – közzéteszi állásfoglalását „a politikai kibontakozás feltételeiről".

[28] Napi operációs információs jelentés, 1987. július 24., TH. 2.8. NOIJ III/III-128-145/3/1987.

[29] Napi operációs információs jelentés, 1987. július 28., TH. 2.8. NOIJ III/III-130-147/3/1987.

[30] Napi operációs információs jelentés, 1987. augusztus 28., TH. 2.8. NOIJ III/III-148-169/5/1987.

[31] Lásd erről a belügy Napi operációs információs jelentését, 1987. szeptember 3., TH. 2.8. NOIJ III/III-152-173/2/1987.

[32] Lásd erről a belügy Napi operációs információs jelentését, 1987. szeptember 11., TH. 2.8. NOIJ III/III-158-179/3/1987.

[33] Tellér i. m. 778. o.

[34] Orosz István: *Dokumentumtörténet,* „Demokratikus ellenzék" vagy „párton kívüli, reformszocialista ellenzék? *Kortárs,* 2002. 10.

[35] Lásd erről Felgyorsult idő, Bihari Mihály: *A modern szociáldemokráciának voltam a híve*: „Az egyetemre jött be (Kis János – P.B.), volt egy beszélgetésünk. Nem volt ez annyira ritka. »Miska, itt van két példány, olvasd el« (a *Társadalmi Szerződés*ről van szó – P. B.). Ebben az anyagban felhasználtuk a korábban megjelent vagy meg nem jelent, de ismert, kéziratban terjesztett reformanyagokat, így a tiedből is jó néhányat." – i. m. 91. o.

[36] TH. Belügyminisztérium 6-7/498/85. 4. p. – idézi Für Lajos: *„Fölrepülni rajban" Utak a Fórumhoz.* Bp., Püski Kiadó, 2007. 313. o

[37] Orosz István i. m.

[38] Tellér Gyula i. m. 784. o.

[39] Jelentés az ellenzéki-ellenséges tervekről. Belügyminisztérium 11-13/11/1988. számú, a pártvezetés részére – Lázár György, Grósz Károly, Aczél György, Berecz János, Fejti György, Pozsgay Imre, Varga Péternek címzett – készített jelentése. Történeti Hivatal AFTCS 236.d.

[40] Uo. 6. o.

[41] Uo. 7. o.

[42] Uo. 8. o.

[43] Uo. 9 o.

[44] Uo. 9. o.

„ÉLT ÖTVENHÉT ÉVET, DOLGOZOTT EGY ÉVSZÁZADNYIT"

Klebelsberg Kuno (1875–1932) megítéléséről és időszerűségéről

2. rész

Az átlagember számára is érzékelhető változásra Klebelsberg megítélésében csak 1990 után került sor. Azóta egymást követően jelentek és jelennek meg a méltató kötetek és cikkek, nemegyszer jóindulatú, ám felületes laikusok vagy a történészszakmában alig jegyzett „tudósok" tollából. Mintegy ellenhatásként a korábbi kényszerű elhallgatásra, illetve ideológiai alapú félrebeszélésekre, sőt hazudozásokra, mind többen fedezték föl és nem egyszer igyekeznek kisajátítani is Klebelsberget.

Neve már-már intézményesül: alapítvány és társaság jött létre emléke ápolására (Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány és a Klebelsberg Kuno Emléktársaság, utóbbi Jókai Anna elnökletével), munkásságának megvitatására konferenciák sorát szervezték, többnek a szerkesztett anyagát is kiadták.

Sajnos azonban, ahogy szaporodtak a róla szóló írások – néhány kiváló tanulmány mellett –, egyre több olyan is megjelent, amelynek szakmai színvonala és tudományossága jócskán megkérdőjelezhető. Napjainkban már úton-útfélen hivatkoznak Klebelsbergre – ez akár örvendetes is lehetne. Ám ezt sokszor olyanok teszik, akik valójában nincsenek tisztában munkásságának jelentőségével: pusztán egy-egy kiragadott és divatossá vált mondatát szajkózzák minduntalan. (Ahogyan például Széchenyi István esetében a „kimű-

velt emberfők" fontosságáról szóló tanítás állandó hangoztatásával is történik.) Politikusok hivatkozási alapjává vált, rendszerint anélkül, hogy – a kötelezően elhadart egy-két szlogenen kívül – ténylegesen ismernék nézeteit. Kultusza gyakran hamis túlzásokba esik. Sokak számára már-már megmerevedett példaképpé vált; szinte már nem is hús-vér emberként, hanem félistenként emlegetik.

Mindennek pedig óriási veszélyei vannak – éppen Klebelsberg Kuno alakjának és tevékenységének reális megítélése szempontjából. Ilyen elfogultsággal ugyanis – ha a korábbiakkal ellentétes előjellel is – újra csak hamis és történetietlen képet lehet róla festeni. Éppígy megengedhetetlen, ha Klebelsberg munkásságának elemzésekor – akár csak kisebb hibáinak, gyengeségeinek felemlítése esetén – dühödt indulattal támadják és bélyegzik meg az embert. Többnyire olyanok, akiknek kevés megalapozott történeti tudásuk van arról, milyen – egyébként részben ma is követhető és követendő – szerepet játszott a gróf a húszas években. Nemrégiben engem is árulónak és a magát ma Magyarországon liberálisnak nevező, szétmorzsolódott párt felbujtotta bábnak bélyegeztek, mert egy dokumentumfilmben – egyébként nagy nevű és jeles kortársak szavait idézve – azt mertem állítani, hogy Klebelsberg nem volt mentes a hiúságtól. Holott tényleg hiú volt (hozzáteszem: némi joggal). Sokan emlékeznek rá így, s mindez semmit sem von le tényleges nagyságából, sőt éppen hús-vér emberségét, szerethető esendőségét bizonyítja, vagy akár egyes politikai események hátterét színezheti.

Itt csak egy példát említek ezzel kapcsolatban, bár a korabeli lapok rendszeresen élcelődtek hiúságán. 1927-es római útja 1919 után az első hivatalos külföldi látogatás volt magyar politikus részéről, és Bethlen István közelgő – a magyar külpolitikában is fordulópontot jelentő – örök városbéli utazását készítette elő. Klebelsberg vizitjéről több, egymástól teljesen független feljegyzés készült. A pillanatnyi élményeit szin-

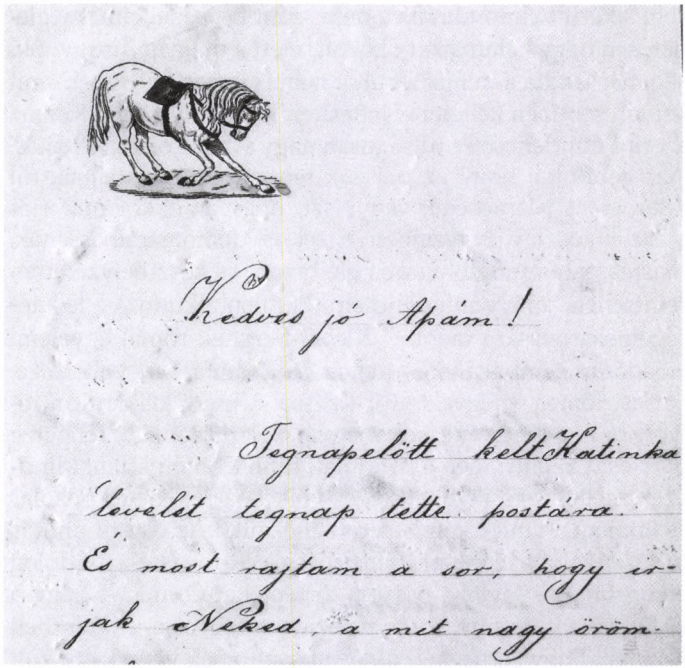

Kedves jó Apám!

Tegnapelőtt kelt Katinka
levelét tegnap tette postára.
És most rajtam a sor, hogy ír-
jak Neked, a mit nagy örö-

BÁNFFY MIKLÓS ÉDESAPJÁHOZ ÍRT LEVELÉNEK RÉSZLETE,
1880-as évek, KÁL

te azonnal rögzítő, többnyire szavahihető Kozma Miklós is Klebelsberg kíséretében volt. Számára úgy tűnt, hogy Olaszországnak Jugoszláviával szembeni „bekerítő politikája" érdekében van szüksége Magyarországra, s ehhez a magyar kormányzat, Klebelsberg hiúságára alapozva – azaz Rómában körülrajongva őt –, könnyen megnyerhető. Ormos Mária Kozma-életrajza szerint: „Ennek ellenére a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter mégsem kapott meg mindent, amit szeretett volna – írta Kozma pikírten –, így például az áhított nagy rendjel helyett be kellett érnie Mussolini dedikált fényképével. Sőt, az olasz kulturális miniszterrel, Pietro Fedelével

sem sikerült elmondatnia a neki szánt beszédet, ami meglehetősen nagy kalamajkát okozott, mert a magyar hírügynökség már leadta a miniszter által nem is ismert szöveget, amit azután sebtiben kellett helyettesíteni a valódival. [...] Kozma szerint mindenesetre túlságosan nagy volt az olasz felhajtás. Azt gondolta, hogy az olaszok tendenciózusan hajtják túl e látogatás jelentőségét »egyrészt, hogy az ekkor már éles olasz–jugoszláv helyzetben ezzel is demonstrálhassanak, másrészt, hogy Bethlen útja elé bizonyos kész helyzetet teremtsenek, amely mindenesetre Bethlen alkudozási lehetőségeinek rovására ment.«" Klebelsbergnek római egyetemi előadásán „impozáns és meleg" fogadtatásban volt része, „óriási tömeg – jegyezte föl Kozma –, mely kiszorult a folyosóra és a lépcsőkre, sok magyar, sok diplomata, rengeteg diák és diáklány, meleg hangulat, tüntető sympathia. Mindezek mellett egészen felesleges volt az a rettenetes pózolás és komédia, amit a miniszter véghezvitt." Az olasz hűhót is túlszárnyalták azonban Klebelsberg „PR-fogásai". „A dolog odáig fajult – foglalja össze a történteket Ormos –, hogy a külügyminisztérium kérte részben a követséget, részben Kozmát, hogy sértés nélkül, óvatosan fogják vissza a túlzott propagandát, ami odahaza »politikai és társadalmi körökben egyaránt« megjegyzéseket vált ki és visszatetszést szül. [...] Kozma nagyon hosszan ír Klebelsbergről szerzett benyomásairól, amelyek lényege abban állt, hogy egy rendkívül okos, művelt, csiszolt embert ismert meg benne, akinek kultúrpolitikai fejtegetéseit nagy élvezettel hallgatta végig, ám aki szinte minden emberi hatását elveszti vagy alaposan korlátozza végtelen, szinte hihetetlen, olykor gyerekes hiúságával."[1*]

Barcza György, a korszak egyik legkiválóbb magyar diplomatája pedig ugyanerre az eseményre a következőképpen emlékezett: „Klebelsberg nevetségesen hiú ember

* Az íráshoz tartozó jegyzetek internetes oldalunkon találhatók. www.magyarszemle.hu

volt. Midőn a pápához ment, sokáig tetszelegve nézegette magát fekete díszmagyarjában, a Palatinuson olasz filmfelvételeket készíttetett magáról, azt híve nyilván, hogy Róma még sohasem látott oly nagy államférfit, mint aminek ő képzelte magát. Annak dacára, hogy kultuszminiszter volt, a németen kívül egyetlen nyelvet sem beszélt rendesen. Hóman miniszter főleg aránytalan kövérségével tűnt fel, nyelveket ő sem beszélt, de ő legalább nem élte úgy bele magát a politikai primadonna szerepébe, mint Klébi."[2] Az ugyanekkor Rómában szolgáló Tóth László pedig már a látogatás előkészítéséről is csípős megjegyzést tett Hómannak címzett levelében: „Klébi előadása az egyetem aulájában lesz. Fasiszták fognak sorfalat állni, amikor bevonul, délszaki növények, s az egyetemen magyar zászló fog lobogni. Amikor holnap reggel 9-kor megérkezik, a vasútnál Fedele [olasz kultuszminiszter] fogadja, le lesz filmezve. Szintúgy az egyetemi bevonulás is. [...] Csak még Mussolini hiányzik díszmagyarban az állomáson. Dolgunk e pillanatban annyi van, hogy a múzeumi sajtópropaganda őskorának legszebb, 1923-i napjaira emlékeztet."[3]

Számos idézetet sorolhatnék még Klebelsberg hiúságára vonatkozóan – erősen kínálkozna például az általa létrehozott Corvin-kitüntetések ügye, hiszen annak legelőkelőbb fokozatát, a Corvin-láncot elsőként ő maga, az alapító kapta – igaz, a kormányzó formai döntése alapján.[4]

De semmiképpen sem szeretném efelé elterelni mondandómat, hiszen legjellemzőbb tulajdonsága végképp nem ez volt. Csupán arra kívántam utalni, hogy az emberi gyarlóságok elhallgatása-megszépítése nem lehet egy – amennyire lehetséges – objektív értékelésre törekvő kutató dolga. A nagy államférfiak, köztük Klebelsberg vitathatatlan politikusi és emberi kvalitásait az ilyen apró hibák nem igazán árnyékolják be, legföljebb csak árnyalják és színesítik. Hiúság ide vagy oda, nekem is meggyőződésem, akárcsak a Klebelsbergre az 1980-as évek elején emlékező kiváló

irodalomtudósé, Thienemann Tivadaré, „hogy [a] Horthy érának az a kora, mikor Bethlen István volt miniszterelnök, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Kornis Gyula kultuszállamtitkár, Csonka-Magyarországnak páratlan kulturális aranykora volt. [...] Elfogulatlan gondolkodónak el kell ismernie, hogy Kádár kommunista kormánya rendkívül sokat tett az elmaradt magyar vidék fejlesztéséért, népiskolák, népkönyvtárak, főiskolák, egyetemek, szakiskolák gomba módra szaporodtak és az általában illiterátus vidéki kultúra szintje emelkedett. Ez így igaz. De azt is el kell ismerni, hogy ennek a nagyszerű fejlődésnek alapjait Klebelsberg rakta le. Nem volt magyar kultúrpolitikus, aki ilyen szenvedélyesen harcolt népiskolákért, vidéki egyetemekért. [...] Klebelsberg utódai a miniszteri pozícióban [...], Hóman kivételével, liliputi törpék Klebelsberg-Kornis óriásokhoz képest. Hóman Bálint testvéri jó barátom, mint a Gömbös-kormány tagja, már a nívó süllyedését jelentette." Egy beszélgetésükkor Thienemann a földbirtokreform körüli huzavonáról is érdeklődött Klebelsbergtől. Erre ő „elmagyarázta, hogy igen, vannak politikai okok, de van gazdasági oka is. Ahogy iparunk a nagy gyáraktól függ és nem a kisiparosoktól, a mezőgazdaság országos érdeke a nagyüzemű birtok, gépekkel, hitellel, tervgazdasággal, a modern tudományok fölhasználásával, a kiparcellázott kisbirtokos erre nem képes. De azonfelül: földosztásnak népoktatással párhuzamosan kell haladni, népiskolákra, mezőgazdasági főiskolákra van szükség. Enélkül az új földmíves osztály ki van szolgáltatva politikai demagógiának stb. stb."[5] Érdekes, hogy az első világháború idején Klebelsbergnek még némileg más volt a véleménye. 1916 januárjában Adolf Damaschke, a *Die Bodenreform* (*A földreform*) című könyv szerzője tartott előadást a Nemzeti Múzeumban. Mint Damaschke Klebelsbergről írt nekrológjában emlékezett, az ezt követő beszélgetés során az akkori kultuszállamtitkár a következőt mondta neki: „Ha az ön gondolatait mi hamarosan meg

nem valósítjuk, a háborút elveszítettük. [...] Szerencsétlen földmegosztásunk következtében a mi kis népünkből minden békeévben kb. 100 000 javakorabeli embert veszítünk el a kivándorlással. [...] Ha élni és növekedni akarunk, a földreformot a lehető leggyorsabban keresztül kell vinnünk."[6]

Klebelsberg álláspontjának változásában nyilvánvalóan az 1918–1919-es, többszöri hatalomváltás, illetve a Bethlen-kormányban betöltött pozíciója játszottak szerepet. Bizonyosan felismerte a rendkívül egészségtelen magyarországi földbirtokmegoldás szociális és társadalmi következményeit, de a Tanácsköztársaság szomorú tapasztalatai alapján szilárd, sokat hangoztatott meggyőződésévé vált, hogy a kulturális demokráciának meg kell előznie a politikai demokráciát: ez a gondolat vezérelte nagyszabású népiskolai programját is. „Az általános titkos választójog cédulákkal szavaz – írta 1928-ban. – Szeretném látni, *hogyan lehet szavazólapokkal dolgozni egymillió körül járó analfabéta választónál?* Bárki olyan cédulát nyomhat azoknak az analfabétáknak a kezébe, amelyről nem is tudják, hogy mi áll rajta. *A Bethlen-kabinet népiskolái a maguk kultúrdemokráciájával a politikai demokráciának pionírjei.*"[7]

Mindezek alapján jogosan vetődik föl a kérdés: menynyiben lehet példa napjainkban Klebelsberg Kuno, vállalható-e egyáltalán öröksége? Hogy a maga korában nagyszerűt alkotott, a halála után – mint láttuk – már politikai ellenfelei is elismerték. Ugyanakkor gondolatrendszerének egy az egyben történő átvétele – ahogyan ezt sokan kívánnák – felettébb kérdéses. Hiszen igazi konzervatív reformerként ő maga tiltakozna a leginkább nyolcvan esztendővel ezelőtti eszmék változatlan formában való alkalmazása ellen. Már csak azért is, mivel teljesen mások a mostani problémáink, mint ahogy a minket körülvevő kulturális közeg is lényegesen eltér az 1920-as évekétől.

Itt csak két példát említve: a hatévesnél idősebb népességben az analfabetizmus mutatói az 1920-as években még

15 százalék körül voltak; éppen Klebelsberg népiskola-építési akciója eredményeként süllyedtek aztán az 1930-as évek végére 7 százalékra, ami már nemzetközi összehasonlításban is jó aránynak számított. Napjainkban 1 százalék alatti az írni-olvasni nem tudók aránya, ugyanakkor egyre nagyobb gondot jelent a funkcionális analfabetizmus, amely egyes felmérések szerint az összlakosság több mint egynegyedét érinti. A középiskolát és az egyetemet végzettek népességen belüli aránya is jó tízszeresére növekedett Klebelsberg miniszterségé óta. (Más kérdés, hogy manapság nagyjából egy doktorátus színvonala felel meg az akkori érettségi bizonyítványának.) Látnunk kell, hogy a két világháború között a gimnázium is elitképző intézmény volt, abban az értelemben, hogy a 10–18 év közötti korosztály mindössze 3–4 százaléka végezte el. 1925-ben 6233-an érettségiztek Magyarországon, s még ezt a számot is túl magasnak ítélték, s figyelmeztettek az értelmiségitúltermelés veszélyeire.[8] Klebelsberg felfogása szerint amúgy is káros mindenféle aktualizálás: „egészen ahisztorikus felfogás lenne – jelentette ki –, ha valaki azt hinné, hogy elmúlt korokat és azoknak a szellemét vissza lehet hozni. Hiszen azok éppen azért múltak el, mert kiveszett belőlük az a csodálatos fluidum, amely eleven korok titkos érzelmi mozgatója." – „Nagyon könnyű dolog összetéveszteni a történelmet a história mezében való politizálással [...]."[9]

Összegezve mégis azt gondolom: Klebelsberg érvei és saját ellenvetéseim dacára is érdemes megvizsgálnunk, mi alkalmazható a mostani körülményekhez idomulva, megőrizve-megújítva a klebelsbergi életműből. Hiszen kézenfekvő, hogy a történelmi feltételek bizonyos részben hasonlóak voltak a húszas évek elején, mint napjainkban. Akkoriban egy földarabolt, szinte mindenki által életképtelennek ítélt államot kellett politikai, gazdasági és kulturális tekintetben konszolidálni, ma pedig egy külső és belső válságoktól sújtott, az államcsőd szélére sodródott ország

újjáépítése a feladat. A szétesettségnek pedig sokszor meglehet a maga „haszna" is, hiszen ilyenkor sokkal könnyebben lehet elkezdeni építkezni, nagyot, merészet és újat alkotni, különösen a – legtágabb értelemben vett – kultúra területén. „A megpróbáltatások, sőt a katasztrófák minálunk tüneményes fejlődésnek, csodás fellendülésnek kiindulópontjai voltak" – nyilatkozta Klebelsberg. „Mentől jobban kiélesedik a világválság, annál inkább nyer jelentőségében a kultúra, az az egyedüli varázsszer, amely még haldokló nemzetekben és társadalmakban is életet tud fakasztani."[10]

Klebelsberg ennek megfelelően cselekedett. A pénztelenséggel küszködő, egyre nehezebb helyzetbe kerülő, az elcsatolt intézmények hiányát fájdalmasan érző, 1920-as évek eleji kulturális intézményrendszer átfogó rekonstrukciója, teljesen új alapokra helyezése nagyrészt neki köszönhető. A hátrányból is előnyt tudott kovácsolni. Egy korszerűtlen társadalmi berendezkedésű országban európai színvonalú, modern kultúrpolitikát fogadtatott el és valósított meg, úgy, hogy ez komoly visszahatással bírt a politikai konszolidációra is. A magyar „kormányról és belpolitikájáról mindenesetre az az ember összbenyomása, hogy sok okossággal és körültekintéssel mindent megtesz, hogy a trianoni szerződés és a háború utáni események szörnyű hatásait legyőzze, és Magyarország újjászületésének alapjait lerakja. Ez elsősorban a nagyon világosan átgondolt és szisztematikusan építkező kultúrpolitika révén történik" – írta erről 1926-ban egy külső szemlélő, Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter, a kiváló orientalista, a két világháború közötti időszak nemzetközileg is egyik legismertebb tudománypolitikusa. Csaknem egyhetes, hivatalos magyarországi látogatására emlékezett így. Rendkívül részletes, adataiban többnyire megbízható, a magyar viszonyok alapos feltérképezéséről és ismeretéről tanúskodó beszámolót vetett papírra. Feljegyzését a porosz és a birodalmi miniszterek többségének, a kancellárnak és a német politikai élet legjele-

sebb képviselőinek is elküldte. „A viszonyok konszolidálása óta gróf Klebelsberg Kuno, éveken át Tisza munkatársa és barátja a kultuszminiszter – folytatta Becker a fejtegetéseit. – Politikájának az alapgondolata minden rendelkezésre bocsátható eszköz biztosítása az ország szellemi kultúrájának az emelése érdekében, hogy Magyarország ezáltal – nem pedig katonai játszadozásokkal – váljon az európai politikában tényezővé. [...] De a kulturális szempontokat amúgy is kiemelten kezelik, és hihetetlenül magas összegeket fordítanak tudományos képzésre a költségvetésben" – lelkendezett Becker.[11]

Tudomásom szerint példátlan, hogy egy világhírű tudós és államférfi, a nyelvünket sem értve, ilyen megértően és szeretettel, ennyi jóindulattal nyilatkozott volna a két világháború közötti Magyarországról. Úgy, hogy nyilván nem a politikai szimpátiái okán értékelte nagyra a Trianon után bekövetkezett fejlődést, a konszolidáció biztos jeleit. Hiszen a weimari Németország híveként republikánus és liberális szimpátiái jóval erősebbek voltak, mint – egyébként szintén meglévő – konzervatív, nacionalista érzelmei.

De nagyon kellemes emlékeket őrzött Magyarországról és Klebelsbergről Friedrich Schmidt-Ott, az első világháború után a német tudományt a válságból kivezetni igyekvő, nemzetközi szerepének megőrzésére hivatott, 1920-ban alapított Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke is. Klebelsberget nagyszerű embernek tartotta, aki követendő mintának tekintette és emiatt igen komolyan tanulmányozta a német tudománypolitikát, majd annak eredményeit ügyesen ültette át a magyar viszonyok közé. Úgy vélte, Klebelsberg „minden törekvése azt szolgálta, hogy a trianoni békeszerződés által szétszaggatott hazájában szellemi erőkkel pótolja azt a veszteséget, amelyet területében és lakosságszámában szenvedett Magyarország.[...] Az idő előtt eltávozott, a két ország és kultúra közötti összeköttetésekért oly sokat tett, velem szemben rendkívül barátságos államférfira csak mély

gyásszal tudok emlékezni" – tekintett vissza találkozásaikra Schmidt-Ott, már a második világháború után.[12]

Schmidt-Otthoz hasonlóan Klebelsberg is értékelvű, konzervatív politikus volt. Mélyen tisztelte a hagyományokat, a történelemben való gondolkodás szükségességét hirdette; kedvenc foglalatossága történelmi szakkönyvek olvasása volt. Ugyanakkor vérbeli reformerként az új viszonyokhoz való alkalmazkodást, ezáltal a reformok mielőbbi keresztülvitelének szükségességét hangoztatta. Az adott kereteken (a sokarcú „keresztény-nemzeti világnézeten") belül sikerrel igyekezett lehetőleg pártatlannak és semlegesnek maradni. Rengeteg támadás érte emiatt a baloldal, a szélsőjobb, de saját pártja, a kormánypárt részéről is. Keményen állta és utasította vissza a vádakat, s nem – vagy taktikusan alig – tért el eredeti szándékától. A legjobb nemzetközi példák: elsősorban a német, de részben az angolszász, az olasz és a francia kultúra- és tudományszervezés eredményeinek átvételére és megfelelő adaptálására törekedett. Olyan kiváló közigazgatási szakemberekkel, mint például az e területen egy ideig minisztériumának osztályfőnökeként (ez ma nagyjából helyettes államtitkári címnek felel meg) tevékenykedő Magyary Zoltán.

Igazi köztisztviselői karrier volt az övé, hiszen fokozatosan emelkedett a hivatali ranglétrán, míg eljutott a miniszteri székig. Ezáltal nagyon jól ismerte a közigazgatás fortélyait, tisztában volt minden csínja-bínjával. Jó kilenc esztendőn át irányította tárcáját, így lehetősége nyílt elképzelései elfogadtatására, és legalább részbeni kivitelezésére. Miniszterségének idején a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul fontosabbá váltak a kulturális ügyek a magyar politikai életben: a Bethlen-kormányzat valóban prioritásként kezelte a kultusztárca hatáskörébe tartozó fejlesztéseket. Ehhez az anyagi támogatást is sikerült biztosítania Klebelsbergnek. Ügyesen és célratörően, rátermetten politizálva elérte, hogy a dualizmus korihoz képest többszörösére emelkedjen a Val-

lás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatása az állami büdzséből. 1927-től kezdődően a tárca mindig 10 százalék fölött részesedett az összköltségvetésből. Nem véletlen, hogy a kormány második embere lett – Bethlent akadályoztatása vagy betegsége esetén ő helyettesítette –, mint ahogy az sem, hogy többször szóba került a neve miniszterelnökként is.

Egyik kulcsszava a tervszerűség volt. „Életemnek egyik fő törekvése, hogy közéletünkből a tervszerűtlenség kiirtásán közreműködjem."[13] A másik a hosszú távú gondolkodás. Rengetegszer figyelmeztetett: „A kultúrpolitika hosszúlejáratú váltó. [...] terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon segíteni már nem lehet."[14] Mindennek alapján a fokozatosság elvét vallotta.

Minisztersége kezdetén, a legmostohább gazdasági viszonyok között, viszonylag kis befektetéssel komoly hasznot és látványos eredményeket hozó programokat támogatott. „Míg a közgazdasági és szociálpolitikában óriási összegeket kell mozgásba hozni, hogy számottevő eredményeket érhessünk el, addig a kultúrpolitikában aránylag kisebb pénzügyi erővel is nagy dolgokat lehet művelni – hangoztatta."[15] Még „csak" a Magyar Történelmi Társulat elnökeként alapította a Bécsi Magyar Történeti Intézetet (1920), amelynek munkája – akárcsak a hazai történeti műhelyek tevékenysége – miniszterségének első felében, erőteljes és hathatós támogatása segítségével teljesedett ki, kutatási programokban, mintaszerű kiadványokban és forráspublikációkban öltött testet. A történettudomány nemzeti „kulcstudománnyá" válásához emellett nagymértékben hozzájárult a trianoni trauma feldolgozásának igénye is, amelyet Klebelsberg azonnal felismert és – a lehető legjobb értelemben – kihasznált. A „hogyan jutottunk ide, milyen előzmények vezettek a békediktátumhoz, mennyiben voltunk mi s mennyiben voltak mások benne vétkesek?" kérdéseire

adandó válaszok keresése ugyanis mindenki értelmiségit izgatott. Éppen a miniszteri bábáskodás, illetve a társadalomban a történeti problémák iránti érzékenység következtében vált a két világháború közötti időszak a magyar történettudomány aranykorává.

A gazdasági konszolidáció első jeleinek hatására már sokkal komolyabb fejlesztésekre is gondolhatott. 1926-ban indította be a népiskolai programot, amelynek eredményeként 1930-ban már az 5000. népiskolai tantermet és tanítói lakást avathatta föl a kormányzó. Az elsősorban a legelmaradottabb vidékeken – főleg a tanyás településszerkezetű körzetekben – épült iskolák valóban a kulturális demokratizálódást szolgálták, ahogy ötletgazdájuk képzelte. Öt év alatt több termet adtak át, mint a dualizmus ötven esztendejében, egy háromszor akkora országban.

Klebelsberg többlépcsős programjának utolsó fázisa a legnagyobb fajlagos költséget és befektetést igénylő természettudományi kutatások támogatása volt. 1926-ban alakult a Széchenyi István Tudományos Társaság, 1930-ban az Országos Természettudományi Tanács, illetve Alap. Ezen fejlesztései azonban keserű tapasztalatokkal jártak, hiszen a „magánérdekeltségektől" – azaz elsősorban a nagybirtokosoktól és a nagytőkésektől – a népiskolák építéséhez és a természettudományok dotálásához nem kapta meg azt a pénzügyi segítséget, amelyet korábban – elsősorban nyugat-európai és tengerentúli példák nyomán – remélt.

A Magyarországon is hasznosítható és bevezethető külföldi tapasztalatokat mindig élénk figyelemmel kísérte. Tudta, hogy nemcsak politikailag és gazdaságilag, de a kultúra terén is a nemzetközi viszonyok határozzák meg a világban elfoglalt helyünket. „A probléma – ismételte többször – Szent Istvántól Kazinczyn és Széchenyin át mindig az volt, hogy a magyar őseredetit és a nyugati kultúrbefolyást okos arányban kell keverni."[16] A kulturális külpolitika szerepe ezért – különösen a húszas évek első felében – komo-

lyan felértékelődött. Bethlen 1927-es római látogatásáig ugyanis lényegesen nagyobb mozgásszabadsága volt, mint a klasszikus diplomáciának. Hiszen az Ausztria kivételével ellenséges szomszédokkal körülvett Magyarország sokkal könnyebben törhetett ki kényszerű elzártságából a politikától kevésbé átitatott kulturális külkapcsolatok terén, mint a nemzetközi nagypolitikában. Részben emiatt – részben pedig a nemzetközi porondon is tárgyalni és viselkedni képes magyar elit külföldi képzésének biztosítása érdekében – épült ki a külföldi magyar intézetek (1923: Római Magyar Történeti Intézet újjáalapítása; 1924: a bécsi és a berlini; 1927: a római Collegium Hungaricumok megnyitása) és az ezekhez kapcsolódó állami ösztöndíjak rendszere, illetve a külföldi egyetemeken működő magyar tanszékek és lektorátusok munkájának magyar állami segítése. A nemrégiben elhunyt Kosáry Domokos Klebelsberg érdemének tulajdonította, hogy – ugyan már jóval a miniszter halála után – a külföldi ösztöndíjat elnyertek közé jutott. 1935-ös bécsi magyar történeti intézetbéli rövid stipendiuma után Franciaországban, Londonban és az Amerikai Egyesült Államokban is eltölthetett egy-egy esztendőt magyar állami támogatással. Mindig ennek a – továbbképzését szolgáló és saját kutatásait segítő – rendszernek köszönte, hogy a legnagyobbak közé emelkedhetett. De hozhatnám Szent-Györgyi Albert példáját is. Ő a Nobel-díj átvételét követően első itthoni teendőjeként a szegedi dóm altemplomában tisztelgett egykori pártfogója, Klebelsberg Kuno síremléke előtt.

Klebelsberg államférfiúi nagyságát talán a római ösztöndíjasok kiválasztása szemlélteti a leginkább. E tekintetben – bár vétójoga lett volna az Országos Ösztöndíjtanács jelöltjeivel szemben – annak ellenére is elfogadta a kiváló művészettörténész, Gerevich Tibor ötleteit, hogy nem értett velük egyet. Gerevich ugyanis a Római Collegium Hungaricum igazgatójaként, majd kurátoraként olyan magyar művészek római kiküldését szorgalmazta, akiknek a

stílusát a művészi ízlésében meglehetősen konzervatív, a neoklasszicista, a neobarokk és a historizáló irányzatokat kedvelő Klebelsberg nem sokra értékelte. Mégis hallgatott a szakember szavára – ezzel is igazolva államférfiúi erényeit. Ennek következménye, hogy a Gerevich pártfogolta ösztöndíjas művészeket – bár a legkülönbözőbb stílusban alkottak – ma „római iskola" néven, a 20. század egyik legjelentősebb képző- és iparművészeti áramlataként tartjuk számon.

Nemzetközi versenyképességünk erősítéséhez kapcsolódott Klebelsberg oly sokszor ócsárolt, félreértékelt és félremagyarázott „kultúrfölény-gondolata" is. Pedig ha a következő sorokat olvassuk, azt hiszem, mindenki számára elfogadható és vállalható, sőt, korszerű elképzelésről van szó. „A világtörténelem útján négy gépkocsi robog – jelentette ki 1928 májusában az országgyűlés alsóházában. – Az egyik gyorsítja az ütemet, de a három másik gépkocsi utána jön és már harsonajelt ad, mert kerülni akar. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely gyorsít, az van írva: Magyarország. Kérdem t. Ház, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi a világtörténelem végzetes országútján mellettünk elrobogjon és minket elhagyjon, porfelhőbe borítva bennünket. Ha ezt akarják, igen t. uraim, ehhez más kocsivezetőt keressenek, mert én egy kultúrpolitikai Nagymajténynak, Világosnak fegyverlerakó közoktatásügyi minisztere sohase leszek. Én nem hozhatom fel a magam védelmére Trianont. A politikai Trianonba be[le] kellett mennünk, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne."[17]

Klebelsberg idején – és általában is a két világháború között – az állam minimális beleszólással élt művészeti ügyekben. Néhány kiemelt, nemzeti intézménytől eltekintve sokkal jelentéktelenebb szerepe volt a színházak, hangversenytermek, galériák, könyvkiadók, művészeti társaságok és közösségek stb. szubvencionálásában, mint napjainkban. A szélső-

baloldali megnyilvánulások kivételével nem létezett a tiltott kategória: liberális művészetpolitika érvényesült. Ennek következtében a korszak a magyar művészet és tudomány történetének egyik aranykora volt, ahogyan ezt Thienemann Tivadar is írta. A művészekről most nem is szólva olyanok jutottak vezető szerephez, akik mindmáig tudományszakuk meghatározó képviselőinek számítanak. Horváth Jánostól, Szekfű Gyulán, Hóman Bálinton, Mályusz Eleméren, Hajnal Istvánon át Bartókig és Kodályig, Kornis Gyuláig, Bay Zoltánig, Szent-Györgyi Albertig (csak néhány nevet, találomra kiragadva) sokakat említhetnék, vagy utalhatnék a modern építészet és festészet nagyjainak, általában a modern irányzatok tolerálására is. A minőségigény az olyan – éppen Klebelsberg kezdeményezésére, a *Nyugat* ellenében alapított – „kurzusfolyóiratnál" is nyilvánvaló volt, mint a *Napkelet*, amelynek 1940-es megszűnését még Schöpflin Aladár is megsiratta a rivális *Nyugat*ban. Megszülettek a legfontosabb nemzeti tudományágak – történelem, irodalom, művelődéstörténet, néprajz, földrajz – többkötetes, részben ma is haszonnal forgatható összefoglalásai, értékes szaklexikonok láttak napvilágot – igaz, többségük már Klebelsberg halála után, de részben az ő kezdeményezésére –, szépirodalmunk, sajtónk páratlanul gazdag és sokszínű volt.

Hosszan sorolhatnám még Klebelsberg működésének napjainkban is fontos tanulságait: a magas műveltség és az „alsóbb néposztályok" nevelése, illetve a népművelés egységéről, egymásra hatásáról, párhuzamos emelésének szükségességéről. Az autonóm igazgatási intézmények – mint például a nagy nemzeti közgyűjteményeket egyesítő Országos Magyar Gyűjteményegyetem – alapításának fontosságáról. A decentralizáció – ennek érdekében a vidéki egyetemek kultúrközpontokká fejlesztése – jelentőségéről, a sport, illetve a média (akkor még csak a filmhíradó és a rádió) szerepének felismeréséről és így tovább. Hibái, első-

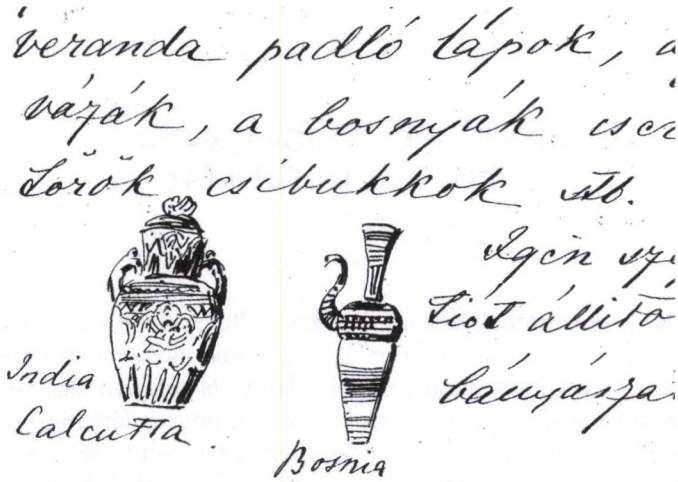

A JOGHALLGATÓ BÁNFFY APJÁHOZ ÍRT LEVELÉNEK RÉSZLETE, 1890-es évek, KÁL

sorban a valóságos lehetőségeken való fölülemelkedés is további, gondos elemzést igényelnének.

Célratörő, művelt, vasakaratú ember volt. Tudta, hogy „a rekonstrukcióra most megint kínálkozó időt jól ki kell használnunk. Ki tudja, mit rejteget számunkra méhében a jövő, de a jelen a miénk, annak urai vagyunk és rettenetes lenne a felelősségünk, ha a megújhodásnak most kínálkozó nagy alkalmát ismét elmulasztanók."[18]

Bárcsak kulturális szakpolitikusaink is megfogadnák tanácsát!

Ujváry Gábor

MIÉRT NINCS A CIGÁNYOKNAK TÖRTÉNELEMTUDATA?

Nem ismerhetjük meg a romák kultúráját anélkül, hogy ne ismernénk a történelmüket, csakhogy ez a történelem – lévén a roma kultúra írás nélküli – láthatatlan. Egy vezető történész kérdezte egyszer tőlem, hogy miért nincs a cigányoknak más európai népekhez hasonlóan történelemtudatuk. Azért – mondtam –, mert ez egy szóbeli kultúra, amelyben másképpen alakul az emlékezet, az időhöz és a térhez való viszony, ami sok egyéb mellett az adott kultúrának a történelemmel való kapcsolatát is meghatározza. (S közben arra gondoltam, megint egyszer kiderült, hogy az írásos kultúrában felnőtt, szocializálódott, tanult szakembert meglepi, hogy létezik az övétől eltérő időfelfogás, kollektív emlékezet.)

Az írásos kultúrákban az emlékezés a múlt tudatosulása. Az átélt események, történések egy részét leírják, időpontokhoz kötik, majd ezek egy további része később igazodási ponttá válik. Így születik a történelem. „Ahol nem lehet kalkulálni, ott kénytelenek vagyunk sejtetni. A fizikai világ valóságának kifejezése és az emberi szellem valóságának megjelenítése között épp olyan kontraszt áll fenn, mint a marós és a hegedűkészítő munkája között: mindketten milliméterpontosan dolgoznak, de a marós precíz mechanikai eszközöket használ, míg a hegedűkészítőt elsősorban fülének és ujjainak érzékenysége irányítja" – írja Bloch. A maróstechnika fejlődik, egyre tökéletesebb, hatékonyabb lesz, míg a hegedűkészítésben ma is a 17. században

élt Stradivari viszi el a pálmát. A hegedűkészítő munkája megfelel a struktúrájukat évszázadokig megőrző szóbeli kultúrák fogalomalkotó, elsősorban a biológiai szenzorokra épülő ismeretszerző aktivitásának, a marósé pedig a folyton fejlődő, változó, gyarapodó vagy éppen hanyatló írásos kultúrák civilizációjának, amit jól lemérhetünk a technikai civilizáció gyorsuló ütemű fejlődésében.

Fel kell tételeznünk, hogy az Európába érkezéskor érzékelt új környezet új életstratégiákat hívott életre a romák körében, de ennek a stratégiaváltásnak a mikéntjével nem lehetünk teljesen tisztában, hiszen nincsenek ismereteink a cigányok korábbi viszonyairól, a máshol követett stratégiákról. Valószínű, hogy hosszabb időt, hozzávetőleg egy évszázadot töltöttek a Balkánon azok, akik a 15. század elejétől a közepéig bejárták Európát. (Jelentős hányaduk ott maradt, ma is elmondhatjuk, hogy ott él Európa legnépesebb cigány csoportosulása. Különösen Románia, Macedónia és Bulgária, vagyis a kelet-balkáni régió figyelemre méltó ebből a szempontból, de élnek ma is nomád és félnomád közösségek Görögországban, Albániában és a volt Jugoszlávia egyes országaiban, majd innen keltek át jelentős számban Olaszországba. Ennek köszönhető, hogy ma Olaszországban él Európa legtarkább cigány népessége, és a lényeget tekintve ebből fakad az a konfliktus is, amely Romániának és Bulgáriának az Európai Unióba való belépését követően alakult ki Olaszországban.)

A 15. század elején a Balkán-félszigetről kirajzó cigányok hozzávetőleg fél évszázad alatt eljutottak Európa minden zugába, ami az akkori közlekedési viszonyokat alapul véve figyelemre méltó mozgékonyságról tanúskodik. Állítólag Franciaország területén találkoztak az Észak-Afrikából érkezett kálókkal, ez azonban csak feltevés, levéltári adatok nem támasztják alá. Egyáltalán ma már úgy látom, hogy nem teljesen helytállóak a cigányok Európába érkezésének körülményeit taglaló leírások. Túl sok a bizonytalan-

ság, túl sok a korábban elhangzottak kritika nélküli elfogadása. Jó néhány állítás nincs összhangban a romani kultúráról mostanáig megszerzett ismereteinkkel. Ahogyan közeledünk a jelenhez, úgy erősödik a történetünkre vonatkozó leírások hitelességének valószínűsége, s ez természetes egy olyan kultúra esetében, amelynek az írás hiányán túl az is sajátja, túlélési stratégiájának része, hogy nem közöl információkat magáról. „Tudjunk meg minél többet a gádzsókról, és áruljunk el minél kevesebbet magunkról!" – ez a hitvallás helyenként ma is él, kiváltképp ott, ahol szűken mérik a bizalmat.

A középkor végi, erősen vallásos Európa viszonylag jól fogadta a zarándokként bemutatkozó jövevényeket. Akkor kezdődtek a konfliktusok, amikor nyilvánvalóvá vált a két kultúra közötti mély szakadék, az az elementáris másság, amelyet a keresztény Európa sem tolerált. Tulajdonképpen ez volt az alaphelyzet, ebből eredeztethető mindaz, ami a cigányokkal és a cigányok körül történt azóta. Európa nyugati felén jellemző lett a kitoloncolás, majd amikor kiderült, hogy ez nem oldja meg a problémát (előfordult, hogy az államok oda-vissza toloncolták egymás területére a nem kívánt személyeket, illetve csoportokat, ami jelentős mértékben hozzájárult a később sikeresnek bizonyult láthatatlansági stratégiák kialakulásához). Ezt követték a bebörtönzések, kivégzések, olykor tömegesen. Előfordult, hogy tízezer embert akasztottak fel egyszerre. Voltak helyek, ahol az urak sportvadászatot rendeztek a cigányok „elejtésére", tulajdonképpen lemészárlására. Miután ez is kevésnek bizonyult, kézenfekvőnek tűnt deportálásuk a gyarmatokra, ami látszólag megoldotta a cigányproblémát. A deportált cigányok nagy része Dél- és Észak-Amerikában kötött ki: voltak, akiket eleve oda szállítottak, és voltak, akik Afrikából keltek át. Ez az exodus óriási emberveszteséggel járt, hogy mekkorával, arról csak sejtéseink lehetnek. Nem készültek leírások, nem volt drága a cigány élet.

Ma is jelentős cigány népesség él Brazíliában, Mexikóban, az Egyesült Államokban és Kanadában. Figyelemre méltó az USA esete, ahol napjainkban kétféle cigány populáció található. Az egyik a gyarmatokra deportáltak leszármazottaiból tevődik össze. Ők ma is nomád életet élnek, komfortos lakókocsikkal járják az ország útjait, leginkább kereskedelemből, rövid kifutású alkalmi munkákból tartják fenn magukat. A másik csoportosulás pedig azoké a civilizált, kisebb-nagyobb mértékben asszimilált közösségeké, amelyek a 20. századi kivándorlási hullámok hátán Európából kerültek az új világba. Szép számmal vannak köztük magyar cigányzenészek, akiknek ott teljesedett ki a karrierje, az ugyancsak kivándorolt jelentős létszámú magyar közösségnek köszönhetően.

A cigányok magyarországi története Zsigmond király 1422-ben Szepesváralján kiállított menlevelétől számítható. A menlevél kiállításának és kiadásának Angus Fraser angol történész által idézett körülményei arra engednek következtetni, hogy kedvezményezettjei mások, mint azok, akik a Nyugatot járták ebben az időben. A szerző a felmerülő nevek és szokások alapján feltételezi, hogy régi kapcsolatban állhattak a magyarokkal. Szerinte nem kizárt, hogy a nagyobb tömeget megmozgató hullám előfutárai voltak, de valóban lehetséges az is, hogy ez a csoport egy nagyobb létszámú első hullámmal érkezett, ami azt jelentené, hogy mégiscsak igazak lehetnek azok a feltételezések, amelyek arra utalnak, hogy a cigányok már igen korán megérkeztek Magyarországra.

A menlevél Európában egyedülálló jogokat – szabad vándorlást és munkavégzést – biztosított az ország területén élő cigányoknak, ami egy erőteljes és hosszan tartó migrációs hullámot indított el minden irányból Magyarország felé. A középkor végi feudális államok határai gyakorlatilag teljesen átjárhatók voltak. A hűbéri államhatalom a kereskedelmi útvonalakat őriztette, leginkább azok vámszedő-

helyeit, szélesebb körű ellenőrzésre csak a háborúk vagy járványok idején került sor. Nagyrészt ennek köszönhetően jelentős volt ez idő tájt a különböző etnikumú csoportok, leginkább a háborúk elől menekülők vándorlása. Magyarországon is több ilyen csoport állapodott meg, köztük a cigányok, akik állítólag a török hódítók elől menekültek idáig. Ez a népesség nem egyszerre, nem egy tömegben érkezett, hanem térben és időben szétszórtan, már akkor a máig jellemző kiscsoportos közösségszerveződés keretei között. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy nem Európa egy vagy két államát vették célba, hanem az összeset, s ezen Zsigmond király menlevele sem változtatott igazán, ha némiképp befolyásolta is a vándorlás útvonalát. Egyes csoportok itt maradtak, mások továbbmentek. Olyanok is voltak, akik többször vissza-visszatértek, majd újra elmentek, aminek köszönhetően ma több helyen, még a Dél-Amerikában élő romák körében is fel-feltűnnek a magyar nyelv, illetve egyéb magyar kulturális motívumok nyomai.

Ennek a helyzetnek valószínűleg az volt a legfontosabb, a későbbiekre is kiható következménye, hogy folyamatosan át- és átrendeződtek a csoportközi viszonyok. Sajnos, a korabeli roma közösségek belső viszonyait ma már nem tudjuk rekonstruálni, hiszen az ismert leírások szerzői kizárólag a többséggel, leginkább annak hatóságaival kialakult kapcsolatokra koncentráltak, a cigány közösségeken belül zajló történésekre nem fordítottak figyelmet.

Jelentősen befolyásolta, sőt, mondhatjuk, meghatározta a cigányok helyzetét, hogy Európa nyugati fele már akkor fejlettebb volt, mint a keleti. Az ottani feudális monarchiák már a 15. században a központosítás jegyében szervezték a társadalmakat, amelyek nem tudták elviselni a folyton mozgásban lévő, a hatalmat, államot elutasító, autonómiájukat feladni nem akaró, kezelhetetlen cigányokat. A kibékíthetetlen szembenállás konfliktusokat szült, amikből rendre a cigányok kerültek ki vesztesen. Nagyrészt ennek köszönhe-

tő, hogy a cigány közösségek nagyobbik része Kelet-Európában állapodott meg, ahol kisebb volt a két létforma közötti távolság, ennek megfelelően kisebb volt az elutasítás mértéke is.

Az európai társadalmakban már akkor is a rend volt a legfőbb követelmény. A „rend" pedig mindig valakinek vagy valaminek az uralmát, a mások feletti hatalmát jelentette. Ez a valaki mondja meg, mit kell, mit szabad és mit tilos csinálni, ő szabja ki a jutalmat, a büntetést. Szükségszerűen beindul az érdekek harca, a küzdelem a pozíciókért, a hatalom morzsáiért, az erőforrások feletti rendelkezés lehetőségéért. Az ily módon kialakult, a hatalmi struktúrák által meghatározott rend nincs összhangban a természet törvényeivel.

A cigányság számára a túlélés egyik feltétele, hogy minél többet megtudjon a többség jogrendjéről, szokásvilágáról, gondolkodásmódjáról, de az ellenoldal egyre önkényesebb és dölyfösebb intézkedései miatt még a látszólagos igazodás is egyre nehezebb. Az együttműködés taktikája azokon a helyeken bizonyult sikeresnek, ahol megtörtént a kapcsolatfelvétel, beindult a szociális integráció, a felek kölcsönösen megismerték, majd elfogadták egymás szokásait, értékeit.

Másképpen alakult azok helyzete, akik valamilyen oknál fogva kívül maradtak a többségi kultúra rendszerein. Ők valósították meg Magyarországon a kívülállás kultúráját, amelynek egyrészt a külső kapcsolatok minimalizálása volt a vezérmotívuma – csak akkor és annyi időre hagyták el saját biztonságos tereiket, amikor és amennyi ideig ez feltétlenül szükséges volt –, másrészt egy kiszámítható és elviselhető, rendkívül alacsony igényszintű, ökonomikus életvitel által vált hosszú távon fenntarthatóvá. Nem voltak hatalmi struktúráik, a rendet az együttélésnek a természeti törvényekkel összhangban álló szokásai, normái garantálták, és ez mindaddig fennállt, amíg a 20. század közepén beindult kényszerasszimiláció az egészet le nem rombolta. A refle-

xek, ősi szokások és tabuk azonban a felszín alatt megmaradtak, és időnként ma is előbukkannak, megmagyarázhatatlan feszültségeket, érthetetlen anomáliákat, konfliktusokat generálva.

Olykor például előfordul, s ettől az egész közvélemény felbolydul, hogy teherbe esik egy tizenhárom-tizennégy éves cigánylány, akinek az ő felfogásuk szerint még az iskolában volna a helye. Előfordul, hogy az „elkövetőt" felelősségre is vonja a puritán igazságszolgáltatás, amiről élvezettel és bőséggel tájékoztat a szenzációéhes sajtó. A valós helyzet azonban a következő: a cigány kultúrának szerves része, hogy a gyermeket úgyszólván születésétől fogva felnőttként kezelik. Nem küldik át a másik szobába, vagy ki az udvarra, amikor a felnőttek beszélgetnek (ez jelenti azt is, hogy nem beszélnek olyan dolgokról, amelyek nem tartoznak a gyerekre), ismeretlen fogalom körükben a fenyítés. A gyermeknek többletjogai vannak a felnőttel szemben, viszont egy, a természet által motivált törvény írja elő a természetes dominanciaviszonyok betartását, és ez alapozza meg az utódnevelés mikéntjét. Meghatározó a személyes mintaadás, amiben kiemelt szerepe van a szülőknek, az idősebb testvéreknek, unokatestvéreknek, nagybácsiknak, nagynéniknek, és – saját tapasztalataim alapján – mindenekelőtt a nagyszülőknek. Ez a hatás kitörölhetetlen nyomot hagy a felnövekvő nemzedék személyiségén, miközben tizenkét-tizenhárom éves korára megtanulja az életben maradáshoz szükséges erőforrások megszerzésének az előttük járó generáció által gyakorolt módját. Ezzel nagyjából egy időben – lévén egy mediterrán populáció – lezárul a fiatalok biológiai érése is, és ekkor a szülők előzetes vagy utólagos jóváhagyásával természetes módon kötnek házasságot, megelőzve a Freud által minden bajok okozójának tartott szexuális hátterű komplexusok kialakulását. Majd az első gyermek megszületésével le is zárul a felnőtté válás folyamata, és kezdődik minden elölről. Előfordul, hogy egy harmincéves embernek nyolc-tíz egészsé-

ges gyermeke van. Emlékeim szerint ebben a körben elenyésző volt a gyermekhalandóság.

A romani kultúrában létező tabuk három csoportját tartjuk számon. Funkciójukat meg lehet határozni különkülön is, de nem érdemes, mert egy irányba mutatnak, részei a túlélési stratégiának. A három csoport közül az első a tisztasági tabuk csoportja. A test, a ruházat és a környezetnek mindenhová magukkal vitt része, a lakótér tisztán tartásának tilalmakkal tűzdelt szokásait tekinthetjük univerzális tabuknak is, hiszen valamilyen formában minden organikus kultúrában jelen vannak. Ugyanez érvényes az étkezési szokásokhoz kapcsolódó, ugyancsak az egészségvédelmet szolgáló szokások, tilalmak bizonyos csoportjára is. Itt azonban már megjelenik egy speciális, csak ebben a kultúrában létező tabu is, amelynek kifejezett funkciója a csoporthatárok védelme, és ezzel kapcsolatban utalhatunk arra a minden emberi közösségben meglévő normára, miszerint a közös étkezések az együvé tartozást erősítik. Ennek van egy paradoxonnak tűnő érdekessége: a közös étkezések tiltásának ereje mindig az érintett két csoport fizikai és kulturális távolságával fordítottan arányos. (*A* csoport tagja nem eheti meg azt az ételt, amelyet *B* csoport tagja készített.) Vagyis minél közelebb van egy adott csoport akár fizikai, akár kulturális értelemben, annál erősebb a tiltás, és ez racionális, ha figyelembe vesszük, hogy leginkább innen fenyegeti veszély a csoport integritását. A harmadik a nemiséghez, a férfi–nő kapcsolathoz kötődő, a családjogra is kiható tabuk csoportja, amelyben együtt jut érvényre egy kettősség: az egyik a csoportközi viszonyokat tartja karban az imént ismertetett módon, míg a másik egy új, eddig nem tárgyalt funkció, a csoportkohézió, a feltétlen bizalom körülbástyázása oly módon, hogy kizárja még a lehetőségét is a félreérthető helyzetek kialakulásának. Ezek egyike, hogy egy felnőtt nő a férjén kívül más férfival csak tanúk jelenlétében beszélhet. Például ha egyedül van otthon a ház asszo-

nya (ami gyakran előfordul), és olyan látogató érkezik, akit mindenképpen fogadnia kell – például a postás vagy egy hivatalnok –, akkor áthívja a szomszédasszonyt, vagy behív egy olyan gyereket, aki koránál fogva már meg tudja ítélni, mi történik körülötte. Ha ez nem lehetséges, az udvaron, jól látható helyen fogadja a vendéget, de ha ez is akadályba ütközik, akkor nyitva hagyja az ajtót, és úgy helyezkednek el, hogy mindketten láthatók legyenek.

A sok száz éves egymás mellett élés egyrészt kitermelt egy olyan részleges, de mindkét etnikumot magában foglaló, a 20. századra kiteljesedő szociális integrációt, amely példátlan volt Európában, másrészt a cigányok (romok) specifikus kulturális evolúciója létrehozott egy minden tekintetben egyedülálló közösségi struktúrát.

A csoporthatárok szigorú védelme, illetve az ugyanerről a tőről fakadó csoportközi összetartás helyenként belterjességhez vezetett. Jellegzetes csontbetegségek alakultak ki, sokan jártak mankóval, tolókocsival, de érdekes módon – emlékeim szerint – csak a férfiakat sújtotta ez a betegség. Innen ered a körünkben gyakori *Bangó* (eredetiben *Bango*, jelentése görbe, sánta) családnév. Természetes módon múlt ki az a csoport vagy közösség, amely nem tudott ezen időben változtatni. Ismertem olyan csoportot, amelynél a vegyes házasságok szokásának felbukkanása oldotta meg ezt a problémát. Más csoportok a házasságkötési szokásokat szabályozó normarendszerrel érték el ugyanezt a hatást. Az első házasságot rendszerint követték a párhuzamos és csereházasságok.

A párhuzamos házasság azt jelentette, hogy a vőlegény csoportjából további vőlegények választottak menyasszonyt ugyanabból a csoportból. A csereházasság pedig ennek a fordítottja: az eredeti, az első házasság női tagjának csoportjából származó vőlegény vagy vőlegények választottak menyasszonyt az első házaspár férfitagjának csoportjából. A csoportok létszámától függően lehetett az ily módon megkötött házasságok száma kettő, három, négy vagy akár

öt is, de általában az volt a jellemző, hogy több irányban alakultak ki az ilyen típusú, a kettős csoporttagságokat, a csoportközi szövetségeket megalapozó kapcsolatok. Ennek eredményeképpen többnyire előállt egy olyan helyzet, hogy az érintett csoportokban szinte mindenki mindenkinek a rokonává lett, ezért a következő generáció a rokonházasság tilalma miatt már kénytelen volt másfelé párt keresni. Ez minden generációváltásnál megismétlődött, s mivel a különböző csoportokban más és más időben történt meg a generációváltás, szünet nélkül zajló folyamatról beszélhetünk, amely a gének szóródását s egyben a csoporthatárok védelmét is szolgálta.

Ez a rendszer kívülről nézve bonyolultnak, nehezen áttekinthetőnek tűnhet, a valóságban azonban egyszerű, világos szabályok szerint szerveződő, célirányos és komplex képződmény volt, amely lényegében kétféle kapcsolattípust ismert: a lakóhely szerintit és a rokonit. A lakóhely szerinti kapcsolat sohasem terjedt túl a szükséglet szerinti közös akciókon, következésképpen itt nem indulhatott be a transzformáció, viszont a helyhez kötöttsége miatt állandó, generációkon átívelő volt. A másik, ennél sokkal erőteljesebb kapcsolattípus a párhuzamos és csereházasságok által megerősített, kettős csoporttagságokkal átszőtt rendszereket, szerencsés esetben hálózatokat hozott létre. Minden csoport tagja volt egyrészt egy ilyen szoros kapcsolatokat ápoló rokoni hálózatnak, amelyben helyenként szinte elmosódtak a csoporthatárok, és tagja volt egy lakóhely szerinti, lazább kapcsolatokat fenntartó, funkcionális közösségnek. Ha véletlenül valamely csoport nélkülözte a két hálózat valamelyikét, az vagy integrálódott valamely ép közösségbe, vagy szétszóródott, és részenként integrálódott. Szelekciós elv volt ez: csak az életképes, erős közösségek maradhattak együtt. Lényeges szempont viszont, hogy az elutasítás ugyanolyan fontos rendszerképző eleme volt ennek az integrációnak, mint az elfogadás.

Talán könnyen belátható, hogy ez a rendszer nem volt, nem lehetett statikus, hiszen a körülmények alakulása, leginkább az erőforrásokhoz való hozzáférés változó lehetőségének függvényében a rendszernek is változnia kellett. Változhatott az életstratégia, az életforma, a kulturális arculat – ilyen típusú változás következett be a kézműves mesterséget gyakorlóknál, amikor a korszerű tömegtermelés kiszorította termékeiket a piacról –, csak egy dolog nem változhatott: az imént felvázolt közösségi struktúra, amely útját állta a hatalmi-politikai intézmények, a bürokrácia kialakulásának.

Ez a közösségi struktúra leginkább a klasszikus ősközösségi társadalmak rendszereivel vethető össze. A benne élők létfenntartó tevékenységei nagyobbrészt a tulajdon tartományán kívüli erőforrásokra irányultak, ennek hagyománya sok helyen ma is él; gombák, gyógynövények, vadon termő gyümölcsök, bogyók és egyéb termések, például vetőmagként hasznosuló makk gyűjtögetésének formájában. Ahol lehetőség nyílt a fokozatos átmenetre, ott lépésről lépésre kialakultak és fixálódtak az erőforrások megszerzésének a társkultúra tulajdonszempontú törvényeinek is megfelelő módjai (kereskedelem, bérmunka, háziipar stb.). Konfliktusok ott keletkeztek és keletkeznek ma is, ahol az azonnali, fokozatok nélküli átváltozást várta el az intoleráns többségi akarat. A hagyományos közösségi struktúrának keretet adó telepeket felszámolták, az évszázadok alatt begyakorolt és bevált életforma okafogyottá vált. A tudat mélyén munkáló reflexek azonban megmaradtak, helyenként ma is hatnak, miközben az általuk okozott konfliktusok megoldásának módozatai még nem alakultak ki.

A szóbeliség–írásbeliség, a kollektív emlékezet, az időhöz való viszony, a ciklikus és lineáris időfelfogás, mindennek a tulajdonnal, a gazdasággal való kapcsolata egyetlen problémának a különböző aspektusai. A közvélemény számára még nem ismert ez a jelenség, a tudományos közgondolkodásban éppen napjainkban zajlik az elterjedése. A tör-

ténelemtudat hiánya valamiféle fogyatéknak minősül a közfelfogásban. Amely közösségnek nincs történelemtudata, az alsóbbrendű. Velünk kapcsolatban így szól a verdikt: a cigányok annyira alsóbbrendűek, hogy még történelemtudatuk sincs. Igaz, ma már van szakirodalma a cigányok kollektív emlékezetének, ez azonban magyarul még nem elérhető. Horváth Kata és Kovai Cecília a „cigányos beszéd"-ben keresi a cigány kollektív emlékezet lenyomatát. Jane Dick Zatta a szóbeliség–írásbeliség szembeállítása révén kíván eljutni a keresett igazsághoz. Nehezíti a helyzetet, hogy mostanáig egyetlen kutató sem birtokolta, ma sem birtokolja a belülről látás képességét. (Talán azoknak sikerült ez leginkább, akik beházasodtak egy-egy cigány közösségbe.) Márpedig a belülről látás képességére szükség lenne e kérdések, fogalmak megfejtéséhez. Talán nem követünk el baklövést, ha ezért azokhoz a kútfőkhöz, részben klasszikusokhoz fordulunk segítségért, akik általában a kollektív emlékezettel, illetve társtudományaival foglalkoznak.

Romano Rácz Sándor

BÁNFFY MIKLÓS EMLÉKE

A KÉNYELMETLEN NAGYÚR

Ha valaki egyetlen jelzőbe foglalva akarná érzékeltetni a monumentális *Erdélyi történet* szerzőjének életét/utóéletét, a legtalálóbb minden bizonnyal az lenne rá, hogy „kényelmetlen" ember és író volt.

Erdély egyik legelőkelőbb főúri családjának sarja, aki nem a családja és osztálya által megszokott politikai pályán akart maradandót alkotni, sőt azt csak rendkívüli pillanatokban vállalta, hanem „Kisbán" néven írói babérokra vágyott; aki a művészetek rendkívül sok ágában (az irodalmon kívül a festészetben és grafikában, a színpadi rendezésben, díszlet- és jelmeztervezésben) alkotott figyelemre méltót; aki irodalomszervezőként meghatározó személyisége volt a két háború közötti erdélyi magyar irodalomnak, noha úgy volt az élen, hogy mindig igyekezett a háttérben maradni; akit 1945 után már a „koalíciós" időkben kiakolbólítottak az irodalomból. És akinek utóéletében is egyre-másra jöttek az irodalmon kívüli indokokkal előhozakodó kiátkozások, elsüllyesztési kísérletek, s főműve napjainkban aratott világsikere és műveinek a 90-es évek végétől egymást követő új kiadásai ellenére ma sem sikerült bejutnia a magyar olvasóközönség „kegyeibe".

Nem osztálya fölényével, hanem szelleme emelkedettségével, kritikus fintorával járt-kelt abban a világban, amelyben élt, s amelynek álságait – mi több, az összeomláshoz vezető történelmi bűneit – megpróbálta kora elé tárni. Talán épp ez volt az, amit nem viseltek el azok, akikről

szólt, s nem viselik el ma sem azok, akik szívesebben nosztalgiáznak a „dicső múlt" nagy tettein, kritikátlan nosztalgiával idézve azoknak az időknek az emlékét, s másokra hárítva minden felelősséget azért, ahová a magyarság a 20. században jutott.

Gyermekként kivételes nevelésben volt része. Iskoláit magánúton végezte el, de azok alatt az évek alatt megtanult angolul, franciául, németül, s bizonyára tudott valamit románul is, hiszen birtokain és a kiterjedt „Bánffy-havasokban" feltétlenül volt alkalma román szót is hallani; ennek ellenére későbbi politikai, majd diplomáciai tárgyalásain – amint azt Mikó Imrétől tudjuk – főképp franciául és angolul, de a régi nevelésű erdélyi román vezetőkkel magyarul tárgyalt.

Kivételes rangja ellenére nem lehetett könnyű gyermekkora: édesanyját, aki a születésekor szerzett betegségből sohasem tudott felépülni, másfél éves korában elvesztette, s ezt apja – úgy tűnik – sohasem bocsátotta meg neki. Ennek ellenére szép gyermekkori emlékek fűzik Bonchidához, s különösen nagyapja Zentelke fölött épített „remetelakához". A budapesti V. Kerületi Állami Gimnázium értesítőjében egészen a VI. osztályig színjeles a bizonyítványa, de már a VII–VIII-ban „jó" is bőségesen felbukkan évzáró jegyei között. Talán szerepe lehetett ebben a színház iránti – maga bevallotta – érdeklődésének: még középiskolás, amikor „elkövet" egy – saját bevallása szerint – „rövid és igen rossz kis színművet" (*Színfalak előtt, színfalak mögött*), s azt is tőle tudjuk, hogy kolozsvári egyetemistaként rendszeresen bejár statisztálni a színházba, amikor pedig egyetemi tanulmányainak folytatására Pestre kerül, hivatásos színtársulat is előadja egy darabját (*A kapitány fogadalmát* a Budai Színkörben).

A családi hagyományban kötelező módon Kolozsváron, majd Budapesten szerez jog- és államtudományi oklevelet, s már ekkor megjelenik egy tanulmánya az erdélyi

hitelszövetkezetek rendeltetéséről. A társasági élet azonban hamar elragadja: kártyaadósságokat csinál és váltót hamisít, szerelmi bonyodalmakba keveredik, párbajozik (ami miatt rövid időre a kolozsvári fogházat is megjárja), apja pedig úgy próbálja megfékezni, hogy egy családi konzílium után egy évre „kényszerlakhelyre" küldi egyik mezőségi pusztabirtokára, Mezőbanyicára. (A konzíliumról készített, 1897. június 17-i keltezésű, meglehetősen súlyos minősítésekkel megtűzdelt jegyzőkönyvet Bánffy György személyi titkára, Nemes Gyula iktatta be emlékiratába, amelyből Dáné Tibor közölt részleteket a *Korunk*ban: 1972/6. 874–884.)

Az incidens után Berlinben egészíti ki tanulmányait, s ezután indul el a családi hagyomány által kijelölt politikai pályán: 1902-ben megjelenik egy nagyobb munkája *A külkereskedelmi politika eszközei* címmel, 1906-ban Kolozsvár és Kolozs megye főispánja lesz, ugyanettől az évtől országgyűlési képviselő.

A közélet területét azonban idegennek érzi magától. S nem is csak az irodalom iránti vonzalma – sőt első sikerei – miatt. Jellemző helyzetére az, amit főispáni tisztéről való lemondásakor maga fogalmazott meg, s amit egy visszaemlékezésében Kós Károly idéz: „A nehézségeknek, összeütközéseknek és súrlódásoknak, melyek Erdélyt érték, sokszor az volt az oka, hogy olyanok beszéltek bele ügyeibe, akik nem értették Erdély ügyeit... Mi sokszázados fejlődésre tekinthetünk vissza; nem engedtünk egy betűt sem törvényeinkből, sem lelkünk parancsából, és fenn tudtuk tartani az uralmat és nem kértünk erőt kölcsön senkitől. Csak abban vétkezhetünk, ha elfelejtjük, hogy jogunk van saját földünket, belső életünket és otthonunkat irányítani..." (*Ellenzék*, 1939/333.)

A kutatásnak még ezután elkövetkező feladata a korai – és persze a későbbi – politikus Bánffy Miklós arcmásának eredeti forrásokra alapozó hiteles megrajzolása.

A színház iránti vonzalmának – láttuk – Bánffy Miklós már középiskolás korában tanújelét adta. „Rendhagyó"

érdeklődése azonban nem egyedülálló: Székely Bertalantól festeni-rajzolni tanul, emellett zenét is komponál (kolozsvári egyetemi évei alatt a kor híres zenepedagógusától, Gegenbauertől vesz zeneórákat, s később az Operaház intendánsi tisztét egyik akkori zongora-partnernője (gróf Zichy Margit, akkor már a kultuszminiszter felesége) ajánlatára nyeri el.

Ezek az események képezik a hátterét annak, hogy 1906-ban egy színpadi művel (a *Naplegendá*val) „Kisbán Miklós" álnév alá rejtőzve íróként is a nyilvánosság elé lép. Első nyilvános irodalmi kísérlete azonban tulajdonképpen jóval korábbi: ennek bizonyítéka, egy *Mesék* című – Sas Péter által felfedezett és azonosított – novelláskötete, amelyet még inkább „rangrejtve", névtelenül bocsát ki a nagyvilágba.

Az álnév alá való rejtőzködés azonban hasztalan, hiába próbál ezúton „a komolyak által komolyan vétetni" (ahogy Ady Endre írja már később, 1914-ben, *A haldokló oroszlán* címmel megjelentetett novelláskötete kapcsán). Egyébként Ady az, aki már a *Naplegenda* megjelenésekor „leleplezi": „...hírlelés szerint – írja – Kisbán Miklós gróf Bánffy Miklós volna. Akárki, komoly irodalmár, akármit beszél. Fontos dolog az ilyesmi. Nekünk például dupla öröm ez a könyv, hogy így van. Íme, egy előkelő magyar amatőr, aki csakugyan előkelő." Majd így folytatja: „Kisbán Miklós több, mint literary gentleman. Európai ízlésű elmélyedt, finom lelkű ember. Sokat olvasott s hasznosan. A *Naplegenda* Ibsen *Peer Gynt*jére emlékeztet. És ez csupán dicséret. Kihallom én azért e könyvből Spencert, Nietzschét. Kiérzem a legújabbakat is... Érdekes és szép könyv. Megint egy szimptómája a magyar lélek új, nagyszerű válságának." (*Budapesti Napló*, 1906. ápr. 8.) S az elismerés, amely *íróként* éri, nem egyedülálló: a *Budapesti Szemle*ben Riedl Frigyes, a *Vasárnapi Újság*ban Schöpflin Aladár ír róla, s a következő év tavaszán a darab bemutatójára is sor kerül Budapesten, a Nemzeti Színházban. Aztán következik az Attila-dráma, *A Nagyúr*,

s vele kapcsolatban le is íródik az a jelző, amelyet később megbélyegző hangsúllyal idéznek fel újrafeltámasztásának ellenségei: „a dilettáns". Holott amikor Alexander Bernát 1913-ban leírja, épp hogy cáfolja ezt a pejoratív tartalmat: „Az Attila-tragédiáról azt mondták, dilettáns mű, mert szerzője véletlenül a polgári életben grófi címet visel. Oly becsületes művészi munka ez, hogy amiatt akár a legborzasabb polgári költő írhatta volna." (*Budapesti Szemle*, 1913/439.) Amikor pedig novelláskötete, *A haldokló oroszlán* megjelenik, korábbi kritikájára visszautalva Adynál is előkerül ez a minősítés – ismét a lekezelő hangsúlyt cáfolóan: „Azóta Bánffy-Kisbán valahogy finomabban, művészibben éli azt az életet, amely miatt Bölöny intendáns öreg édesapja komédiásnak csúfolta a fiát. De e novelláskönyve azt mutatja, hogy az íróság megmaradt szerelmének, örök, tehát szent bolondságának, s hogy szeretne komolyak által is komolyan vétetni. Bűn volna Kisbánra azt mondani, hogy dilettáns, mert nem az, hanem a legszebb értelmű és úriságú amatőr író." (*Nyugat*, 1914. II. 128)

Kisbán Miklósnak tehát sikerült áttörnie az írótársadalom felfelé is zárt falát. A sokoldalú művész azonban ekkor már a budapesti Operaház és a Nemzeti Színház intendánsaként (kormánybiztosaként) a művészvilág egy új területén gyűjti fejére az eleven parazsat. Hat évet tesz ki ez a fejezet élete történetéből: 1912-től 1918-ig. Ennek a hat évnek az eseményeire már idős korában kezdett visszaemlékezni, ez a *Színfalak előtt, színfalak mögött* címet viselő írása azonban töredék maradt, s kineveztetésének történetén túl csak egyetlen eseményre, a *Nyugat lánya* című Puccini-darab bemutatójára vonatkozó emlékekre terjed ki. A bevezető rész azonban rögzít egy mozzanatot, amely jelzi, hogy az irodalom terén már elismert Bánffynak új szerepében sem lesz könnyű dolga. „Most is emlékszem arra az órára – idézi vissza első találkozását a művészekkel –, amikor először léptem be új minőségemben az Operaházba. Elsőben Mé-

száros igazgatóhoz mentem, aki azután levitt a színpadra. Ott az egész személyzet össze volt csődülve. A nők persze mind bájmosollyal fogadtak, mindenik bizonyára arra gondolt, hogy ő »főzi meg« magának az új hatalmasságot. A fontosabb férfitagok inkább rosszkedvvel és gyanakodóan fogadtak. Nyilván azt gondolták: »*Mit keres itt nálunk ez a gróf?*« – hiszen rólam semmit sem tudtak, és bennem csak valami alkalmatlankodó okosdit sejtettek."

A magyar főváros zenei életét azonban igazából műsorpolitikájával kavarta fel: a „közönségcsalogató" kommersz darabok helyett az operairodalom nagy alkotásainak műsorra tűzésével, valamint merész újításaival. E tekintetben kiemelkedő eseménye intendánsi szereplésének Bartók két művének, *A kékszakállú herceg várá*nak és *A csodálatos mandarin*nak a bemutatása.

Közben 1916. november 30-án meghal a király, Ferenc József, s utódja, Károly koronázási szertartását a koronázási ünnepségek művészeti kormánybiztosaként neki kell megrendeznie. Kuncz Aladár biztatására megírt és 1932-ben kiadott visszaemlékezéseiben maga idézi fel, milyen közelharcot kellett vívnia a magyar művészet akkori nagyjaival – a különböző politikai táborok marakodása közepette – azért, hogy elképzelését a helyszín stílszerű elrendezését illetően érvényesítse. A rendezés során azonban nemcsak a művész ízlése jut kifejezésre. Bánffy alkalmat talál arra is, hogy a ceremónia rendjén a közéleti ember korával szembeni különvéleményét is kifejezésre juttassa, hogy az öncélú csillogásban magát kiélő, s az akkor már harmadik éve folyó világháború kapcsán még mindig nagyhatalmi álmokat szövögető úri Magyarország figyelmét a háttérben egyre jobban látható szenvedésekre ráirányítsa. A koronázás egy mozzanata kínált erre neki alkalmat: a háborús hősök kitüntetésének ceremóniája. Ő ugyanis a kitüntetendőket erre a ceremóniára teljesen váratlan módon vonultatja be. De adjuk át

a szót az alig másfél évtizeddel később emlékező Bánffynak, aki remek rendezői érzékkel idézi fel a döbbenetes látványt:

„...a karmazsinszőnyeg és a piros bársony vöröslött mindenfelől, mint a kapuk megnyíltakor, de most, miután az a sok vakító pompa kivonult belőle, majdnem komornak tetszett minden.

És akkor e bíboröböl nyílásában oldalt megjelentek a fölavatandó »equites aurati«, az »aranysarkantyús lovagok«.

Vagy ötvenen lehettek.

Csupa frontharcos tiszt. Csukaszürke egyenruhák. Kopottak. Foldozottak. Elnyűtt bőrövek, megbarnult szíjak. A fáradt bakancsokon meglátszott, mennyit kefélték erőszakosan, hogy kifényesedjenek valahogy. Az élükön mankósok, falábasok. Sántítva, kopogva, nehéz lélegzéssel. A harctér tragédiája ömlött be az ajtón, lepte el az oltár előtti térséget, hol még néhány perccel azelőtt minden csupa ragyogó csillogás volt.

Néhányan, a nyomorékabbak székekre omlottak. Az épek – azok, kiket megkímélt a sors – merev, katonás vigyázzállásba sorakoztak. A blúza mindnek telis-teli volt vitézségi éremmel, szignummal, rendjellel. Szótlanok mind. Egymással sem beszélnek, és a szemük meredő egykedvűséggel nézett maga elé. Azoknak a tekintete ez, kik nap nap után néznek farkasszemet a halállal...

Valóban a *Divina Comediá*ba illő fordulat! Csak más sorrendben: A *Paradiso* előbb, azután az *Inferno.*"

1918/19 fordulóján, az összeomlás után, Bánffy Miklós újra politikai feladatokat vállal. Előbb az új köztársaság elnöke, Károlyi Mihály tudtával, de Bethlen István megbízásával Nyugat-Európába megy, hogy a vesztes háború várhatóan súlyos kimenetelét valamiképpen mérsékelni próbálja – hasztalan, majd szerepe van, a román kormány részéről 1919 őszén kezdeményezett különtárgyalások során, végül 1921-ben, a trianoni békediktátum után külügyminiszter

lesz Bethlen István kormányában. Neki kell megoldania a békeszerződés végrehajtásának nehézségeit: elérnie a Dunántúl egy részét még megszállva tartó szerbek visszavonását, az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területsáv átadását, amelynek során azonban sikerül népszavazást elérnie Sopron térségében, olyan eredménnyel, hogy ez a terület visszakerül Magyarországhoz; majd nemsokára neki kell kivédenie azokat a fenyegető diplomáciai bonyodalmakat, amelyeket a békeszerződés értelmében trónjától megfosztott IV. Károly visszatérési kísérlete előidéz. Meg kell harcolnia a királyság visszaállításán ügyködő legitimistákkal, a királypuccs miatt újra ellenségessé vált, s hamarosan a kisantantba tömörült szomszédos „utódállamok" szervezkedésével, s nem utolsósorban a külügyminisztérium régi vágású, Bécsben nevelkedett és annak szellemét tovább is képviselő tisztségviselőivel. 1945-ben ennek a rövid néhány évnek a felidézésével kezdi politikai emlékiratát, amelynek *Huszonöt év* címet viselő töredéke majd csak 1992-ben kerül a nyilvánosság elé.

Külügyminiszteri szolgálatának részletei mai napig is a levéltárakban rejtőznek, pedig a különböző tárgyalásokról és nemzetközi konferenciákról hazaküldött jelentései bizonyára még sok fontos részlettel szolgálnának Magyarországnak a trianoni békét követő magára találásáról, a nemzetközi politikában való elismertetéséről. S talán előkerülnek valaha akták arra a „lappangó ellenállásra" vonatkozólag is, amelyet a külügyminisztérium személyzete részéről volt alkalma érezni, s amelyről szintén a *Huszonöt év* lapjain ejt néhány szót. „Mindent szabotálni próbáltak – írja –, ami újítást és modernebb szellemet be akartam vezetni. Az egész adminisztráció a bécsi Ballplatz iskoláját követte, persze annak nagy hagyományai nélkül, hiszen a belső tisztviselők jó része a konzuláris pálya alsóbb fokozatairól került be vagy más minisztériumokból. Ennek a ballplatzi szellemnek a feje és kulcsköve Kánya Kálmán volt... Ő képviselte azt a

fölfogást, hogy a miniszter »jövevény«, pláne az olyan, aki, mint én, nem a külügykarrierből kerültem oda, idegen dilettáns, aki most idejött, majd újra elmegy. Nem szabad tehát beavatni semmibe... A ballplatzi múltjából magával hozta azt a nagyhatalmi dölyföt, ami az osztrák diplomácia egyik jellemvonása volt. Ez a gőgös önelégültség, ami a nagy Metternich idején talán jogosult lehetett, később azonban már a Monarchiának is nagy kárára volt. Annál oktalanabb volt ez a magatartás egy olyan kicsi államnál, mint Magyarország. Még Bécsből származott a gyűlölete a szerbek iránt, az olasz megvetése és egyáltalán az a fensőbbséges póz, amivel minden újabb államalakulatra lenézett."

Egyetlen idézet abból a számtalan jellemzésből, amelyeket a *Huszonöt év* szereplőiről olvashatunk, s amelyek amellett, hogy diplomáciai gyakorlatában rendkívül fontosak voltak, írói telitalálatok is.

Helyzetét azonban végül egy 1922. augusztus 23-án kelt, apjának írott (Bonchida 1944. őszi feldúlása után megmenekült, s a kolozsvári Állami levéltár Bánffy-fondjában megőrződött) levél egy mondatával jellemezhetjük: „Kinevezésem Párizsba küszöbön van. Végre megszabadulok ettől a gyehennától."

1926 júniusában hazatér Erdélybe, felveszi a román állampolgárságot, július 5-én Bukarestben I. Ferdinánd király előtt leteszi az állampolgári esküt, s másnap már érkezik Kuncz Aladártól a levél az első marosvécsi írótalálkozó programjával. A Helikon alakuló összejövetelén, 1926. július 16–17-én természetesen ő is jelen van, hogy meghatározó alakjává váljék a Helikon nevéhez köthető erdélyi irodalompolitikának. A fogadtatás azonban nem egyértelmű: a Kuncz-levélben még az első marosvécsi találkozó előadói sorában szereplő Franyó Zoltán szellemi befolyása alatt álló *Temesvári Hírlap* írócsoportja a helikoni megnyilvánulások ádáz ellenségeként szólal meg minden lehető alkalommal. Ők azok, akik tág teret biztosítanak azoknak a találgatá-

soknak is, amelyek szerint Bánffy mint „ellen-magyarpárti elnökjelölt" tér vissza Erdélybe, majd kiderül, hogy ezeknek a politikai kombinációknak semmi alapja. (Egyébként Bánffy Miklós néhány hónappal hazatérése előtt egyértelműen nyilatkozza Bálint Györgynek: „Politikával egyáltalán nem foglalkozom. Nem is fogok." *Magyarság*, 1926. márc. 4.) Ettől függetlenül a magyarpárti ellenzékkel kapcsolatos sajtókombinációknak a bukaresti román lapokban is van nyoma: a *Dimineaţa* és a *Lupta* hasábjain jelennek meg ilyen értelmű kommentárok (eltérően a Nemzeti Parasztpárt Kolozsvárt megjelenő országos orgánumától, a *Patriá*tól, amely 1926. júl. 10-i számában szentel teret annak az eseménynek, hogy Magyarország volt külügyminisztere hazatért és letette a román állampolgári esküt). Ugyancsak a *Temesvári Hírlap* újítja fel a Bánffyt nemcsak életében, de halála után is végigkísérő „dilettáns"-minősítést: a *Martinovics* pesti bemutatóját kommentálva, Asztalos Sándor vádolja meg azzal, hogy „...közéleti és művészeti dilettantizmusát vagyoni és társadalmi összeköttetéseinél fogva irányadónak akarja oktrojálni". (*Temesvári Hírlap*, 1929. febr. 13.)

Az állampolgársági eskünél még érdemes megállnunk egy szóra: ez az esemény ad alkalmat arra, hogy egyes sajtótermékek felröppentsék a hírt: Bánffy Miklós megígérte a királynak, hogy tíz évig nem fog politizálni. Érdekes ez a tízéves moratórium: felbukkan Makkai Sándor püspökké választása kapcsán is, aki állítólag már a választás után bejelentette, hogy tíz év elteltével le fog mondani püspöki megbízatásáról. Bánffy esetében azonban másról van szó: a törvény szerint csak tíz évvel a román állampolgárság megszerzése után nyerte el politikai jogait Romániában (Mikó Imre: *Huszonkét év.* Kv. 1941. 219.), így ha nem is pontosan tíz év múlva, a politikai életbe való visszatérése valóban bekövetkezett: II. Károly király ugyanis egy 1938. március 31-i rendelettörvénnyel feloszlatta a politikai pártokat, majd megalakította a Nemzeti Újjászületés Frontját, a román kor-

mányzat vezető politikusai pedig – a szintén feloszlatott Magyar Párt korábbi vezetőivel szemben – őbenne látták azt a politikust, akivel az együttműködés lehetséges. Amint Mikó Imre írja: „Mint a református egyház főgondnoka, az Erdélyi Helikon írócsoport szellemi vezetője, a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági elnöke... kivételes helyet biztosított magának az erdélyi közéletben. Egyéniségének ritka sokoldalúsága, minden iránt érdeklődő rugalmas szelleme, amellyel otthonos volt a gazdasági és társadalmi életben éppen úgy, mint az irodalomban és a művészetben, de még inkább nagy politikai múltja, a román kormány előtt is értékessé tette nevét, főként mióta a Magyarországhoz való közeledés gondolata állandó napirendre került... ugyanakkor a legilletékesebb magyar tényezők bizalmának is birtokában volt..." (*Huszonkét év.* 219. és 223.) Így történt, hogy a NUF kötelékébe sorolódott Magyar Népközösség alakuló ülésén, 1939. febr. 11-én Bánffy Miklóst választotta elnökének.

Ez az új politikai szerep azonban hálátlannak bizonyult: a királyi diktatúra bevezetése utáni román parlamentarizmus „a paródia paródiája" volt (Mikó Imre: *Huszonkét év.* 231.), a rohamosan jobbratolódó romániai politikai életben a magyarság számára érdemleges eredményeket nem lehetett elérni: a Kisebbségi Statútum papíron maradt, s Csehszlovákia megcsonkítása, majd feldarabolása után a román politikai színtéren is megerősödtek azok az erők, amelyek egyre inkább egy román–magyar konfrontáció kiélezésében voltak érdekeltek. (Mikó Imre részletesen foglalkozik ezzel a népközösségi időszakkal, s ugyancsak ő közöl számos fontos dokumentumot, köztük Bánffy 1940. jan. 6-án a román kormányfőnek átadott s a kisebbségi magyarság sérelmeit összefoglaló emlékiratát: *Huszonkét év.* 297–302.)

Bánffy Miklós ez újabb politikai szereplése azonban ezzel nem ért véget. A bécsi döntés után tagja lett a magyar parlamentnek, ahol azonban a régi ellenfél, a Magyar Párt volt

elnöke, Bethlen György sietett őt kompromittálni, s – amint Mikó Imre egy késői visszaemlékezésben írta – „Bánffy és köre egyszerre megalkuvó és áruló, szabadkőműves és Călinescu-huszár lett olyan időben, amikor csokornyakkendővel, kölcsönzött székely dialektussal és antiszemita frázisokkal politikai karriert lehetett csinálni". (*Bánffy Miklós emberközelben.* In: B. M.: *Emlékeimből.* Kv. 2001. 377.)

Igazából azonban nem ez volt, amit osztálya nem tudott neki megbocsátani, hanem az *Erdélyi történet* trilógiában a millenniumi Magyarországról festett képe. Az 1934–1940 között három kötetben megjelent trilógiáról Gaál Gábortól Reményik Sándorig, Szerb Antaltól Móricz Zsigmondig, Nagy Istvántól Bajor Andorig, Nemeskürty Istvántól Szegedy-Maszák Mihályig könyvtárnyit írtak: jót is, rosszat is. Ezek feleleventése helyett talán a legsokatmondóbb magának az írónak az önvallomása-önértelmezése *A magyar politika kritikája* címet viselő eszmefuttatás-töredékben, amelynek első fejezete ezt a címet kapta: *Miért írtam meg az Erdélyi történetet?* A töredék megjelent az *Emlékeimből* 2001. évi bővített kiadásában, bárki elolvashatja, ezért csak azt a néhány sort idézem belőle, amely a harmadik kötet (*Darabokra szaggattatol*) megjelenése utáni események és a regényben foglalt figyelmeztetés mellett süketen elhaladó kritika tanulságait teszi hozzá a trilógia egyértelmű mondanivalójához:

„....növekvő aggodalommal láttam, hogy dacára annak a szörnyű katasztrófának, ami népünket lesújtotta, senki nem akarta látni azokat a bűnöket, amik oda vezettek... Senki sem világított rá arra a tömérdek hazugságra, amivel közvéleményünket megmérgezték és melyek minden realitás iránt érzéketlenné tették az 1914 előtti közvéleményt. Senki sem mondta: »Ezen az úton többé ne járj!« – Senki sem hívta föl nemzetünket arra, hogy önmagát is nevelnie kell, valódi helyzetét kell meglátnia. Össze kell fogjon végre és igazi erkölcsi egységet formáljon ki önmagában ahelyett, hogy tovább sodortassa magát valótlan álmok útján,

és ismét csupa maszlagot szívjon magába vezércikkekben és szónoklatokban, önámító bókot és csillogó frázist…

Azt kellett látnunk, hogy újra távolodunk el minden önkritikától, sőt minden valóságlátástól is, és ismét süllyedünk vissza abba az ideológiába, ami a világháború előtt uralkodott minálunk. Minden bajt és hibát csakis magunkon kívül kerestünk, és szemet hunytunk saját vétkeink fölött. Azt kellett látnunk, hogy a magyar jövőt egyedül a múltnak visszaállításában keressük…

Hiányzott az a tanulság, mit reméltem, hogy művemből levonnak. Senki sem látta meg, hogy ez a kritika, ami az 1914 előtti vezető osztályt ábrázolja, bírálja és elítéli, ugyanúgy érvényes a háború utáni vezetőkre nézve. Hogy a forradalom utáni vezető réteg ugyanazt a haláltáncot járja, amit elődje 1904 és 1914 között járt, és ugyanolyan öntudatlanul. Az élet nagy föladataival szemben és [a] nemzeti létünket környező veszélyek iránt ugyanolyan érzéketlen. A nemzetiségi problémával pedig még kevésbé gondol, mint elődje.

Pedig úgy hiszem, a nemzetiségi kérdés regényeimből eléggé plasztikusan domborodik ki. Erről nem esik szó sehol. Erre nem mutat rá senki. Senki sem látta, hogy a »mindent vissza« járhatatlan, sőt veszélyes, ha a magyar közvélemény számba nem veszi, ha tovább tetszeleg soviniszta jelszavakban, ha nem készül lelkileg, erkölcsileg és tudásban arra a szerepre, amit betölteni akar, és ami csakis akkor illeti meg, ha érdemes is tud lenni reá…

Azt hittem, mikor ezeket megírtam, hogy a magyar közvélemény és ennek szócsöve, a kritika föleszmél erre.

Azt hittem, hogy ha nem is sokan, de a szellemi élet elitje észreveszi, hogy a trianoni Magyarország, mit sem okulva a tragikus múlton, visszajutott ismét ugyanoda, abba a szellemi mocsárba, amiben az első világháború előtt volt. – Azt hittem, hogy meglátja valaki, hogy a Trianon utáni politika mozgalmai: a »mindent vissza« és a »nem, nem soha«, valamint a legitimista és szabad-királyválasztó jelszavak he-

lyettesítik most a századforduló közjogi csatakiáltásait, [s] ugyanúgy elkendőzik a magyar közvélemény előtt a valóságot, ugyanúgy csak személyi tusakodások foglalják el a politikusok figyelmét – egykor Tisza és Andrássy, most Bethlen és Gömbös viaskodása –, a polgári társadalom pedig ugyanazt a könnyelmű farsangot járja, amit 1914 előtt járt.

Talán az első bécsi döntés mámora vakított az emberek szemébe…

Igaz, hogy akkor már megindultunk azon a végzetes lejtőn, ami végül a katasztrófához vitt, és csak oda vihetett." (*Emlékeimből*, 344–348.)

Bánffy Miklóst ez a felismerés vezette a politikában a második világháború éveiben is, amikor egy titkos bukaresti tárgyalást vállalva, kísérletet tett arra, hogy a románokat a háborúból való közös kilépésre rávegye; amikor küldetésének sikertelensége után Horthynál próbálta elérni az egyoldalú kiugrásra való döntést, s amikor itthon is süket fülekre talált, megakadályozni legalább Kolozsvár hadszíntérré változtatását. Ez utóbbira végül valóban nem került sor – hogy Bánffynak mennyi része volt benne, a történészek feladata azt kikutatni.

Családjával együtt Budapesten élte át az ostromot és a front átvonulását, 1945 tavaszán azonban visszatért, már nem az időközben felgyújtott-kirabolt Bonchidára, hanem Kolozsvárra, ahol bekapcsolódott az újrainduló irodalmi életbe: közölt a Gaál Gábor szerkesztette *Utunk*ban, egy korábbi novellájából írt színdarabját (*Az ostoba Li*) bemutatta a kolozsvári magyar színház, a Józsa Béla Athenaeumnál megjelent egy kisregénye (*Bűvös éjszaka*), elvállalta a Magyar Népi Szövetség égisze alatt létrehozott Országos Műemlékvédő Bizottság elnöki tisztét. Közben pedig még megmaradt kolozsvári ingatlanai eladogatásából élt, az akkori viszonyokhoz képest is igen szerény, szinte nyomorúságos körülmények között, miközben a földosztó bizottságokkal harcolt, s a németekkel való kollaborálás vádját kivédendő,

igazoló bizonyítványokért kilincselt, hogy legalább maradék birtokait megmentse.

Aztán az irodalomban is hamarosan kényelmetlen „útitárs" lett. Az *Utunk*ban közölt apró karcolatai az „osztályharcos" kritika céltáblájává váltak, s a nemtelen támadások nem csak „Horthy volt külügyminiszteré"-nek szóltak, hanem az írónak is, aki „akarnok dilettantizmusával... évek hosszú során át terrorizálta az irodalmi és művészvilágot". Aki pedig ezt leírta, az nem kisebb ember volt, mint az „Ady és a magyar irodalom barátja" szerepében tetszelgő Emil Isac, a két világháború között a kisebbségi színházak vezérfelügyelője. E támadásokat látva, öntudatosan visszavonul az *Utunk*tól is. 1947. január 4-én kelt levelében – az egyik írásának közlése körüli huzavonát lezárva – ezt írja Gaál Gábornak: „Nem orrolok és nem haragszom. És téged korántsem okollak. Tudom, hogy nem vagy korlátlan ura a lapnak. Tudom, hogy bizottság van és talán más beleszóló is. Számos érdek is ütközik a szerkesztés munkájában. De ilyen eljárást én nem fogadhatok el, hiszen így nem bánnak sehol sokkal kezdőbb emberrel sem, mint én, aki több mint negyven éve számba jövő író vagyok és aki első írásai óta a társadalmi félszegségek ellen foglalt állást, mégpedig akkor, amidőn ez még nem volt divat. Azzal zárom soraimat, hogy arra kérlek: Tarts meg jóindulatodban, ahogy én is nagyrabecsüléssel és hálával gondolok Rád." (A levél géppel írt másolati példánya a Ráday Levéltárban, a Bánffy-hagyatékban található.)

Hátralévő kolozsvári éveiben már csak az íróasztalfióknak dolgozik. Politikai emlékiratba kezd (*Huszonöt év*), regényt (*Milolu*), színdarabokat ír (*Íme, az Ember, A béke angyala*), egy filmforgatókönyv vázlatát veti papírra *Az ember tragédiájá*ról, s levelez Pesten maradt családjával, feleségével, nővérével, majd férjhez ment és férjével a marokkói Casablancába került leányával. (Akkori levelezését és felesége, Váradi Aranka naplójának ide vonatkozó részletét közli Marosi Il-

dikó: *Bánffy Miklós estéje.* Kv. 2002.) 1949 tavaszán kisajátítják a Tholdalagi-Korda palotát is, amelynek egyetlen lakrészében húzta meg magát. „...egész vagyonomat elvesztettem – jellemzi helyzetét Groza miniszterelnöknek 1949. aug. 16-án kelt levelében, amelyben már korábban benyújtott útlevélkérésének kedvező elbírálásáért folyamodik –, és nyugdíjam sem lévén, most, hetvenhat éves koromban, a szó legszorosabb értelmében nincs miből megélnem." Tovább pedig: „...azt hiszem, mindenképpen méltányos kérésem kedvező és lehető azonnali elintézése, mert ez adja meg megélhetésem egyetlen lehetőségét. Ellenkező esetben pedig nem marad egyéb számomra, mint az öngyilkosság vagy az éhenhalás." Végül mintegy két hónapra rá megérkezik az útlevele, s ő 1949. október 14-én útra kelhet feleségéhez, Budapestre. Váradi Aranka ekkor jegyzi be naplójába: „Miklós október 15-én reggel 8 órakor végre meg is érkezik a bukaresti gyorssal. Lerongyolódva, lefogyva, megöregedve: egy gyönge, csaknem reszkető lábú aggastyán. Nincs egy inge, egy ruhája: de milyen boldogság, hogy végre itt van! Vigyázhatok rá, meggyógyíthatom. Az asztmája rémesen elhatalmasodott és lábfájása folytonos volt. Szombati nap érkezett, 10 napig van nálam, aztán bemegy Haynal Imre tanár belklinikájára, ahol Haynal ingyen tartja és gyógykezeli." (Marosi Ildikó: *Bánffy Miklós estéje.* 241.)

A leromlott szervezet azonban már nem reagál a gyógykezelésre. S alig több, mint egy fél évvel ezután, 1950. június 6-án eltávozik az élők sorából. Amikor a régi harcostárs, Kós Károly halála hírét veszi, ezt írja: „Az elmúlt héten újra vissza kellett pillantanom: hírét vettem, hogy meghalt Bánffy Miklós gróf. Budapesten, ahová a tél végén ki tudott jutni... Éppen 37 éve, hogy megismerkedtem vele itt, Kolozsváron, és azóta sok mindent éltünk és tusakodtunk át együtt vagy egymással szemben. De csak most érzem igazán és fájdalmasan, mennyire szerettem és becsültem azt az embert, aki a maga osztályának sorsát olyan jól előre lát-

ta és olyan bölcs belenyugvással tudta viselni az utolsó pillanatig." (Levele Borbíró Virgilnek, Kvár, 1950. június hó 17. Közölve: *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Bp. 2003. 430–431.)

Közel negyedszázadnak kell eltelnie, amíg hamvai – végakarata szerint – 1976. október 29-én hazatérhetnek Kolozsvárra, a Házsongárdi temető családi kriptájába. S újabb negyedszázadnak, amíg a kripta falára a nevét megörökítő tábla is odakerül.

Dávid Gyula

DÁNIEL KERESTETIK!

Gondolatok Bánffy Miklós Erdélyi története és Dániel 5. könyvének kapcsolatáról*

A főként közéleti, kultúraszervezői tevékenysége és politikai szerepvállalása okán számon tartott Bánffy Miklós életműve iránt fokozatosan élénkülő érdeklődést tapasztalhat a mai magyar irodalmi köztudatban méltatlanul periférián tengődő szerzőket, szövegeket nyilvántartó olvasó. Ezt az érdeklődést bizonyítják a Pallas-Akadémia, a Polis, a Mentor kiadásában megjelent írások, jegyzetek, Bánffy-könyvek, továbbá anyaországi és erdélyi tanulmányok, Takács Péter 2006-os *Bánffy Miklós világa* című – gyengéi ellenére is fontos – kétszáz oldalas munkája, legújabban pedig *Bánffy Miklós emlékezete – A Nagyúr* című, Sas Péter szerkesztésében a Nap Kiadóban 2008-ban megjelentetett könyv, vagy akár az *Erdélyi történet* harmadik részének fordításáért Patrick Thursfieldnek és Bánffy Katalinnak odaítélt 2002-es brit díj (Weidenfeld Translation Prize), valamint a trilógia sikere francia és angol nyelvterületen.

A Balassi Kiadó és a (kolozsvári) Polis Könyvkiadó által közösen útnak indított *Bánffy Miklós művei* sorozat nyitó kötete is az *Erdélyi történet*, „a romániai magyar irodalom első korszakának legnagyobb szabású elbeszélő vállalkozásaként"[1], Bánffy főműveként s egyben „a magyarság önismerete szempontjából"[2] kiemelkedően fontos írásként emlegetett regénytrilógia. Meg is jegyezte róla egykor Móricz Zsigmond: „Vitán felül az erdélyi irodalom leggrandiózusabb műve."[3]

Íme a kötetek címei: *Megszámláltattál, És híjával találtattál, Darabokra szaggattatol.*

Szegedy-Maszák Mihály *Protestáns Szemlé*ben megjelent tanulmányában veti fel annak a lehetőségét, hogy az egykori Székely Bertalan-tanítvány Bánffy Miklós ismerhette, sőt eredetiben láthatta a londoni nemzeti képtárban Rembrandt *Belsazár lakomáját* tematizáló képét. A mi szempontunkból ez a felvetés annyiban gyümölcsöző, hogy a kép segítségével röviden (és látványosan) feleleveníthetjük a – regénytrilógia kötetcímeinek és mottóinak alapjául szolgáló, Dániel könyvéből származó – jól ismert bibliai történetet.

A bibliakritika Dániel könyvét az egyik legvitatottabb bibliai könyvként tartja számon. A szerzőjére, keletkezési körülményeire, műfajára vonatkozó összegző megállapításokat, ezúttal – Bánffy Miklósra mint az Erdélyi Református Egyházkerület egykori főgondnokára is tekintettel – a Református Zsinat által kiadott Jubileumi Kommentár alapján mutatjuk be. Dániel, aki a Dán. könyvének szerzőjével nem azonosítható, a Bibliában Ezékiel könyvében (Ez 14:14, 14:20, 28:3) Noé és Jób mellett az ősidők egyik nagy alakjaként említtetik. A Kr. e. 167. és 164. között keletkezett könyv, mely elmeséli többek között Belsazár lakomáját, két nagy részre osztható. Bár a második rész (7–12.) tartalmazza az apokaliptikus elemeket, míg az első (1–6.) a haggadaszerűeket, mégis – műfaját tekintve – „egészében véve apokalipszis, s mint ilyen egyedülálló az Ószövetségben."[4]

„Egyszerre csak emberi kéz ujjai tűntek fel, és írni kezdtek a királyi palota festett falára, a lámpatartóval szemben; a király pedig nézte a kezet, ahogyan írt. Közben (...) arca elsápadt, gyötrő gondolatai támadtak, dereka elernyedt, és még a térdei is reszkettek."[5] Igen szemléletes a Károli-féle fordítás is: „Ekkor a király ábrázatja megváltozék, és az ő gondolatai megháborították őt, és derekának inai megoldódának és az ő térdei egymáshoz verődének."[6] A kép a rémületnek eme pillanatát ragadja meg. Az elemzők szerint az 1635 körüli időszakból származó barokkos festmény Caravaggióhoz hasonló fény-árnyék hatá-

sokkal játszik, sok alakot zsúfol össze, hogy a klausztrofóbiás érzést fokozza. Külön érdekességként említik a képpel kapcsolatban, hogy a vakkeretről levett kész festmény vászna az óra járásával ellentétes irányba kissé elforgatva került vissza a keretre, és aztán levágták a fölösleges részeket a széleiről, így növelve az amúgy is felfokozottan örvénylő kompozíció hatását.[7] A pompásan megfestett aranyak, különösen az edények utalnak a bibliai történetben szereplő előzményekre. Belsazár, lakoma közben, a bor hatására előkérette a jeruzsálemi templomból elrabolt edényeket, hogy abból igyanak a mulatozók. A kettős blaszfémia (a Jahvekultusz edényei babiloni istenségek szolgálatába kerültek, most pedig profán célra használják), mint látható, nem maradt következmények nélkül. A folytatásról, azaz a rejtélyes fali írás megfejtéséről és megfejtőjéről a bibliai történetből szerzünk tudomást, mely szerint csak a Nabukodonozor álmait is egykor megfejtő júdeai fogoly – Dániel – tudja elolvasni és értelmezni a különös írást: „(...) számba vette Isten királyságodat, és véget vet annak. (...) megmért téged mérlegen és könnyűnek talált. (...) felosztotta királyságodat, és a médeknek, meg a perzsáknak adta."[8]

A fali írást megfejtő bibliai Dániel tevékenységének van egy saját korához kötött dimenziója. Júdeaiként, a megváltozott körülmények között (a babiloni birodalom által felállított szabályok között, vagy azok ellenére) kell megőriznie egyéni és közösségi önazonosságát. Azonban az egymást feltételező egyéni és közösségi identitás nem válik el a minden időben jelen lévő, mégis minden időtől – így a próféta saját korától is – független isteni dimenziótól. Dániel identitásának alapja az őt mint egy közösségnek (Izráel népének) tagját s mint egyént (próféta) egyaránt kiválasztó Istenben van. Istenhez való hűsége egyben önmaga és saját népe iránti hűségét is jelenti, ha kell (saját népe érdekében), magas babiloni vagy később perzsa tisztséget betöltve, ha szükséges, oroszlánok vermébe vagy éppen tüzes kemencé-

be vetve. Dániel tevékenysége – az álmok jelentésének feltárása vagy a fali írás egyedül érvényes megfejtése, hiteles értelmezése – e név jelentésére irányítja a figyelmet: Dániel, azaz „Isten a bírám", egyedül Istennek, de neki igen, tartozom számadással. Végső soron Isten szavatolja a megfejtés hitelességét.

A trilógia három kötetcíme: *Megszámláltattál, És híjával találtattál, Darabokra szaggattatol,* konkrét hivatkozás nélkül bár, de a bibliai próféta *értelmezését* idézi fel.

Érdemes azonban figyelnünk az *Erdélyi történet* címeit követő, a regény szövegét megelőző – külön oldalakra nyomtatott – szövegrészekre is. E három, erősen archaizáló nyelvű szakasz átírja Belsazár történetét. Így a trilógia (három részben közölt) mottója nem a bibliai idézet, hanem a korábbiakban felvázolt bibliai történet sajátos parafrázisa. A hivatkozás a bibliai helyre éppúgy hiányzik, mint az eredeti szereplők nevének megemlítése vagy Dánielnek az alakja.

A Rembrandt-kép kurtizánként azonosított figurájához hasonlóan Bánffy mottóként funkcionáló szövegében a mulatozók nem vesznek tudomást a különös jelenségről. A kép bevonásával felidézett bibliai történettől eltérően senki sem veszi észre – részegsége miatt – a falon megjelenő írást. Pedig a lángoló kéz tűzbetűi érthető üzenetet közvetítenek, hiszen a bibliai parafrázisban nem a sémi nyelvű: „mene, mene, tekel, ufarszin" szavak, hanem a már „lefordított" (magyar) változat jelenik meg. A közvetettség ennél közvetlenebb nem is lehet! S bár a bibliai történethez hasonlóan a jövő ítélet alá esett, többé nem megváltoztatható, ez esetben a bibliai Belsazártól eltérően a szereplőknek még önreflexióra sincs módjuk.

Íme a *Darabokra szaggattatol* mottója: „...És tovább méne a tüzes emberi kéz, és ujjai harmadik szót írának az palota falának meszelésére: »Darabokra szaggattatol!« De senki meg nem látá az lakodalmazók közül, mert ittasok

valának, prédálva prédálván amaz ezüst és arany edényeket, kiket őseik szerzének és vittanak egymással érczből, fából, kőből és agyagból csinált hamis isteneik miatt, míglen erejük elfogyott. Penig az perzsák hada már a város kapuinál álla, és ők mind megöletének ugyanazon éjtszakán..."[9]

A biblikus nyelvezetet imitáló szövegben nincs tehát rémüldöző Belsazár, aki Dániel megfejtését, mintegy beletörődve sorsába, elfogadhatná, s akinek halála Dániel értelmezésének helyességét igazolná, hiszen nincs is szövegértelmező, nincs próféta: nincs Dániel.

Ily módon kézenfekvő a következtetés: maga a mottó hivatott betölteni egyfajta dánieli szerepet, mintegy okokat és következményeket átlátó-feltáró, a regény története és a szereplői szólamok fölött álló, de mégis az Erdélyi történethez tartozó értelmezői szólam minőségében. Bár Szegedy-Maszák Mihály már említett tanulmányában bibliai idézetnek tekinti a parafrázist, megállapítása, miszerint „Bánffy regényhármasának jelentése (...) a bibliai idézetnek és a történetnek egymásra vonatkoztatásával fejthető meg",[10] hiszen e „jelige" „értelmezi azoknak a sorsát, akikről (...) a regénysorozat szól".[11] kapcsolódik gondolatmenetünkhöz, hasonlóan Gintli Tibor és Schein Gábor *Az irodalom rövid történetében* – más szerző kapcsán – tett egyik megállapításához: „A megértés tehát ebben a tekintetben nem az olvasó valóságképére, hanem egy szövegre, illetve egy olvasmányélményre hagyatkozik, s azt tekinti a befogadás kitüntetett vonatkoztatási pontjának."[12] A mottónak köszönhetően tehát a befogadás kitüntetett vonatkoztatási pontjává a parafrazeálható, átírható irodalmi műként, de Szentírásként is funkcionáló Biblia válik. Másrészt viszont a mindenkori befogadó történelmi emlékezete is vonatkoztatási pont lesz, hiszen a tíz évet átölelő regénytrilógia cselekménye 1914-ben, az első világháború kitörésének évében lezárul. Így a mottóban szereplő és a regény világára vonatkoztatott jóslat beteljesülése – az első vi-

lágháborút lezáró trianoni békediktátum történelmi emlékezetében történt, történik meg.

A történelmi emlékezetet mozgósítja a mottón kívül egy másik paratextus, a regénycím is, hiszen a cím *történet* szava egyszerre idézi fel a befogadóban az „irodalmi" és a „történelmi" narratíva fogalmát; a címben szereplő *erdélyi* szó pedig földrajzi, történelmi, kulturális szempontból jól elkülöníthető területre vonatkozó képzeteket idéz fel. És máris a befogadóra hárul a megtisztelő – ha tetszik, dánieli – feladat, hogy meg-, re- vagy éppen dekonstruálja a regénytrilógia – feltételezett – jelentését.

Különösen izgalmas lehet ez a vállalkozás, ha figyelembe vesszük ama regénnyel kapcsolatos diskurzust, miszerint „Az *Erdélyi történet* mint politikai dokumentumregény is érdeklődésére tarthat számot"[13], „a Ferenc József-i Magyarország arisztokráciájának életrajzát"[14] írja meg, „az önéletrajzi jelleg ugyanis tagadhatatlanul megtalálható a regényben"[15], vagy a trilógia politikai cselekménye „emlékirat", mely, „egy történelmileg lezárt korszak súlyos tanulságait foglalja össze"[16]. Az *Erdélyi történet* műfaját érintő kérdésekre adott válaszok nyilván nagymértékben befolyásolják a befogadást s a trilógia jelentésével kapcsolatos elképzeléseket. A mottó azon túl, hogy a regény szereplőinek sorsát egy módosított bibliai történet kontextusában értelmezi, bevonja – különösen a protestáns gyökerű gondolkodásban fontos szerepet játszó – ön- és közösségi sorsot értelmező ószövetségi motívumra építő hagyományt is, mely szerint az engedetlen nép méltán nyeri el az igazságos Istentől megérdemelt büntetését. E hagyomány tehát egy adott történelmi korszak s e korszakban élők önértelmezési keretéül szolgál, de emellett történelem fölötti, „minden időt" lezáró-beteljesítő, eszkatologikus vonatkozása is van. A keresztyén hagyomány szerint Belsazár története a babiloni birodalom pusztulásán túl, az utolsó ítéletnek mint Krisztus második visszajövetelének a képét is előrevetíti. Az

Újszövetségben többször történik visszautalás Dániel könyvére. (A legtöbb utalás a Jelenések könyvében található, pl. Jel. 1: 13–14 – Dán. 10: 5–6).

Bár a Monarchia-regényként is számon tartott trilógia a dualizmus korának legtöbb tipikusnak tekinthető alakját megeleveníti[17], ezúttal arra keresünk választ, hogy a mű által kitüntetett figyelemben részesített arisztokrácia mennyiben képes az önmegértés és az adott történelmi szituáció megértésének eszközeként felfogni a fent említett sokszorosan rétegzett hermeneutikai rendszert.

Kevéssé ismert könyvről lévén szó, mielőtt a válaszlehetőségekre térnénk, talán nem lenne fölösleges vállalkozás röviden felvázolni a trilógia cselekményét, hiszen a sokhősű, sok szálon futó történet felelevenítése során a regény központi figurái, az arisztokraták is górcső alá kerülnek. Ezúttal mégsem ezt tesszük. Inkább két, a fentiekben már többször hivatkozott tanulmány egymásnak olykor ellentmondó megállapításait szembesítjük, remélve, hogy a cselekmény rövidített változatban történő egyszerű rekonstruálásánál e kitérő (bár nem részletező, mégis) árnyaltabb képet ad a trilógia történetéről, jelezve azokat a szempontokat is, amelyek irányít(hat)ják a befogadó történetértését.

Talán önkényesnek érezheti az olvasó e tanulmányok kiemelését az utóbbi két évtized Bánffy-műveket (különösen az *Erdélyi történet*et) elemző, értékelő rövidebb-hosszabb írásai közül, az azonban vitathatatlan, hogy 1993 óta e téren egyik legtöbbet hivatkozott tanulmány a Szegedy-Maszák Mihályé[18]. (Lásd például Imre László, Vallasek Júlia, Bóka László, Márkus Béla írásainak hivatkozásait.) Tanulságosnak tűnik e sokat idézett tanulmány összevetése Pomogáts Béla 1989-ben, majd 1998-ban is kiadott[19] írásával, mely némi változtatással 2002-ben *Búcsú a Monarchiától* címmel jelent meg[20].

Pomogáts Béla tanulmánya[21] megállapítja, hogy a trilógia a hagyományos cselekményvezetés eljárásait alkalmazza.

A regény „epikus anyaga három nagyobb körben helyezkedik el".[22] Eszerint az első kör egy szerelem (a főhős Abády Bálint és Uzdy Pál felesége, Milóth Adrienne között szövődő, sok akadály leküzdését feltételező szerelem) és egy barátság (Abády Bálint, valamint unokatestvére és jó barátja, az igen tehetséges zongoraművésznek induló, de végül elzüllő Gyerőffy László barátságának) történetét foglalja magába. A tanulmány a szerelmi történet alakításában a késő romantikus epikai hagyomány követését látja, míg Gyerőffy sorsának rajzában az „»oroszos« realizmusét." A második kört – a tanulmány szerint – a regény történetének politikai mozzanatai („a »Monarchia-regény« és az »erdélyi regény« anyaga") alkotják, amelyek Bánffy *Emlékeimből* című memoárjának előtörténeteként is felfoghatók. Inkább az emlékiratirodalom hagyományait követik, „ennélfogva nem mindig vegyülnek el teljes mértékben a regényvilág más epikai motívumaival".[23] A tanulmány az epikus anyag harmadik köreként az arisztokrácia életmódját, kultúráját felidéző „epikus freskóvá összeálló életképeket"[24] (családi ebédek, lóversenyek, vadászatok stb.) nevezi meg, amelyek a politikai mozzanatoknál szervesebben illeszkednek a „nagyregény művészi építményéhez"[25], miközben életre keltik az erdélyi emlékirodalom epikai hagyományát is, megmutatják Bánffy „írói tehetségének igazi karakterét: a festőiséget, a dekorativitást"[26], s egyben a trilógia „legjobb értékeit".[27] A tanulmány egyetértően idéz Féja Géza *Bánffy Miklós emlékiratai* című írásából, amely Bánffy egyik legnagyobb írói erényét „érett leíróművészetében"[28] látja.

Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya szerint a tíz évet felölelő regénytörténetben (művelődéstörténeti szempontból páratlanul gazdag anyag) – „egy letűnt világ teljessége tárul fel"[29], melyben egyaránt helyet kap az arisztokrácia életmódjának bemutatása (vadászat, bálozás stb.) és például egy pesti szocialista tüntetés is. Pomogáts tanulmányától eltérően úgy látja „az előtér szerelmi története s a háttér poli-

tikai küzdelmei szerves egységet alkotnak. Abády Bálint tudatának három szintje van: a világpolitika s a magyar közélet éppúgy foglalkoztatja, mint saját egyéni sorsa. (...) Az elbeszélő eredeti módon bonyolítja tény és kitalálás, történelmi s lélektani idő viszonyát."[30]

A tanulmány szerint a regényben a romantika, olykor a naturalizmus, vagy éppen az expresszionizmus öröksége is felfedezhető. Szegedy-Maszák Mihály is megállapítja, hogy a regényhármas, hasonlóan (a jelentékeny festőnek nem tekinthető) Bánffy egész tevékenységéhez, szenvedélyes vonzalmat mutat a képszerű megjelenítés iránt. Felhívja viszont arra is a figyelmet, hogy a képszerűség kiegészül a leírás szerves részét képező, pontosan árnyalt akusztikai elemekkel.

Ezen a ponton érdemes egy rövid kitérőt tennünk, idézve Nemeskürty István mondatait *A beteljesült jóslat* című tanulmányából: „A regényfolyam szerkesztése mintaszerű. Szinte már zenei kompozíció. A fejezetek mintha egy szimfónia tételeinek felépítése szerint követnék egymást. Az író filmművészetre is emlékeztető ellenpontozással, párhuzamos és ellentétes montázs alkalmazásával bonyolítja az eseményeket. (...) A festőművész-író képalkotó ereje (...) a látomásként életre varázsolt táncot jelképpé teszi. Mintha egy haláltánc-freskó elevenedne mozgóképpé. (...) Tájleírásai egy impresszionista festő ecsetjére emlékeztetik az olvasót."[31]

Szegedy-Maszák Mihály szerint a környezet, a természet (pl. a regény lapjain megelevenedő kalotaszegi, mezőségi, székelyföldi vidék látványa) mindig alárendelődik a szereplők lelkiállapotának. „A felületes olvasó talán azt állapíthatja meg, hogy Bánffynak rendkívüli képessége van a leírásra, de ez a jellemzés kissé félrevezet, hiszen a nézőpont többnyire belső, a látvány általában egy szemhez kapcsolódik."[32] Szegedy-Maszák Mihály tehát a trilógia cselekményét a nézőpont és lélektan regénybeli összefüggésének, „tény és kitalálás" összefonódásának, továbbá a regény

nyelvhez, Bibliához, történelemhez való viszonyának vizsgálata révén idézi fel.

Pomogáts Béla tanulmányát a trilógia elsősorban mint számvetés érdekli. Szerinte e számvetésjellegről tanúskodik „a bibliai" mottó s az írói szemlélet kettőssége (mely az elbeszélő és a tárgy viszonyában, az „epikus kifejezés nosztalgikus és ironikus intonációjában" jelentkezik) mellett a regény sokrétű epikai anyaga is (melynek feldolgozását a személyes és tárgyilagos szemléletmód teljes egysége határozza meg). Így a trilógia történetét a fent említett megállapítások kifejtése során idézi fel a tanulmány.

Ki kell térni arra (az egykor ideológiai szempontból is kívánatos) téveszmére is, mely szerint Bánffy trilógiája túlontúl megszépíti a bemutatott arisztokrácia életét, politikai, közéleti szereplését.

Pomogáts Béla szerint Bánffy kettős magatartást tanúsít „az általa felidézett és ábrázolt társadalmi réteggel szemben. Ez a kettősség (...) a világkép szintjén az arisztokrácia hagyományos eszméinek elfogadásában, ugyanakkor életmódjának kritikai elutasításában, az ábrázolás szintjén pedig (...) az egymást kiegészítő nosztalgiában és iróniában"[33] áll.

Szegedy-Maszák Mihály szerint az arisztokrácia nem osztályként jelenik meg a műben, sokkal inkább különc, esetleg életképtelen, vagy éppen mély önismeretű, éles látású egyénekként. Hangsúlyozza, hogy a regény majd' minden „mágnás hőse csődbe kerül – anyagi vagy szellemi értelemben –, nagy társas összejöveteleiket pedig éppúgy fanyar iróniával szemlélteti az elbeszélő, mint a képviselőházi üléseket".[34] Ezzel együtt, az erdélyi főrend hanyatlása nem önmagában, hanem egy hatalmas méretű pusztulás részeként értelmezhető. „A példázat nemcsak a mágnásokra, (...) a budapesti képviselőházra, (...) a történelmi Magyarországra vagy a rövidlátóan politizáló Ballplatzra vonatkoztatható, de akár az egész földrészre is, melyek államai sorra szegik meg az érvényes szerződéseket. (...) Egymást kizáró távlataik vi-

szonyítása teszi az Erdélyi történetet kiemelkedően fontos művé a magyarság önismerete szempontjából."[35]

A két tanulmány megállapításainak közös pontjait is figyelembe véve, bennünket továbbra is foglalkoztat a kérdés: mennyiben képes a regénybeli arisztokrácia (akár egyénileg, akár közösségi szinten) az önmegértés és az adott történelmi szituáció megértésének eszközeként felismerni a – befogadó számára a regény mottója által jelzett – sokszorosan rétegzett hermeneutikai rendszert.

Van-e dánieli figura a regényben?

Ha „az országház berendezését összetörő, s a miniszterelnököt tintatartóval dobáló"[36] képviselőházi tagokra, az egyszerre fennkölt és groteszk nagy társasági jelenetek, bálok, illetve politikai csatározások, intrikák főszereplőire gondolunk, aligha állíthatjuk, hogy megfontolt, saját történelmi szerepüket legalább problematizáló figurákat láttat a regény. Ha viszont a külföldről Erdélybe hazatérő, családi örökségként – a protestáns szolgálatetikának megfelelően – a köz szolgálatát maga elé célul tűző, de mégsem idealizált főhősre, Abády Bálintra, vagy a regényben szintén szerepeltetett Tisza István miniszterelnök alakjára gondolunk, úgy tűnik – más-más vonatkozásban ugyan, de – ezen szereplők hiteles önmegértésre s az adott történelmi szituáció megértésére való törekvésük során (annak ellenére), önhibájukon kívül buknak el. Abády jó szándékának megannyi jele: hitelszövetkezetet, gazdakört alapít, nyugati mintákra figyelve szeretné az erdélyi kisbirtokosokat gazdaságilag és társadalmilag megerősíteni[37], nem érheti el célját. Transzilván eszméi[38] – többek között a román és a magyar nép lelki s gazdasági közeledésének mint megvalósítható-megvalósítandó lehetőségnek az elképzelése – a gyakorlatban illúziónak bizonyulnak, köszönhetően a román nemzetiségi kérdéssel súlyának nem megfelelően foglalkozó, Erdélyt gyarmatnak tekintő budapesti kormányoknak és a román nemzeti mozgalom vezetőinek.

Ez utóbbiak tervszerű és igen sajátos honfoglalási módszerei nem zárják ki adott esetben – a cél érdekében – a saját népükhöz tartozó havasi parasztok tönkretételét sem. Íme a (sokat idézett) szövegrészlet: „– Látom, jó szándékkal van a gróf úr, és megtisztelt látogatásával, amihez nem vagyok szokva magyar urak részéről" – mondja Timişan, a román képviselő. „Így hát ezt honorálom, és megmagyarázom önnek. A gróf úr ősei karddal hódítottak, ebből lett a magyar földbirtok. Máma más eszközök vannak. Nekünk szükségünk van birtokos osztályra. (...) Ezt szolgálja a bankunk. Egyéb üzletek mellett nekünk megbízható személyeknek kölcsönt ad, és, igenis, ennek a politikának szolgálatában. Hogy ez a személy csakis román parasztokkal dolgozik, az természetes. Hogy ennek áldozatai vannak, az is természetes. De hát az önök honfoglalásának nem voltak áldozatai? – Nahát! Mi ugyanazt tesszük, csakhogy nem lóháton és nem karddal. Hajrá! Ugye? – Az sokkal dekoratívabb, festőibb! Mert mi, kérem, mi szürke, szerény, modern emberek vagyunk (...) – Ezt így nem mondtam el senkinek. Senkitől nem is fogja hallani. Le is tagadnók, ha szóba jönne (...)."[39]

Tisza miniszterelnök tartása, éleslátása sem hoz közösségi önismeretet. „És Tisza fölemelkedik. Sudár, férfias alakja sötéten íródik a mögötte ülő képviselők megvilágított, feléje fordított arcai fölé. Éles, vádoló szavakat mond, elsorolja mindazt, amit végig próbált a parlamenti rend helyreállítására. Semmi sem használ. Elég volt ebből! Mind támadóbb lesz a beszédje – bibliai próféták vádolhattak így! És a sötét jövendölés is elhangzik: – Ha most föl nem eszmél az ország – a kijózanodást, a fölébredést csak egy nagy nemzeti katasztrófa keserű tapasztalatai után érhetjük el." [40]

Ha van dánieli figura vagy Dánielre legalább emlékeztető alak a regény szereplői közt, akkor kétségtelenül a – fenti szövegrészletben a főszereplő Abády szemével láttatott – mellékszereplő Tisza István az. A mindenkori befogadó történelmi emlékezetére – mely Tisza Istvánt mint

történeti személyiséget tartja számon – apelláló elbeszélői szólam és a főszereplő nézőpontja ezt sejteti, csakhogy összhangban a mottó történetével, a tisztelt Házban (hazában) senki nem látja „az írást a falon", így, valójában, senki sem tart igényt prófétai, vagy akár csak saját (pártpolitikai, erdélyi vagy éppen magyarországi) korlátozott nézőpontján túlmutató helyzetértékelésre. „Abády nem maradt ott tovább. Valami undorodás vett erőt rajta. Valami fanyar, csalódott érzés. Egyedül Tisza beszédje hatott rá. Csak abból hangzott igaz meggyőződés. A többi mind rendezés és szerep (...), csak a másnapi lapoknak szólt." [41]

A trilógia befejezésében a tiszai jóslatra válaszol, s a mottóval mintegy keretbe zárja a történetet a háborúba induló Abády látomása az eljövendő világégés következményeiről. „Maga előtt látta azt a nemzedéket, melynek ifjabb szárnyához ő maga is tartozik, az a nemzedék ez, aki '67 óta nőtt fel, e hosszú békekorszak boldog nyugalmában. Ők vették át a reformkor embereinek örökét. Azokét – Deák, Eötvös, Mikó, Andrássy –, akik a szabadságharc lázálmait átélték és a reá következő elnyomatást; akik tanultak ezen és bölcs mérséklettel tudtak nagy kérdéseket megoldani. Az ő nemzedéke mind jobban eltávolodik ettől az iránytól. Lassacskán csupa fikció lép a valóságok helyébe, önámítás és nagyzolás. (...) Mindenki bűnös ebben, a magyar társadalom minden vezető rétege. Most elpusztul az ország és vele az a nemzedék, aki mindent fontosnak tartott, ami formula, paragrafus vagy frázis. (...) Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetek talpköve: erő, önbírálat és összetartás."[42]

A trilógia záró sorai pedig – a mottó kapcsán felidézett – Rembrandt-kép fény-árnyék játékát villantják fel: „A város és a völgy árnyékba borult már. Sötétedett. Csak a nyugati égbolt lángol. Hosszú felhőfoszlányok úsznak rajta. (...) Alattuk tűz, tűz csupa tűz. (...) A karmazsin égbolt alján lomha, lila, sötét hegyek. – Keményen íródnak oda, összezárkózva, és végigterülnek hosszú testeikkel: a Gyalui-

havasok. A Magura is és elnyúlva hátul a Vlegyásza maga. Hosszú oromgerincek lecsapott oldalakkal. Óriási koporsók, népek koporsói. Mozdulatlan fönségükben ott sorakoznak végig a világégés alján."[43]

Abády látomása és a trilógia záró sorai visszautalnak tehát a mottóra, amely így viszont már a regény világán kívüli, Trianonnal így vagy úgy, de szembesülni kényszerülő (befogadói) közösség számára nyújt-ajánl egy lehetséges önismereti, önértelmezési keretet.

Váradi-Kusztos Györgyi

Jegyzetek

[1] Pomogáts Béla: A *számvetés regénye, Bánffy Miklós: Erdélyi történet* = P. B.: *Kisebbség és humánum: Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból*, Bp., Tankönyvkiadó, 1989 (Műelemzések kiskönyvtára), 84–107.

[2] Szegedy-Maszák Mihály: *Baltazár lakomája: Szigorú visszapillantás a történelmi Magyarországra. Protestáns Szemle*, 1993/3, 209.

[3] Idézi Nemeskürty István az *Erdélyi történet* 1993-as kiadásában megjelent *A beteljesült jóslat* című tanulmányában. Bánffy Miklós: *Erdélyi történet*. Nemeskürty István, Bp., Szabad Tér, 1993, 829.

[4] Jubileumi Kommentár. *A Szentírás magyarázata*. Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1973, 779.

[5] *Biblia: Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése.* A Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1990, Dán 5: 5–6.

[6] *Szent Biblia: Azaz Istennek Ó és Új testamentomában foglaltatott egész Szent Írás.* Ford. Károli Gáspár. Bp., Magyar Biblia-Tanács, 1989, Dán 5: 6.

[7] Rembrandt van Rijn: *The Feast of Belshazzar.* Text from Simon Schama, "Rembrandt's Eyes" www.artchive.com

[8] I. m. Dán. 5: 26–28.

[9] Bánffy Miklós: *Erdélyi történet*. Bp., Balassi, Kolozsvár, Polis, 2006. 773.

[10] Szegedy-Maszák , i. m. 207.

[11] Szegedy-Maszák, i. m. 208.

[12] Gintli Tibor- Schein Gábor: *Az irodalom rövid története: A realizmustól máig*. Pécs, *Jelenkor*, 2007, 7.

[13] Pomogáts, i. m. 89.

[14] Pomogáts, i. m. 84.
[15] Szegedy-Maszák, i. m. 206.
[16] Pomogáts, i. m. 90.
[17] Szegedy-Maszák, i. m. 208.
[18] A felsorolt szerzők többsége az általunk bemutatott tanulmány *Itben* megjelent változatára hivatkozik. Szegedy-Maszák Mihály: *Látványszerűség és bibliai példázat Bánffy Miklós írói műveiben. Irodalomtörténet*, 24. 1993/4. 775–801.
[19] Pomogáts Béla: *A számvetés regénye: Bánffy Miklós: Erdélyi történet* = P. B.: *Kisebbség és humánum: Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból.* Bp., Korona Nova, 1998, 74–93.
[20] Pomogáts Béla: *Búcsú a Monarchiától. Bánffy Miklós: Erdélyi történet* = P. B.: *Erdély hűségében:* Tanulmányok és előadások. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2002 (Bibliotecha Transylvanica), 44–55. Pomogáts Béla: *Konzervatív reformer Erdélyben: Bánffy Miklós pályafutásáról* = P. B.: *Erdélyi tükör.* Tanulmányok és emlékezések. Bp., Kráter Műhely Egyesület, 1995, 45–56. Az 5 részből álló írás eredetileg *Alföld*, 1987, 11. sz., 28-38. jelent meg, de a Mentor kiadásában 2007-ben megjelent (*A szellem stratégiája.* Tanulmányok és előadások) kötetben is olvasható. E tanulmány egyik része foglalkozik az *Erdélyi történet*tel.
[21] Pomogáts, i. m. 88.
[22] Pomogáts, i. m. 87.
[23] Pomogáts, i. m. 97.
[24] Pomogáts, i. m. 98.
[25] Pomogáts, i. m. 97.
[26] Pomogáts, i. m. 98.
[27] Pomogáts, i. m. 98.
[28] Pomogáts, i. m. 98.
[29] Szegedy-Maszák, i. m. 206.
[30] Szegedy-Maszák, i. m. 206.
[31] Nemeskürty István: *A beteljesült jóslat* = Gróf Bánffy Miklós: *Erdélyi történet.* Bp., Szabad Tér, 1993, 827–828.
[32] Szegedy-Maszák, i. m. 203.
[33] Pomogáts, i. m. 98.
[34] Szegedy-Maszák, i. m. 207.
[35] Szegedy-Maszák, i. m. 209.
[36] Szegedy-Maszák, i. m. 208.
[37] Pomogáts, i. m. 86.
[38] Pomogáts, i. m. 105-106.
[39] Bánffy, i. m. 394-395.
[40] Bánffy, i. m. 88.
[41] Bánffy, i. m. 89.
[42] Bánffy, i. m. 987.
[43] Bánffy, i. m. 987–988.

ÁRCÍMKE, A BÁNFFY MIKLÓS HAGYATÉKBÓL

AZ „ÁKOMBÁKOM-FIRKÁTÓL" A MODERN TERVEZŐIG

Bánffy Miklós korai grafikai munkái

A jelen írás az erdélyi szecesszió meghatározó alakjának, az irodalom és képzőművészet számos ágában kiemelkedő alkotásokat létrehozó Bánffy Miklósnak legkorábbi, publikálatlan színdarabjához fűződő ismeretlen vázlatokról szól, megvillantva későbbi színpadképeinek európai kontextusait.

Bánffy Miklós[1] legkorábbi, 1896-ban publikált[2], de feltehetően ennél korábban, 1891-ben írt, az Erzsébetvárosi István Gimnázium önképzőköri írásainak egyike műfaja szerint mese. Ennek ellenére sokat elárul képzőművészi gondolkodásáról, képalkotói módszeréről, sajátos látásmódjának gyermekkori indítékairól, ezzel kapcsolatos emlékeiről. A varázsos írás a kora gyermekkor olyan gomolygó korszakába vezet vissza, amikor még képzelet és valóság, a megtörtént és az akár megtörténhetett volna között nem képes az ember éles választóvonalat húzni.

„Beteges, vézna gyermek volt, mindig ott ült a szőnyegen, a kandalló előtt. Szegény nem játszhatott pajkos, verekedő játékokat, mint kortársai, mert sánta volt. A víg csaták, a hangos katonásdi helyett mindig csak képeket nézegetett. Volt sok neki, de nem könyvekbe kötve, azt nem szerette. Ha megtetszett neki egy fényes angyal, kék és piros madonna, vagy rút fekete pofájú vasorrú bába, szépen kivágta a képeskönyvből, a könyvvel pedig többé nem törődött. Szülei nem is tudtak eligazodni a gusztusán. Vettek neki angol, francia képeskönyvet, drágát, cifrát. Talán meg sem

nézte, míg némelykor, akár egy árjegyzék furcsa címképébe (*108. oldal*) egy-egy tarka litográfia kiáltó színeibe úgy beleszeretett, hogy menten kivágta és meg nem vált volna tőle semmiért. Ez azért volt, mert az ő képgyűjteményére egész történetek épültek fel. Fantáziájában mind éltek a díszes, vagy nevetséges papírlapok, melyekről csak úgy, magában, hosszú meséket dunnyogott (...) Midőn a kandallóban meggyúlt a fa, odaült elébe, s a láng változó fényében rakosgatta a papírszeleteit. Képzeletében bizonyára a tűzfény életet kölcsönzött a képeknek. Így ült ő ott szótlanul órahosszat, az arca kivörösödött, szemei fénylettek, míg egyik alakot a másikra, vagy melléje rakta. Ide az angyalkát, oda a rút vasorrút, a kettőre pedig egy zöld, furcsa képű krokodilt. Az ajka, pedig folyton mozogtak, mintha beszélne magában."[3]

A gyermeki fantázia egysége, amelyben a szöveg és a kép még nem különül el, valamint a kettős gondolkodás, a szöveg és kép párosa Bánffy egész életművére jellemző.

E korai korszakának a képi emlékei azok a klasszikus ízlést, és a korabeli divatot tükröző kisméretű akvarellképek, amelyek gyermekkori leveleit díszítik. Hogy a kisgyermek Miklós munkái, korabeli levélpapírok, egy szorgos házitanító, vagy nővére, Katinka munkái, nem tudhatjuk, de az említett árjegyzékek mellett ez az a képi világ, amellyel kora gyermekkorában szinte biztosan találkozott. (*49. oldal*)

Rajztudására hamar fény derült, s hogy nem csak a tipikus arisztokrata neveltetés részeként taníttatják, ez kitűnik saját visszaemlékezéseiből.

„Nincs is gyermekéveimből nagyapámon kívül talán senki, akinek annyira élően élne a képe bennem, mint Székely Bertalané. Aki annyira hatott volna reám, bár a tanácsát, sajnos, egyiknek sem követtem. Ha a nevét említik, azonnal meglátom. Mindig ugyanúgy. Némán sétál le s föl a sötét atelierben. [...] Gyönyörű művészfeje van. Magas termete. Szőkés haja, szakálla alig őszül. A vállán mindig keskenyre összehajtott lilásszürke plaid. A rövidre nyírt ba-

jusza alatt mindig félbe maradt szivar. [...] Úgy kerültem hozzá, hogy apám rajzórákat akart nekem adatni, mert már első gimnazista éveimtől rengeteg papírt rontottam el, sok ákombákom-firkálással. [...] Gyönyörűen magyarázott. Az organikust, a lényegest. A változatlan szabályt az örökké változóban."[4]

De önmagában sem a rajzkészség, sem a klasszikus festőmesterek okítása (Székely Bertalan mellett mestere volt Barabás Miklós) nem elég a színpadképtervezéshez. Hasonló jelentőségű ebben a munkában a legkisebb részletre is kiterjedő megfigyelőképessége és a művészettörténeti ismereteken túlmutató, arra támaszkodó páratlan, ösztönös stílusérzéke, valamint a műkincsek világában való jártassága, amely a bonchidai kastélykörnyezetben különösen fejlődött. Erről tanúskodik egy korai, joghallgatói korszakában keletkezett, édesapjának címzett, budapesti keltezésű levéltöredéke.

„Ma voltam az agyagipari kiállításban, melyben az ebédlőbe való kályhát, ha ideiglenest is, nem találtam. Azonban ott láttam egy gyönyörű rokokó kályhát, mely azonban 350 frt, ami roppant nagy ár ilyesmiért. A rajza gyönyörű, azt hiszem annak a társa, melyet az Erzsébetvárosban láttunk. A különbség azonban az, hogy ennek némely leisen-je aranyozott. A kiállítás gyönyörű. Igen szépek a spanyol porcelánfürdő, vagy veranda padlólapok, az ind cserép vázák, a bosnyák cserépedények."[5]

Hogy a későbbiekben sikerült-e elképzeléseinek megfelelő rokokó aranyozott cserépkályhát beszerezni, a bonchidai ebédlőbe került volna vagy a pesti Reviczky utcai palotába, ez egyelőre nyitott kérdés, ahogy az is, hogy valóban a párja volt-e az Erzsébetvárosban apjával, a szintén határozott ízlésű Bánffy György „királyi főajtónállóval"[6] látott darabnak. De az akkoriban 19 éves Bánffy finom vonalú, csak úgy illusztrálásképpen édesapjának nyomatékul odavetett

tollrajza, egy ismételt „ákombákom-firka" tehetségének és stílusérzékenységének újabb ékes bizonyítéka. (63. *odal*)

Bár maga a rajz csak egy vázlat, de híven bizonyítja, hogy Bánffy folyamatosan és egyforma hatékonysággal gondolkozik és fejezi ki magát szóban és képben. Későbbi alkotásainak létrejöttében is ugyanez tükröződik (párhuzamos darabírás és látványtervezés).

Hogy ez nem egyszeri, véletlen, hanem a párhuzamosság folyamatos, arra újabb bizonyítékot a Kolozsvári Állami Levéltár Bánffy fondjában, számos gazdasági, lóvásárlási és váltóügylet, valamint levelezés mellett egy, a mai, kisméretű iskolai füzetnél alig nagyobb piros-fekete borítójú csíkos füzetben lelünk.

1893-ban gróf Bánffy Miklós húszéves. Még nem publikált, de mégis ez az az év, amikor első (pillanatnyilag feltárt) irodalmi művét megalkotja. Ugyanis a kisméretű iskolai irka Keresztesy Pál nyomdája által kiadott címkéjén a jól ismert szálkás, jobbra dőlő, és viszonylag jól olvasható, fekete tintás bejegyzése az alábbi szöveget tünteti fel: „Egy végrendelet következményei", újabb átdolgozás. 1893. III.[7]

Az első drámai szárnypróbálgatásokat szintén végigkíséri Bánffy erős vizualitása és sajátosan kifinomult képi világa. Az autográf kéziratban, a szín leírása a legelső variáció szerint: *„Idő 1815. Színhely Pozsony közelében kastély, Szín: háttérben park, mely hátsó nyitott verandán átlátszik. Jobbról, balról ajtók. Szalon."* [8]

Amint gyűlnek a színházi tapasztalatai, a darabot előadják előbb Kolozsváron, majd ő maga is játszik egyik változatában, a színleírás alábbi módon egészül ki:

„Bányainé kastélya. Idő 1815. Elegáns terem, középen széles nyitott járás a terassera. Kilátás kertre. Oldalajtók, ablakok. Balra kandalló, fényes bútorzat."[9]

1894-ben, a Budai Színkörben előadott változat ugyanezt a leírást veszi át az egy évvel későbbi Krecsányi Ignácz

színidirektorsága alatti bemutató alkalmával. A leírás gyakorlatias, szemléletes. A kolozsvári súgópéldányban található egyszerű vázlat, mely valószínűleg a súgó munkája, bár minden rajzi tehetséget nélkülöz, jól szemlélteti a helyszínt. (*L. e lapon fent. A kapitány fogadalmá*nak súgópéldánya, 1894, Kolozsvári Színházi Archívum.) A fordulatos darab számára az egyszerű szalonkörnyezet biztosította mindazt, ami a vígjátékhoz szükséges, a praktikus elhelyezés pedig gyakorlott színpadi emberre vall.

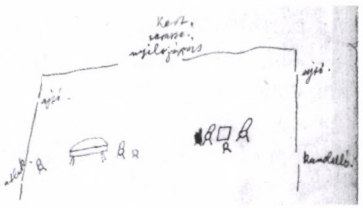

A darab nem egy dramaturgiai mestermunka, hiszen már a szereplők felsorolása túl sokat elárul a kulcsfontosságú jelenetekről. A szereplők: Bányainé Gabrielle, özvegy Piszmoghyné, Lucy, Bányai Pál vértes kapitány, Pávásdy Balthazár huszár hadnagy, valamint az inas. A cselekmény szokványos fordulatokra épül. Egy hóbortos nagybácsi, nem lévén örököse, tetemes vagyonát csak akkor hagyja két rokonsági fokozatban egyforma fokozatú unokaöccsére, illetve húgára, ha azok házasságot kötnek,[10] különben a vagyon nyúltenyésztőkre marad. A két nincstelen fiatal (*Gabrielle és Pál*) jobb híján házassági szerződést kötnek, mely szerint a megkötött frigy kizárólag formalitás, de eleget tesz a végrendelet által támasztott követelményeknek. Később, egy véletlen összetalálkozás folytán Bányainéról kiderül, hogy a férje által régóta üldözött ideál, akibe bár halálosan szerelmes, még a nevét sem tudja. Számos leckéztetés és névcsere után kiderül, hogy Gabrielle számára sem közömbös a kapitány. Ugyanilyen fordulatos barátaik szerelme, melynek esemé-

nyei párhuzamosan futnak a két főszereplőével. A darab a korabeli színház könnyed, divatos kliséinek ötvözete. A nyelvileg változatos, olykor rokokó stílus hajlékony kecsességével bír, de az emberi természet sajátosságait inkább csak karcoló, mintsem kibontó korai művecske.

A darab jelentőségét az adja, hogy az első, igen korai színpadi művéről van szó, és a füzet sokat elárul Bánffy gondolkodásmódjáról. Alkotói módszertanában azt sejthetjük, hogy amint megírja a darabot, máris felsejlenek benne az alakok. Még meg sem szárad a tinta a szövegen, a módosított befejezés következő oldalán azon mód megjelenik egy nagyon kifejező, szálkás vonalú tusrajz. Egy fekete szakállas férfi marcona képe sejlik „Keserű", azaz inkább „Savanyú" ábrázattal. Ugyanis a darabban, Bányai Pál, hogy ne jussanak nyomára, „Savanyú"-ként mutatkozik be, de Gabrielle, hogy móresre tanítsa, több ízben eljátssza, hogy nem emlékezik a nevére, ezért „Keserű"-nek gúnyolja. *(113. oldal)*

A darab női szereplői sajnos nem elevenednek meg képi formában, de a módosított befejezés oldalain további alakok jelennek meg. Ezek közül a legelső minden kétséget kizár, és nagyban valószínűsíti az összes figura identitását is.

A finom vonalú tusrajz egy erősen horgas orrú, parókás, zsabós, libériás alakot ábrázol. A rajz pár vonással érzékelteti a szereplő arcán a közönyösséget és bennfentességet. A vígjátékok elmaradhatatlan alakja jelenik meg itt, az inas. Pár odavetett vonás, és láthatjuk társadalmi hovatartozását, de foglalkozását is. *(115. oldal fent)*

A következő a hullámos hajú, kackiás bajszú, finomabb orrvonalú, okulárét viselő alak, aki nem lehet más, mint a piperkőc Pávásdy Balthazár. *(115. oldal fent)* Vonásai puhányságról és kedélyességről tanúskodnak.

A leginkább kidolgozott portré Bányai vérteskapitányé. Egy harmonikus és határozott férfi félprofilja jelenik meg egyenruhában, magas homlokkal, finoman ívelt orrnyereggel, immár szakáll nélkül, de a barkó és a bozontos szem-

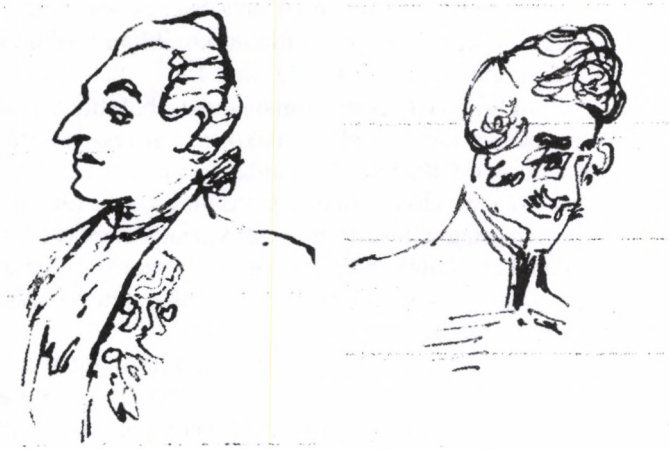

A LIBÉRIÁS INASRÓL ÉS A PIPERKŐC PÁVÁSDY BALTHAZÁRRÓL

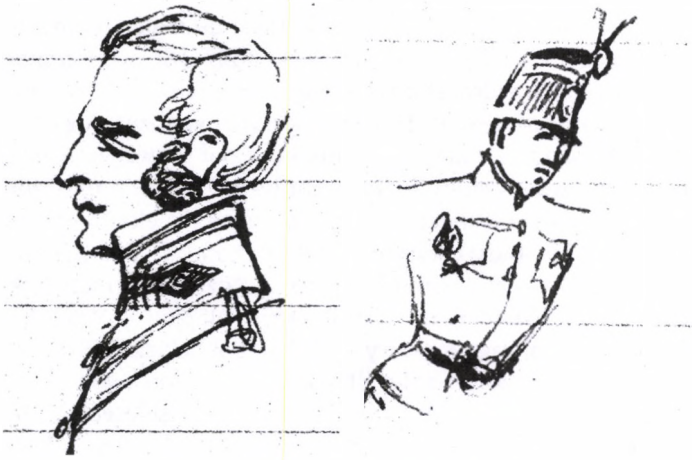

KÉP BÁNYAI VÉRTESKAPITÁNYRÓL
ÉS A HADNAGY EGYENRUHÁS BALTHAZÁRRÓL

öldök, a fekete férfiakra jellemző arckifejezés lemondó és szigorú, éppen úgy, ahogy pár oldallal korábban írásban is megformálta Bánffy a figurát. *(115. oldal lent)*

A negyedik részlet egy katonai egyenruhát, huszárcsákót és forgójában tollat viselő félalakot mutat feszes tartásban. Valószínűleg Balthazár az átöltözés után, ugyanis a hiú hadnagy a hölgyek előtt nem akarja viseltes, poros utazóruhában mutatni magát, inkább megvárakoztatja őket. *(115. oldal lent)* Érdekes adalék, hogy éppen ezt a szerepet játssza Bánffy egy évvel később a Kolozsvári Színház jótékonysági előadás-változatában.

A következő vázlat ismét Balthazár, a korábbinál sokkal polgáribb, és sármosan kackiás bajusszal, de immár lágy esésű, szinte kisfiús hajzattal és huncut, kissé felhúzott szemöldökkel. *(137. oldal)* Lezárásképpen Bányai hadnagy egy újabb változatát láthatjuk. Ugyanaz a határozott arcél, de monoklival és immár kis bajusszal, tekintetében a korábbi ábrán is érzékelhető keménységgel. *(137. oldal)*

Képi világának más, igen színvonalas bizonyítékai a darabhoz egyáltalán nem kapcsolódnak, de fizikailag mégis ugyanebben az iskolai irkában találhatók.[11] (Ez alkalommal valószínűleg hátulról előre lapozott, ezért a felcserélt sorrend, mely szerint az első az 1934-es, a korábbi változat. A kifejező, határozott rajzolatú, dinamikus vázlat középpontjában egy bozontos szakállú, kerek szemüvegű, pufók professzor szorgalmasan ír a megdöntött pulpituson. Az előtérben néhány magasabb diák körvonala látszik hátulról. Egy határozott vonal, és az auditórium benépesül. Közülük kiemelkedik egy égnek álló hajú figura. Az elhelyezés alapján egyértelmű, hogy a rajzoló, vagyis Bánffy köztük foglal helyet. *(153. oldal)*

A következő, 33-as levéltári jelzetű oldalon levő rajz kidolgozottabb. Nagyobb látószöget befogva, szélesebb perspektívában láthatjuk az előbbihez hasonló jelenetet. A háttérben tábla (rajta kiolvashatatlan német szöveg) díszes talapzaton, mellette egy fogas, rajta jelzésszerűen egyetlen

girardi kalap. Ugyanaz a bozontos, szakállas, kerek szemüveges, zömök arcú tanár elmélyülten magyaráz elrajzolt, kinyújtott ujjal, rajta nagyméretű kerek gyűrűvel *(feje felett furcsa szögben egy Freud professzorra emlékeztető alak)*. A diákok feszülten figyelnek, jegyzetelnek, az égnek álló hajú, kefefrizurás fiatalember alakja megismétlődik. A diákok mind háttal, vagy félprofilban láthatóak. A terem érzékelhetően amfiteátrumszerűen mélyül. *(153. oldal)*

A füzet bejegyzéseinek keltezési évében, azaz 1893-ban Bánffy húszéves. A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója, majd tanulmányait Budapesten, a Királyi Magyar Tudományegyetem jogi fakultásán folytatja. Lehet, hogy az unalmas órák alatt keletkezett a mű? A darab témáját talán éppen a jogi paragrafusok taglalása ihlette, az örökösödési jog útvesztői, vagy éppen egy különleges házassági szerződés említése pattintotta ki az alapötletet?

Mindez találgatás, de a két kifejező, karakteres, pár vonással a lényeget megfogalmazó, könnyed vonalú rajz Bánffy jelentős helyzet- és jellemábrázoló tehetségéről és grafikai tapasztalatáról tanúskodik. A rajzok minden kétséget kizáróan előadás alatt keletkeztek, és az is biztos, hogy éppen ez az irka volt kéznél, tehát joghallgatóként foglalkoztatta a darab problematikája.

Mindez csupán egy érdekes adalék lenne, de egy más perspektívából, mégpedig visszanézve a kiteljesedett életmű irányából, jellegzetes és ígéretes mozzanat, a képzőművész és tervező Bánffy első szárnypróbálgatása.

A taglalt vázlatok csupán érdekességek maradnának, ha nem ismernénk azt a jelentős tervezői életművet, amellyel Bánffy részt vállalt a magyar színpadkép megújításában.

Éppen ezért fontos egy fordított perspektíva, amikor a kiforrott művész, a drámaíró és tervező szempontjából is szemügyre vesszük a munkákat, a legkorábbi munkák hatványozottabb jelentőséggel bírnak.

Bánffy Miklós jelen ismereteink szerint tíz drámát írt. Ezek közül nyolcat publikáltak, a kilencedik publikációja folyamatban. Eddig lappangónak nyilvánították (*Egy végrendelet következményei*), valamint két utalás is van egy azóta sem fellelt kéziratra, mely az *Alvilág* címet viseli.[12]

Megjelent darabjai közül,kiemelem *A Nagyúr* című színművet, amelynek bemutatására 1912. december 28-án került sor a budapesti Magyar Színházban, majd 1943-ban a Kolozsvári Nemzeti Színházban, mely előadást ő maga szcenírozott. Az irodalmi és képi gondolkodás együttes kutatásának lehetősége valósul meg azáltal, hogy rendelkezésünkre áll mind a szöveg, mind a nagyon szétzilált, zömében elpusztult díszlettervezői életművének kivételesen megmaradt munkája is. Témaválasztása, kiforrottsága miatt választottam Bánffy tervezői pályájának illusztrálására, valójában azért, mert az európai szecesszió élvonalába tartozik. Ha megfigyeljük a terveket, a rajzok mind a témaválasztásban, mind a kivitelezés minőségében, mind stílusukban számos közös vonást mutatnak. *(166–167. oldal)*

Mindhárom jelmezterv az európai szecesszió legkiválóbbjainak munkája. Ezen belül is, ha jobban leszűkítjük, a szecesszió azon ágának a továbbgondolása, amelyet az angol William Morrisék indítottak „Arts and Crafts" néven, és amely a középkori, a népművészeti és a történelmi eredet motívumkincsét hivatott saját világába beolvasztani.

A tervek keletkezési éve sorrendben; 1909, 1904, 1942. A témájuk a pogányság és kereszténység határán álló nemzetek harca, hősei a nemzeti identitásuk kibontakozásának hajnalán álló harcosok. A három jelmezterven férfihősök láthatók katonai öltözékben. A korai kereszténység idejét idézik, de mindnyájan pogány szereplők. Teljes díszben láthatóak, bár csak jelmeztervek, de mindhárom alkotó a karakter megformálására is nagy súlyt fektet. Bár látszik a katonai öltözékeken, hogy részletes, minden elemében kidolgozott, korhű ruhák, mégis, megformálásukban egy-

idejűleg a stilizálás is tetten érhető. Elemelés a realisztikus történelemrekonstrukciótól, és saját vízió megteremtése. A képeken Borogyin: *Igor herceg,* lengyel táncok-részlet, valamint Boleszlaw Smiały (Merész Boriszló) és az ifjabb Detre, Attila udvarából látható.

Bár rokon vonásokat láthatunk színvilágukban, ornamentikájukban, az ábrázolás módszerében, mégis világosan látszik, hogy más és más alkotók munkái. Az első képen Roerich lágy vonalvezetése beépíti a figurát környezetébe, függetlenül attól, hogy csupán jelmezterv, így egy teljesen környezetben megkomponált képet láthatunk. Wispiansky vonalvezetése sokkal stilizáltabb. Az alak képe kitölti a teret, a figura szintén karakteres, arcvonásai kifejezőek. Nem csupán egy jelmezt, egy általános figurát, hanem egy magatartást, egy jellemet ábrázol, azzal együtt, hogy a terv alapján a legapróbb motívumot is elkészíthette a jelmez kivitelezője. Ugyanez a helyzet Bánffy esetében. A felhasznált élénk színek egy barokkos színvilágú, gazdag képzeletű tervezőt állítanak elénk. Ahogy a két szláv hős esetében, Bánffy tervén is látszik az ábrázolt hős jelleme. A büszke, fiatal Detre ugrásra kész, éppen úgy, ahogy a darabban is, amikor kész az életét áldozni Attiláért. Ugyanakkor az ábrázolási módszer más. Bánffy nem képet komponált, hanem a rajzlapot teljes mértékben kihasználva vázolta alakjait egy A/3-as lapon. Detre a négy látható figurából a harmadik.

Minden alkotó külön jellegzetessége a vonalvezetés. Roerich vonalai hajlékonyak, festőiek, ugyanakkor szilárd körvonalakat adnak. Wyspianski vonalvezetése a legstilizáltabb. Számos geometriai elemet tartalmaz, míg Bánffy vonalai szaggatottak, szálkásak, könnyedek, és érzékeltetik a teret, a test hullámzását. Itt térnék vissza a korai Bánffy-munkákra. Egyrészt színvilágban számos közös vonást mutatnak, hiszen a *Mesék*ben éppen arról a színkavalkádról, élénk árnyalatokról és erős kontrasztokról ír, amelyek jelmezterveinek is sajátjai. Ugyanakkor, mint már a korai

rajzain ugyanaz a tipikus vonalvezetés érhető tetten, mint később Detre alakján. A részletek csupán jelezve vannak, egyetlen határozott körvonallal, míg a kiemelni kívánt részek sraffolva, szálkásan töredezett vonalvezetéssel, de mégis festőien illeszkednek a rajzba. Akár a korai grafikákon, *A Nagyúr* tervén is pár vonallal, de jellegzetesen, kifejezően, már-már groteszk módon, de mindenképpen a realisztikus ábrázolási módhoz képest eltúlzottan formálja meg az arcokat és ezáltal a jellemeket. Módszerére jellemző, mind a korai darabjának figuráira, mind az egyetemi jelenetek, mind a jelmeztervei esetében, hogy az arcokon a sajátos vonásokat emeli ki, ezért lesznek alakjai kifejezőek és beszédesek. A részletek pontos kidolgozottsága, a fegyverek, fejdíszek, vértek mindhárom tervező esetében nagyon alapos történeti és művészettörténeti megalapozottságról tanúskodnak.

Mindhárom szerző korának meghatározó egyénisége, és bár csupán a tervek közös elemeinek kiválasztására törekedtem, az életművük számos ponton találkozik. Először is kortársak voltak, életük dátuma: Nicholas Roerich (1874–1947), Stanislaw Wispiansky (1869–1907), Bánffy Miklós (1873–1950). Fontos elem munkásságukban, hogy mindnyájan több műfajban is magas színvonalon alkottak, a korszakújító, modern elemek egyedi felhasználásával egy sajátos világot teremtettek. Mindannyiukra a sok műfajúság jellemző. A képzőművészet és irodalom, kép és szöveg együttes, magas szintű művelése. Roerich egyszerre festő, író, filozófus és régész, a Gyagilev-féle orosz balett meghatározó tervezője. Wispiansky a modern lengyel dráma megteremtője, de ő újította meg a lengyel színpadképet is, ugyanakkor templomi üvegablakterveivel és műemlék-rehabilitációs terveivel is kitűnik.

A kiragadott példa egy illusztráció Bánffy korai műveinek európai kontextusba való helyezése érdekében.

Szebeni Zsuzsa

Jegyzetek

[1] A legújabb kutatások szerint első munkája a Kolozsvári Állami Levéltárban található. Bánffy Miklós *Egy végrendelet következményei* újabb átdolgozás, 1893. A darab teljes szövegének, változatainak, valamint a hozzá fűződő előadások adatainak publikálása folyamatban.

[2] Bánffy Miklós: *Mesék*. Noran Kiadó, 2007. 11. o.

[3] Uo. 63–64. o. A kézirat a Kolozsvári Állami Levéltár Bánffy Töredékek fondjának darabja.

[4] Bánffy Miklós *Székely Bertalanról – személyes emlékek*. Erdélyi Helikon VIII (1935). 10. sz., című munkájában.

[5] Levéltöredék, Bánffy Miklós édesapjához írt levéltöredéke Bánffy Miklós hagyatékból, Kolozsvári Állami Levéltár Bánffy Töredékek fondjának darabja. (A *Magyar Szemlé*ben közölt grafikák közül a jelzet nélküliek mind a KÁL Bánffy-hagyaték 1535-ös fondjából valók.)

[6] 1848 után ugyan már nem több puszta címnél, de viselőik országos befolyású emberek.

[7] Kolozsvári Állami Levéltár. Bánffy Miklós: *Egy végrendelet következményei* újabb átdolgozás, 1893. A darab teljes szövegének, változatainak, valamint a hozzá fűződő előadások adatainak publikálása folyamatban.

[8] Uo.

[9] Kolozsvári Színházi Archívum. Bánffy Miklós: *A kapitány fogadalma*. Rendezői példány. 1894. Köszönettel a közlésért Salat-Zakariás Erzsébet archívumvezetőnek, valamint Tompa Gábor színházigazgatónak.

[10] Jogi szempontból teljesen korrektül.

[11] Kolozsvári Állami Levéltár. Bánffy Töredékek fondja. *Egy végrendelet következményei*, 1893. 33–34 oldalak.

[12] Dávid Gyula kutatásai alapján, amely a darab bemutatójára vonatkozik, *Est*,1936. december 26., valamint találtam a szerzői jogokra vonatkozó feljegyzést a Ráday Levéltár Gyűjteményében: 1936 Erdélyi Szépmíves Céh: „Igazolom mai megállapodásunk szerint, átruházom önökre, mint aki ezen jogokkal minden más lekötöttség nélkül szabadon rendelkezem az *Alvilág* című darabomnak kizárólag engem illető, teljes halálban is kimerítő szerzői jogot minden nyelven és országban leendő színpadi és minden nyilvános előadásra stb.... Kelt Clujban, 1936. december hó 6. Gróf Bánffy Miklós sk." (Könyvkiadókkal kapcsolatos iratok).

BÁNFFY MIKLÓS TEVÉKENYSÉGE AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZBAN

Magyarországról 1926-ban hazatelepülve gr. Bánffy Miklós, az egykori magyar külügyminiszter Romániában politikai szerepet nem vállalhatott. Közéleti tevékenysége számára a református egyházban és az irodalmi életben nyílott lehetőség, ahol tehetségét, felkészültségét és tekintélyét egyaránt kamatoztathatta.[1*]

Most egyházi működésének áttekintésére vállalkoznék, korántsem a teljesség igényével, hiszen sem a rendelkezésre álló tér, sem a kutatások még befejezetlen volta nem teszi lehetővé a téma alapos feltárását. Ez utóbbi ok miatt a tényfeltáráson túlmutató következtetéseim is inkább sejtések még, mintsem biztos állítások. Mindenesetre az emlékülésnek köszönhető, hogy e mindenképpen föltárandó témára reáirányította a figyelmet.

Bánffy Miklós számára hazatérte után valószínűleg Makkai Sándor püspök ajánlotta az első egyházi munkaterületet: a szívügyének tekintett kolozsvári leányfőgimnázium főgondnokságát. A gimnázium elöljárósága 1927 tavaszán meg is választotta, hiszen a nyilvánossági jogának visszaszerzéséért küzdő tanintézetnek nagy szüksége volt a tekintélyes közéleti férfiú befolyására. Bánffy és Makkai vállvetve harcolt ezután a kolozsvári leányiskola érdekében, több

A budapesti Ráday Kollégiumban 1994. április 29-én tartott emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata. Rövidebb, jegyzetek nélküli szövege az *Igehirdető* 2001. évi 12. számában jelent meg *Bánffy Miklós, az Erdélyi Református Egyház főgondnoka* címmel, a jegyzetek csak a lap internetes megjelenésén olvashatók: www.magyarszemle.hu.

rendbéli személyes intervencióval nyomósítva az igazgatótanács 31 ízben felterjesztett kérését. Erőfeszítéseiknek végül meglett az eredménye, 1928. április 6-án az Anghelescu vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium visszaadta a leánygimnázium nyilvánossági jogát. Bánffy még aznap táviratban értesítette az igazgatótanácsot, a pár kurta szóból: „Lyceum ügye elintézve", még ma is süt az öröm. „A határozatot gr. Bánffy Miklós főgondnok atyánkfia magával is vitte Kolozsvárra" – jelzi levelében Tőkés Ernő bukaresti esperes, hozzátéve: „kétségtelenül nagy érdeme van az eredményben". Ezt a véleményt aztán az igazgatótanács és az egyházkerületi közgyűlés 1928 novemberében jegyzőkönyvileg is rögzítette, méltatva a gimnáziumi főkurátor kitartását: „kétségen kívül igen nagy érdeme van a sikerben dr. gr. Bánffy Miklós főgondnok úrnak, aki időt és fáradságot nem kímélve, többször személyesen volt segítségre főtiszteletű püspök úrnak a minisztériumokban, legutóbb is személyes befolyásával eszközölte ki a végleges döntést és hozta magával a nyilvánossági jogra vonatkozó iratokat."[2]

Makkai 1928-as püspöki jelentéséből tudjuk, hogy Bánffy más iskolai ügyek intézésében is hathatósan közreműködött. Ekkoriban fejeződött be a székelyudvarhelyi kollégium épületének átalakítása tanítónőképző céljaira, a kolozsvári Szeretetház (leánybentlakás) és a leánygimnázium épületének kibővítése, a kolozsvári kollégium néhány új teremmel való bővítése, ahol így 40 egyetemi hallgató befogadása vált lehetővé. Az anyagi lehetőségek megteremtésében „föl kell említenem gr. Bánffy Miklós atyánkfia el nem csüggedő és meg nem hátráló segítségét".[3]

„Kevesen voltál hű, sokra bízlak ezután" – szól a bibliai ige, és ebben a szellemben döntött az erdélyi református egyházkerület közgyűlése, amikor 1928. november 24-én a kerületi főgondnokok sorába választotta. Bánffy Miklós megindult hangú szavakban köszönte meg a legnagyobb megtiszteltetést, ami erdélyi református férfiút érhet; beszé-

dét a jegyzőkönyv összefoglalásában idézem: „a hagyományok hűséges, kegyeletes ápolása egyfelől, másfelől a változott időkhöz való bölcs alkalmazkodni tudás és a régi eszményeket soha szem elől nem tévesztő haladás: ez a kettős elv, mely egyházkormányzó munkáját irányítani fogja. Minden nap terhét alázatosan és boldogan fogja hordozni, az Isten ügyéért."[4] Minden vonatkozásban érvényesek reá is ugyanakkor választott gondnoktársának, gr. Bethlen Györgynek, az Országos Magyar Párt elnökének szavai: „Nem tekinthetem és nem is tekintem, főleg a mai súlyos időkben, a reám ruházott egyházkerületi főgondnoki tisztséget családi örökségnek. Az ősök tradíciójának súlyát nem a jogok terén, hanem a kötelességteljesítés és a példaadás útján való elöljárásban látom és fogom keresni. Igyekezni fogok arra, hogy méltóan feleljek meg ama várakozásoknak, amelyek a reám esett választásban nyertek megnyilvánulást."[5] Új megbízatása következtében a kolozsvári leányfőgimnázium főgondnokságáról lemondott.

Bánffy gróf teljesítette egyházkerületi főgondnoki kötelességeit, 1929-től rendszeresen részt vett az igazgatótanács ülésein és a kisebbségi körülmények között kétévente megtartott egyházkerületi közgyűléseken. Forrásaink tanúsága szerint főként a tanügyi és művelődési kérdésekben hallatta szavát. 1937-ben gr. Teleki Arctur főgondnok, Tavaszy Sándor teológiai tanár, br. Kemény János, Kiss Albert és Szász Pál társaságában részt vett annak a helyzetelemző bizottságnak a munkájában, amely a lelkészképzés öt évre való meghosszabbításának és a gyakorlati élethez való közelítésének lehetőségeit tárgyalta. Az V. évfolyam a tervek szerint három hónapot tölt az enyedi kollégiumban és a csombordi gazdasági iskolában mezőgazdasági, néptudományi és művelődéstörténeti tárgyak hallgatásával.[6] A terv megvalósításának részletei felett vita indult a teológiai fakultás és az enyedi kollégium között, a nézeteltérések feloldása végett az 1937. november 19-i igazgatótanácsi ülés

előtt Vásárhelyi püspök tárgyalásokat kezdeményezett, „és a tárgyalások rendjén Dr. Gr. Bánffy Miklós egyházkerületi főgondnok atyánkfia is hathatósan közreműködött az egyhangú megoldás elérése érdekében".[7] Amikor a konfirmáció komolyságát hangsúlyozó, az alsó korhatárt 16 évre tevő javaslat került az igazgatótanács napirendjére, Bánffy főgondnok támogatta az előterjesztést.

Előfordult az is, hogy a közgyűlés neki adott igazat az igazgatótanács határozati javaslata ellenében. 1933-ban a szegény sorsú egyetemi hallgatók segélyezése érdekében a hunyadi egyházmegye a magyar egyetemi hallgatók pártfogó egyesületének megalakítását javasolta. Mivel az igazgatótanács a kellő anyagi háttér biztosítását lehetetlennek látta, és az „egyetemi pályákra való özönlést túlméretezettnek" tartotta, határozati javaslatában nem pártolta a gondolatot. Bánffy főgondnok viszont a kérdés jelentős társadalmi fontosságát felismerve azt ajánlotta a közgyűlésnek, hogy keressen módot a református társadalom mozgósítására az egyetemi hallgatók érdekében. Végül a közgyűlés az ő határozati javaslatát fogadta el, eszerint a Férfiszövetségeket kérték fel a kérdés megoldására.[8]

1940-ben Vásárhelyi püspök kérésére elvállalta a kolozsvári Diakonissza Intézet kebli tanácsának elnökségét, és amint az intézet igazgatója, Borbáth Dániel 1948 júniusában megállapította, „azóta felelősségteljesen bölcs vezetéssel látja el".[9] Az intézet és a vele kapcsolatos Református Kórház létrehozását még Makkai Sándor szorgalmazta az 1920-as évek végén, és eszmetársa, az igen puritán életvitelű, de közügyekre szívesen áldozó főgondnok bőkezűen támogatta felépítésüket.[10]

Művelődési kérdésekben az egyház nem nélkülözhette a szépíró és képzőművész Bánffy közreműködését. Az erdélyi reformátusság művészeti emlékeinek megóvására 1930-ban létrehozott Műemlék Bizottság Csutak Vilmos múzeumigazgató, Kós Károly építész, Herepei János volt mú-

zeumőr, Vásárhelyi Boldizsár lelkész és gr. Teleki Domokos műgyűjtő mellett Ugron István és Bánffy Miklós főgondnokot is tagjai közé számlálta. E jeles szakemberek összefogásának köszönhető a kisebbségi sorsban jobban veszélyeztetett templomok és kegytárgyak védelmének megszervezése. Bánffy és Kós javaslatára mondta ki 1932-ben a bizottság, hogy kiemelkedő műemléki értéke miatt nem engedélyezi a bacai Árpád-kori templom lebontását, kibővítését csak megfelelő művészi színvonalú terv esetében hagyja jóvá. 1937. november 21-én a bizottság ülésén Bánffy főgondnok újból szorgalmazta, hogy a műemlékjavításoknál legyen kötelező a „történeti és művészi szempontokkal számoló", szakszerű terv. Amikor egy-egy nélkülözhető úrasztali edény, terítő vagy szőnyeg eladását kellett véleményezni (az egyházközségek általában iskolaépítésre vagy adósságok törlesztésére kívánták fordítani a vételárat), őt kérte fel a bizottság, hogy az értékbecslésen alapuló reális árat segítsen megszerezni. Egy-két alkalommal maga is vásárolt úrasztali terítőt vagy kendőt, mindig az eladótól meghatározott áron.[11] 1943-ban a háborús rekvirálástól kellett megmentenie a bizottságnak a több száz éves műemlék harangokat.

A marosvásárhelyi Teleki Téka jogi helyzetének rendezésére, újra református egyházi felügyelet alá helyezésére 1940 után nyílt lehetőség. Hosszas tárgyalások után 1942. június 14-én történt meg az átadás,[12] az ebből az alkalomból rendezett ünnepi Teleki Téka-esten Bánffy Miklós tartott ünnepi beszédet: „kitűzte azokat a legmagasabb szempontokat, amelyek a Théka-alapítót vezették, s amelyeknek fenn kell ragyogniuk az eljövendő új munka folyamában is".

Egyházkormányzó működésének méltatására a püspöki jelentések többször is kitértek, főként Makkai Sándor idejében. Példaként idézhetem az 1929-es jelentés néhány szavát: „megemlékezem új egyházkerületi főgondnokaink, gr. Bánffy Miklós és gr. Bethlen György az elmúlt évben is már megtapasztalt nagy értékű munkájáról, segítségéről,

bölcs tanácsairól".[13] Itt szeretném megjegyezni, hogy a főgondnoksága idején szolgáló két püspök, Makkai Sándor és Vásárhelyi János közül az előbbihez közeli baráti viszony, eszmetársi egyetértés fűzte, hiszen nemcsak üléstermekben vagy tárgyalóasztaloknál, hanem a helikoni írótalálkozókon is együtt voltak. Amikor 1936 májusában Makkai Sándor lemondott a püspöki tisztségről, a június 30-án tartott rendkívüli egyházkerületi közgyűlésen Bánffy tartotta a búcsúbeszédet: „Reám hárul az a megtisztelő, de fájdalmas feladat, hogy ... mindnyájunk nevében, akik vezérként követtük, Isten-hozzádot mondjak az immár eltávozott püspökünknek. Talán azért hárul ez reám, mert engem is, mint annyi mást, az ő példája, prófétai akarata és buzdítása állított egyházunk cselekvő szolgálatába. Talán más okból is. Talán azért is, mert annál a belső barátságnál fogva, mely minket kezdettől összefűzött, én vagyok hiteles tanúja annak a majdnem tragikus küzdelemnek, amit hatalmas szelleme az ő gyönge szervezetével folytatott. ... Most ... reánk csupán egy föladat hárul, de ez a föladat szent kötelesség: tovább kell munkálnunk az ő munkáját, tovább dolgozni hangyaszorgalommal ugyanabban a szellemben, hogy az az út, amire vezetett minket, az eljövendő nemzedékek számára az igazság és az élet útja legyen."[14] Makkai utódjához, Vásárhelyi Jánoshoz fűződő kapcsolatát a „korrekt baráti" jelzővel illethetném, ami együttműködésük hatékonyságát nem csökkentette, sőt idő teltével viszonyuk közvetlenebbé vált. Erre utalnak az 1945 után Vásárhelyinek írott levelei, és hogy mennyire meghatódott Vásárhelyi Jánosné temetésén 1947 októberében.[15]

Bánffy főgondnok 1933 óta a Romániai Református Egyház zsinatának rendes világi képviselője volt,[16] 1941-től pedig a Református Egyetemes Konvent világi képviselői tisztségét látta el. Főgondnoki minőségében kivételes közéleti tekintélyét többször is kamatoztatta egyháza javára, akár Bukarestben, amikor az ottani templom és egyházi

épületek kisajátításának megakadályozása végett folytatott tárgyalásokat 1940 nyarán, akár Budapesten, amikor az erdélyi református egyházkerületi Nyugdíjintézet ott rekedt pénztőkéjének ingatlanokba való fektetésén munkálkodott a 30-as években.

Ugyane tekintély érvényesült a sorsdöntő 1944-es esztendő június 29-én, amikor az igazgatótanács rendkívüli értekezleten tárgyalta Ravasz László püspök, konventi lelkész-elnök körlevéltervezetét a zsidók deportálása ügyében. Vásárhelyi bemutatta a saját pásztorlevél-tervezetét, részletesen megindokolva álláspontját. A hozzászólók egy része, Tavaszy Sándor és Imre Lajos teológiai tanárok meg Bartók György azt hangsúlyozták, hogy ez nem politikai kérdés, Pál apostol politikai hatalmak ellen is harcolt, és az egyháznak csak az Isten parancsát kell követnie. Bánffy némiképp eltérően vélekedett: „Akárhogy is nézzük, itt politikum is van a dologban. Ezt nem tagadhatjuk. Történelmi dokumentum lesz az állásfoglalásunk. Meg kell mondanunk, kifejezésre kell juttatnunk, hogy a keresztyén felfogással ellenkezik a hadviselés mai módja. A lelkészeket kötelezni kell a felolvasásra." Szóvá tette az erdélyi értekezlet, hogy három hónap múltával kissé megkésett az egyházi nyilatkozat, másrészt pedig hiányolta, hogy Ravasz tervezete nem szól az általános szenvedésekről: „Lehetetlen, hogy csak a zsidók szenvedéseiről beszéljünk, és hallgassunk a saját magyar népünk szenvedéseiről." Bánffy főgondnok is osztotta e véleményt: „Kötelesek vagyunk meglátni és kifejezésre juttatni, hogy borzalmak, általános szenvedések és helyrehozhatatlan károk vannak, és azokról meg kell emlékeznünk." Vállalta, hogy az erdélyi álláspontot fogja képviselni Budapesten az Egyetemes Konventnél, ahova még aznap délután felutazik. Kifejtette végül, hogy igazából „egyszerű postásnak, közvetítőnek tartja magát ebben az ügyben", de nem hallgathatja el a véleményét: „aggodalmasnak tartja a leküldött pásztorlevél megjelentetését addig, amíg az erdélyi aggodalmakat

kifejezésre nem juttattuk. Határozottan szükségesnek tartja, hogy arra kérjük a püspök urat, hogy ennek elintézéséig tartsa függőben az aláírást. Meg kell legyen a reményünk arra, hogy az aggodalmainkat és a kifejezésre juttatott indokainkat figyelembe fogják venni." Úgy véli, a püspöknek a remélt tájékoztatás után is lesz alkalmuk az aláírásról dönteni. Végezetül az értekezlet a Bánffy főgondnok álláspontját fogadta el, és felkérte, hogy ezt terjessze elő és képviselje Budapesten.[17]

A háború utáni első igazgatótanácsi ülésre 1945. április 20-án kerülhetett sor, a Pestről tavasszal hazakerült Bánffy Miklós elnökölt. Ekkor vették számba a háborús pusztításokat, és helyreállították az erdélyi egyházkerület egységét a dél-erdélyi rész visszacsatolásával. Tudomásul vették, hogy a román kormányzat március óta Észak-Erdélyre is kiterjedt, és az újra egyesült két egyházkerületi rész egységes kormányzása végett – Bánffy főgondnok javaslatát elfogadva – kimondták az 1907. évi egyházi törvények általános érvényességét.[18] Rendezték az igazolások kérdését, és felszólították a menekült lelkészeket a hazatérésre. Bánffy a következő üléseken is rendszeresen részt vett, és ő elnökölt az erdélyi és a királyhágómelléki egyházkerület háború utáni első közös értekezletén (Kolozsvár, 1948. április 20.) is, ahol a zsinat egybehívásáról, a Bukarestbe jóváhagyásra felküldendő egyházi törvények véglegesítéséről, a közösen fenntartandó teológiai fakultásról folyt a tárgyalás.[19] Elvállalta annak az építtető bizottságnak az elnökségét, amely 1945-ben a kolozsvári Református Kórház és Diakonissza Intézet bombakárosult épületeinek javítását ellenőrizte.[20]

Bánffy főgondnok 1947 novemberében elkísérte a püspököt Marosvásárhelyre generális vizitációra, tíz napig az egyházi intézményeket látogatták végig ellenőrzés és a személyi kérdések megoldása végett. Leányának igen szemléletesen írta le a vizitáció lefolyását: „a fő feladat a református kollégium ügye volt, hol új igazgatót választottak, ki ellen

többféle panaszok futottak be, mert az új igazgató[21] szélső radikális érzületű és az öregebbek persze sok mindennel vádolták. Ő maga is azt hitte, hogy mi ellene szálltunk ki, és mikor először találkoztunk, olyan volt, mint a tövisdisznó, aki az összes tüskéit fölállítja. Persze leginkább velem, mint »gonosz arisztokratával«. Nagyon mulattam rajta, lassacskán belátta, hogy mi nem vagyunk olyan sötétek, amilyennek képzelt minket, és a végén már bizalmas lett és udvarias."[22] A vizitáció tagjai a kollégium konviktusában ebédeltek a diákokkal együtt, és a Kolozsvárott ekkoriban igen egyszerűen élő Bánffy nagyon méltányolta az „egyszerű, de jó ízű" kosztot, de még jobban örült a vacsorameghívásoknak Miskolczy Dezsőékhez vagy Molter Károlyékhoz.

1948. március 24-én az igazgatótanácson az egyházi törvényeknek az új politikai helyzet megkövetelte átalakítását és a felekezeti iskolák helyzetét tárgyalták, és Bánffy Miklós kiemelte: „a mi egyházunk mindig magyar volt, és magyar lesz mindenkor a jövőben is, és a magyar nyelv jogát biztosítani kell a jövőre minden tekintetben, különösen az oktatásban".[23]

Az egyházi jegyzőkönyvek hivatalos nyelvezetében semmi sem utal a változásokra, de a sorok között érezhető, hogy az arisztokrata főgondnokok az egyre erősödő állami ellenőrzés és „népi demokratikus" nyomás hatására már nem dolgozhattak a régi társadalmi súllyal és tekintéllyel. Ennek tudható be, hogy dr. Szász Pál, az EMGE elnöke 1948 nyarán lemondott igazgatótanácsosi tisztségéről. Gr. Bethlen György 1948. július 20-án mondott le főgondnoki tisztségéről, indokait csupán sejtetve: „Komoly kétségem van a tekintetben, vajon – anélkül is, hogy gyarlóságaimat tekintsem – lehetek-e Anyaszentegyházunknak hasznára? Ezért lelkiismeretes megfontolás után, mély sajnálatomra erre az elhatározásra jutottam, hogy minden egyházi tisztségemről ezennel lemondok. Ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki mindazoknak, kiknek megtisztelő és kitüntető bizal-

ma tisztségeket ruházott reám, valamint mindazoknak, kik munkámban segítettek."[24]

Teleki Arctur és Bánffy Miklós helyükön maradtak, de már nem sokáig. Az 1948 májusában Nagyváradon ülésező zsinaton még mindketten részt vettek, és az erdélyi egyházkerület nevében Bánffy köszöntötte a királyhágómelléki egyházkerület május 23-án, vasárnap beiktatott új püspökét, Arday Aladárt. Hétfőn, 24-én kezdődött a zsinat érdemi tárgyalása, amikor Teleki Arctur elnökletével az egyház 1932-ben elfogadott törvényeit (statútumát) kellett összhangba hozni az új kultusztörvénnyel és a Román Népköztársaság alkotmányával.[25]

A szeptember 2-án Kolozsvárott tartott igazgatótanácsi ülésen részt vettek, ekkor tárgyalták a zsinat megújítását új választások útján, és előkészítették a romániai protestáns egyházak közös Teológiai Intézetének megalapítását. A következő napon a zsinati elnökség ülésezett, Teleki Arctur is jelen volt az új zsinati választásokat elhatározó gyűlésen.[26] Október 24-én már új összetételben ülésezett a zsinat Kolozsvárott, az arisztokrata főgondnokok „természetesen" kimaradtak a választásból. Mellőzésük indoklását dr. Takáts Lajos miniszterhelyettesnek a zsinatot köszöntő szavaiban találhatjuk meg: „egyházunk nem ad szállást azoknak a reakciós, népellenes elemeknek, akik a vallás leple alatt egyházellenes tevékenységet fejtenek ki ...a szocializmus felé haladó népköztársaságunkban ...egyházunk legyen a dolgozó nép egyháza, ...a földműves és munkásosztály minél erőteljesebben kapjon képviseletet a falusi presbitériumoktól kezdve a legmagasabb fokozatokig."[27] Az igazgatótanács következő, 1949. január 11-i rendkívüli ülésére, amikor a Teológiai Intézet ügyeit tárgyalták, még mindketten meghívót kaptak,[28] tényleges részvételükről azonban nincs adatunk, a következő, július 16-i rendes ülésen viszont már nem jelentek meg, és a jegyzőkönyv egy szóban sem emlékezett meg a két volt főgondnok több mint két évtizedes áldozatos tevékenységéről.

Bánffy Miklós emelt fővel és töretlen keresztyén lélekkel viselte a mellőztetést, tudva, hogy a kiépülő kommunista diktatúrában az egyház is kényszer alatt cselekszik. Egyházához való ragaszkodásának megindító jele a Vásárhelyi János püspökhöz korábban, 1946. április 12-én írott saját kezű levele:

Méltóságos Püspök uram, kedves Barátom!

Azzal az adománnyal szemben, hogy családi kriptakertemet az Erdélyi Református Egyházkerületnek ajándékoztam, egyedül azt kötöttem ki, hogy a kriptát és a körülötte való sírokat is épségben tartsa fönn. Az adománylevélből kifelejtettem egy személyes ügyet, melyet tehát itt mint kérést fejezek ki halálom esetére.

Arra kérem az Egyházkerületünket, hogy amennyiben Erdélyben halnék meg, temetésemről és annak költségeiről maga gondoskodjék. Ezzel nem kérek sokat, mert mint végakaratomat rendelem el, hogy fenyőfa koporsóban, minden pompa nélkül temessenek, a legszegényebb temetések mintájára, mert azt tartom, hogy a halálban egyenlők vagyunk mindnyájan, és ezt a keresztyéni alázatot temetésem is fejezze ki. Azt kívánom, hogy síromat Atyám sírja mellett ássák meg és ott szabad földben, nem pedig falazott sírba temessenek, ahogy Nagyatyám és Atyám vannak.

Isten áldását kérve Reád és Egyházunkra
maradok atyafiúi szeretettel híved
Bánffy Miklós

Kolozsvár, 1946. IV. 12.[29]

1947. október 20-án kelt utolsó végrendeletében megerősítette a sírkert adományozását, és emellett Király utca 14. sz. alatti házát, a Tholdalagi-Korda palota néven ismert egyemeletes késő barokk épületet szintén az Erdélyi Református Egyházkerületnek adományozta azzal a feltétellel, hogy a bérösszegből feleségének, Váradi Arankának és nővérének, Barcsay Tamásné Bánffy Katinkának évjáradékot

fizessen az Egyházkerület. A néhány hónap múlva véglegesen berendezkedő kommunista rezsim körülményei között e végrendelkezések inkább gesztusértékűnek számítottak, mindkét ingatlant államosították, 1990 után viszont az Egyházkerület megpróbálta perrel érvényesíteni a Tholdalagi-Korda házra vonatkozó végakaratot.

Bánffy egyre nehezebben élt, bonchidai jövedelmei alig fedezték megélhetési költségeit, írásait már nem közölték, és Király utcai lakrészéből is ki akarták tenni. Számtalanszor kérvényezett útlevelet, hogy Budapestre utazhassék feleségéhez, de mindhiába. Egy valószínűleg 1949-ben kelt névtelen feljegyzés szerint az egyház is próbált segíteni az útlevél megszerzésében: „Püspök vagy valaki más írna a *Baseli Nő*-nek és egy-két ottani befolyásosnak, hogy lévén B. M. komoly író és református, van egy ref. ideológiájú Krisztusműve és két regénye lefordítva németre, ami nagy könyvsiker volna, ha megjelenne. Ők írnának neki Bpest Rökk Szilárd u. 18 címére, és *hívják tárgyalásra*. Ez még részükről nem kötelezettség a könyvek iránt – de ilyen hívás megkönnyíti azt, hogy útlevelet kapjon (talán van ott egy magyar papunk is, tán az magyarázhatná meg a többieknek Baselben.)"[30] Arról nincs adatunk, hogy e tervezett közbenjárás megvalósult-e, Bánffy viszont 1949 októberében végre kézhez vehette a rég óhajtott útlevelet, és 15-én „lerongyolódva, lefogyva, megöregedve" érkezett meg Pestre a feleségéhez.[31]

Fél év múlva, 1950. június 6-án hunyt el, a Farkasréti temetőben Ravasz László püspök búcsúztatta.[32] Végakarata harmadfél évtized múltán teljesült, hamvai 1976 őszén a Házsongárdban, az általa az egyházkerületnek adományozott sírkertben leltek örök nyugodalomra, az urna mellé a bonchidai lelkész és a presbiterek hoztak hazai földet.[33]

Sipos Gábor

EMLÉKEZÉS BÁNFFY MIKLÓS GRÓFRA A SZÜLETÉSÉNEK 120. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Az egykori „Tündérkert" „kincses városából" Kolozsvárról indult el „zarándokútjára" 120 esztendővel ezelőtt –1873 dec. 30 – losonczi gróf Bánffy Miklós. Életpályája mindvégig Budapest központú maradt, de a Szamos-menti Bonchidát, mint hazaváró kezdeti és későbbi otthonát mindenhol és mindenkor szívében hordozta. Ide tért vissza az első világháború katasztrófáját enyhíteni szándékozó fáradozásai után, 1926-ban. Itt osztotta, csaknem negyedszázadon át, az „Erdély Verszáliája" örömét és bánatát. Végül kifosztottan, kisemmizve és betegen érkezett – talán gyógyulása váradalmával – az emléktábla metropolisába. Rövid átmenet után itt költözött Bibliájából ismert „örökös házába". „Földi sátorháza", végakarata szerint a Kolozsvár-Házsongárd temetője „iktári Bethlen" kriptájában pihen.

A „Budapest-központúság" fölemlítése hadd legyen figyelmeztetője annak, hogy az Erdély-szerelmes Bánffy Miklós minden tekintetben az egységes magyar nemzettest kötöttségében és szabadságában gondolkozott. Minden igyekezetét és erejét arra fordította, hogy határokon inneni és túli véreinek továbbélését és megmaradását a nemzeti egység jegyében biztosítsa. Nyoma sem volt nála a széthúzásnak, az oktalan akadékoskodásnak, vádaskodásnak, az önérvényesülés keresésének és – összefoglalón – az egységbontásnak.

Népe szolgálatában nem véletlen, hogy az *Erdélyi történet* című regénytrilógiája, s egyben legjelentősebb al-

kotása az ószövetségi Dániel prófétától vett alcímet viseli: *„Megszámláltattál", „És híjával találtattál"* és *„Darabokra szaggattatol"*.

Bizonyos, hogy épp a Szentíráshoz kapcsolódó határozottsága vonta maga után sajátosan reális nemzetszemléletét. Látó szemekkel látta – Trianont követő küzdelmében – saját arisztokrata osztályának számbavételénél és híjával találásánál a magyar államélet tragédiáját. Eközben a „darabokra szaggattatás" – főként Erdélyben – nem jelentette a reménység feladását. Az „egység" jegyében munkálkodott Bethlen István miniszterelnök mellett mint külügyminiszter, a „letapodott" magyar hazája – Magyarország – újjáépítésén.

A későbbiek rendjén ugyancsak az egység jegyében kapcsolódott be az anyaországtól elszakított Erdély kulturális, társadalmi, egyházi és politikai életébe. Közösségvállalásának példaértékű bizonysága az Erdélyi Szépmíves Céh,majd pedig a pár évvel későbbi Helikon-írók tömörülését felkaroló munkássága. Különbözőségek lehettek – és voltak – a marosvécsi tanácskozások idején akár lelki, akár szellemi vonatkozásban az egység szellemét hordozó személyiségek (Áprily Lajos, Berde Mária, Kacsó Sándor, br. Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyírő József, Tamási Áron stb.) között, de a közös eszme valóságba ültetésénél vezető szerepet játszó Bánffy Miklós mindnyájukkal ugyanegy úton haladt. Nem „arisztokrata-grófi" neve folytán lett a Szépmíves Céhnek, mint a Helikon könyv- és lapkiadó vállalatának az elnöke (1926), hanem közismert és elismert minőségi adottságai elismeréseként.

Mellőzve bármely irodalmi vagy bölcseleti értékelést, a százhúsz éves jubileumi évforduló alkalma kötelez most annak megállapítására, amit napjainkig terjedően nem nyomósított kellő súllyal a megemlékezések „ezüsttálcája". Nevezetesen: Bánffy Miklós, aki a szellemi és anyagi ja-

vak bőségével rendelkezett és aki méltán vizsgálható úgy, mint sokoldalú művész, arisztokrata politikus, haladóan konzervatív és konzervatívan haladó szellemiség, végeredményben a családilag átörökölt és magyar nemzeti gyökerű Krisztus-hívőnek volt a megtestesítője. Ez a megállapítás minősíthető akár szubjektív szemléletnek is, azonban ilyen irányba mutat nemcsak az ő legmagasabb – a püspöki tisztségviseléssel azonos – közegyházi méltósága: református erdélyi egyházkerületi főgondnoksága, valamint példamutatóan áldozatkész „patrónussága", hanem az Árpád-kori (12. sz.) bonchidai templom istentiszteleteinek esetenkénti látogatása, az Úr asztala melletti alázatos és az evangéliumot befogadó hívők eklézsiai közösségében történő énekesimádságos-bűnvalló részvétele. Idegenül hangozhat – ismételjük – ez a szokatlan jellemzés, de mégse tekintse senki valamely „idealizáló papos beszédnek", hanem az írói nevű Kisbán Miklós lelki-szellemi arca tükröztetésének, a jelen emlékezés szerzője közvetlenül személyes tapasztalata alapján is.

Mint az érem másik oldala egészíti ki az érintett lelkiséget a cselekvő élet sokrétű szolgálata. De nemcsak eszméknek, izmusoknak, irányzatoknak volt szenvedélyes harcosa Kisbán-Bánffy Miklós, hanem a veszélyek között sodródó és társtalan magyar népének nemesi veretű szolgája is. Hadd visszhangozzanak saját szavai az „itt és most" jelenkori felelősségével: „Kötelességemnek éreztem szolgálni mindent, ami bármely kis mértékben nemzetem hírnevét vagy érdekét előmozdítja." Innen érthető az ő életre szólóan lázas tevékenysége a magyar tragédiát beteljesítő Trianon után. A nemzetközi eltiprás kezdeti éveiben vállalta – amint már utaltunk rá – a csonka haza külügyminiszterségét. A „sorsos időkre" visszatekintve írja: „Magyarország újjáépítéséhez magam is hozzájárultam. Négy esztendő szakadatlan munkáját áldoztam erre: nappalt és éjjelt úgy, hogy az egészségem is ráment."

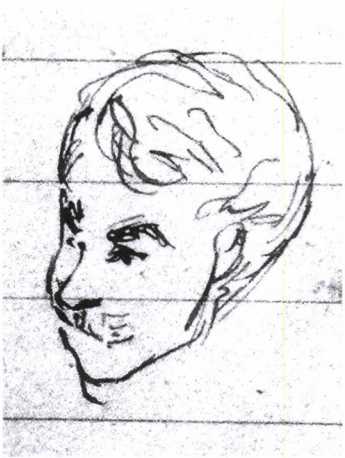

BALTHAZÁR
ÚJABB VÁLTOZATA

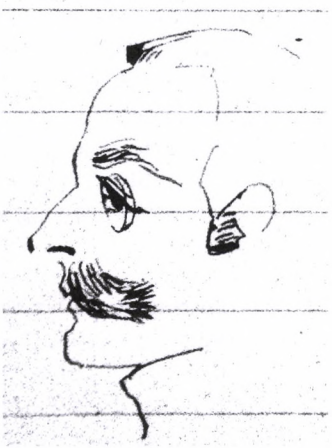

BÁNYAI
MONOKLIVAL

Íme, a szolgálatvállalás párját ritkító vallomása! Ennél többet és szebbet aligha lehet elvárni a magyar közélet mindenkori személyiségeitől. A példa felmutatása és láttatása az emléktáblára való figyelés elkötelező üzenete.

Emlékezésünkből nem maradhat el Kisbán-Bánffy Miklós igazság- és tisztességszeretete. Ez kölcsönöz sajátságosan különös színt és illatot a már említett „érem" mindkét oldalának. Ápolója igényt tartott reá mind hazai, mind külföldi viszonylatban. Amint írja: „Kis országnak az igazság határán mindenkor belül kell maradnia, mert különben tízszeresen megtorolják rajta." Nincs helye a félrevezető hazugságnak. „Igazmondónak kell lennünk", amiként „személyes hírnevünket – is ápolnunk kell; hasznos dolog, ha egyénileg tisztességesnek tartanak."

Ez a tudat és meggyőződés legyőzhetetlen belső erőnek a forrása. Volt idő, amikor hátbatámadók vádolták és kínozták, úgyannyira, hogy „össze is roppant az idegzete", de

az „igazság" új erőhöz segítették saját tisztessége tudatában. „Nem a csüggedés, nem a reménytelenség az ami minket – írja – eltölt. Annyi meg annyi megpróbáltatás után és talán a próbáltatások előtt is, emelt fővel áll a nemzet... Itt Európa Keletén... értéket jelent az a nyíltság, amellyel a világ elé lépünk reálpolitikai bölcsességgel és igazmondásunk tudatával." Ilyen értelemben legyen az emléktábla jövőre mutató figyelmeztetés, jelenlévők és távolmaradottak számára egyaránt.

Az igazság és tisztesség ágyába vetetten kell szemlélni a széles skálájú szolgálat valamennyi alkatelemét: mély műveltség, elismert írói véna, együttérző és hívő lelkiség, csiszolt társadalmi alkat, körültekintő józanság, megfontolt beszéd és cselekvés, ok- és célszemlélet, lelkiismeretes felelősséghordozás, önbírálat, láthatáros kitekintés, hazai és nemzetközi történelemszemlélet, egészséges humorérzék, barátok és munkatársak megválasztása, kényes politikai problémák kezelése, anyagiak józan elbírálása, a javak felhasználása és hasonlók,amelyekkel építeni akarta és valóban építette forrón szeretett és féltett magyar népét.

Az előbbiekben felsorolt „kegyelmi ajándékai" évszázadokat átölelően jellemzik a Bánffy nevet. Mindezt pedig úgy is megvallom, mint aki magárahagyatottsága idején nemcsak ismételten találkoztam vele, elárvult kolozsvári Király utcai otthonában, hanem mint aki Erdély-ügyi memorandumának postása voltam Kolozsvár és Bukarest útszakaszán, a Magyarországot képviselő svéd követség felé.

Meggyőződéses Krisztus-tanítványként költözött kevéssel elhunyta előtt Budapestre. Sírjába vitte a férfiágon folytatás nélkül maradt családi élet titkát, de mint „kérő szegénnyé vált" egykori adakozó nábob, olyan lelki és szellemi örökséget hagyott magyarsága és egyháza számára, melynek birtokában, ideértve a sajnálatosan elkallódott Házsongárdi temető-részleget is, melynek birtokában a jelenek-jövendők Urának kell megköszönni életét és sokolda-

lú munkásságát. Ezzel a köszönettel távolítjuk el, a mostani ünnepélyes alkalommal, emléktáblájáról a leplet, hogy a némán beszélő művészi alkotás nemzedékről nemzedékre serkentő és elkötelező üzenethordozóvá váljon a nemesi címer fölötti emlékeztető eszközével:

„Ebben a házban élt gróf Bánffy Miklós (1873–1950) politikus, író, képzőművész".

Emlékezete legyen áldott a határokon belül és kívül élő vérei közösségében.

(A Budapest VIII. ker. Reviczky utcai 5. sz. alatti ház – az egykori Bánffy palota homlokzatán elhelyezett emléktábla leleplezésén, 1993. december 30-án elhangzott beszéd szerkesztett változata.)

Tőkés István

METSZETEK

HALFAGYLALTOS HERMENEUTIKA

A Mercédesz simán suhant dél felé az Adria menti sztrádán. 1993 volt, tiszteletbeli magyar konzulátust megnyitandó rándultam le Rómából. Bari*ba* készültem: jóleső izgalom bizsergetett, hiszen látni reméltem a Szent Miklós-székesegyházban – mintegy a Mikulás székhelyén – a kincstár híres négylábú arany ereklyetartóját, Nagy Lajos ajándékát abból az időből, amikor a város még a szent koronához tartozott. Bari*ból* készültem: feszült is voltam eléggé, hiszen jelenleg Bari a Sacra Corona elnevezésű bűnszövetkezet székhelye, és már Arany is így írt róla a *Toldi szerelmé*ben, remek rímmel:

Ugy hogy csata nélkűl elérhette Bárit,
Hanem ostromra kell készülnie már itt.

Prófétának bizonyult. Tíz rendőr várt, a diplomatákra vigyázva speciális alakulatból, kivont revolverrel felszerelve, az Óváros labirintusának bejáratánál, még a pipazacskómat is a kocsiban kellett hagynom biztonsági okokból, körbezártak és elindultunk. Az első templom sarkán derékszögben folytatódott a sikátor; a templomkapu mellett (déli szokásként) óriási gyászplakát tudatta, hogy egy bizonyos Gravina családnevű ifjú zsenge fiatalságában visszaadta a lelkét az Úrnak. A plakát alól egy fiú vágódott ki, rám vetet-

te volna magát (tárcát, effélét remélve), de az egyik rendőr ágyékon rúgta, és visszapenderítette a plakát alá.

Zavartan köhécselve, mint egy grófnő, megkérdeztem az osztag parancsnokát, miben is halt meg az ifjú Gravina.

– Heveny lövöldözésben – mondhatta volna a hadfi, ha olvasott volna valamit az addig már olaszra is fordított Rejtő Jenőtől, így csak megpödörte a bajszát: – Tengeri cigarettacsempész volt, én lőttem le, de higgye el, ő rántott először fegyvert. Ez az előbbi srác az öccse.

Szerencsésen megérkeztünk az ünnepség első színhelyére, egy előkelő étterembe.

Kihozták az étlapot. A díszhelyre ültettek, hiszen kínosan ügyeltek a protokollra. Mikor azonban az étlapon minden egyes rovatban, az előételtől az édességig, kizárólag halból, mégpedig nyers halból, illetve szintén nyers tengeri herkentyűkből készített fogásokat találtam, a helyzet igen furcsán kezdett alakulni: király voltam ugyan, de főétekkóstoló nélkül, mert a vendéglátók közül ki orvosi előírásra hivatkozott, ki veleszületett ichthyophobiájára (*halirtózatára)* tolta a dolgot, de mindenesetre lemondott arról, hogy velem együtt élvezze a bari speciális tengeri konyha gyönyöreit. Így egyedül vágtam be a tizenhárom fogást, amely állítólag százötvenhárom halból készült, mint János evangélista szerint a Jézus által megszaporítottaké, a jégbe hűtött kagylólétől a halfagylaltig. A sajtófotósok és a tévések közben szorgalmasan dolgoztak.

– Reméljük, nagykövet úr, ebédje a nyilvánosság erejénél fogva jótékony hatást fog gyakorolni nem csupán a város gazdasági életére, hanem a magyar–apuliai kapcsolatokra is. – Ezt a frissen kinevezett tiszteletbeli konzul mondta, aki ugyan civilben durumbúzatant tanított a helyi egyetemen, de úgy látszik, érthetett a tengeri lényekhez is, hiszen az élővilág egységes, valamint nagy az Isten állat- és növénykertje.

– Ezt még maga Nagy Lajos király is így gondolhatta hajdanában, mikor erre járt – viszonoztam az udvarias jóslatot –, de ő hadjáratot vezetett, én csak egy tiszteletbeli konzulátust avatok. Kérem, professzor úr, részletezze kissé az előrejelzést, mert nem látom kristálytisztán a kifejlendő jótékony hatások eredőit!

– Nagykövet úr remélhetőleg végleg gátat vet azoknak a szemenszedett rágalmaknak, melyek szerint az Európai Unió hatóságai jogosan zárták be a helyi halkonzervgyárat, ugyanis eddig állítólag hárman-négyen már meghaltak mérgezett haltól.

– Természetesen – válaszoltam – feltéve, ha életben maradok – jegyeztem meg kissé borús éllel, zsigerileg átérezve a *halfélelmet*.

– Ó, nyugodjék meg, gondoskodtunk arról, hogy csupa frissen fogott, mélytengeri halat szolgáljanak fel.

– Miért? A konzervgyárban feldolgozott halakat hol fogták?

– A közkórház csatornájának kifolyójánál. És tudja, nagykövet úr, milyenek ezek a bohó városi hatóságok! Természetesen ellopták a derítőműre szánt pénzt.

Hirtelen ismét Arany János jutott eszembe, de mivel az agrártudor nem ismerte a magyar rímelést, én pedig akkor még nem mertem obszcén szójátékot faragni olaszul, ezért csak magamban mormoltam a költő *Báró Kemény Zsigmondhoz* című versének végét, már csak kulináris – részben hal-, részben vadkonyhai, részben a mesterséges üdítőitalokra való – vonatkozásai miatt:

Ah, de mindez kaviár ma!
Mindenütt e próza lárma;
Nektár helyett csalmatok!
Nem ügyeltek lábra s tagra:
Ami rímel szarvas – …
Az legyen jutalmatok!

Persze fennhangon csak annyit szóltam, miközben feltűnő sietségemet leplezve futottam az előtér felé: – Konzul úr, végre megértettem egy 16. századi költőnk, Ilosvai Selymes Péter egy rejtelmes sorát, amelyben így ír Nagy Lajos király itteni hadjáratáról: „Ott a város kívül táborát futtatá" – nyilván messze ásták meg a tábori latrinát, mondtam oktatólag, és még időben lenyomtam a *Signori* feliratú ajtó kilincsét, miközben erélyesen visszautasítottam a feltörekvő osztrigákat.

Szörényi László

MIT RÁNK HAGYTAK A SZÁZADOK

Ahol zsarnokság volt, mindenhol zsarnokság volt. Ha elmúlt is rólunk, nyomait nagyobb és kisebb dolgokban is itthagyta. Nincs zug, egy faluvégi szemétdombtól az országházi ülésteremig, egy pusztaság fűcsomóján elakadt szemétfoszlánytól a koncerttermek kiégett villanykörtéjéig, ahol ne kísértene. Ahogy egy elemi erejű szerelem is kísérthet minden félrecsúszott nyakkendőben, úgy az elemi erejű letipratás is kitörölhetetlen hatást gyakorol az emberre. Különösen ha sokféle formában ismétlődik, ha egymást követő nemzedékek életébe épül, és nemcsak aktuálisan, hanem örökletesen is jelen van. Altiszti nemzet volnánk, ahogy Németh László, vagy a hódoltság vált életformánkká, ahogy Márai mondta? És már nem is kell zsarnokság ahhoz, hogy úgy viselkedjünk, ahogy a kiszolgáltatottak?

A zsarnokság megfosztja az embert szabadságától, ezzel elveszi személyes felelősségét, a saját sorsáért, másokért: szabadság hiányában az életből csak létezés, lézengés lesz, és fájdalmas teherré válnak a visszakapott jogok. A szabadságtól való félelem jelenik meg abban is, ahogy az élet kisebb és nagyobb dolgaiban való tehetetlenség, trehányság okát, felelősségét visszamenőlegesen is az egykori rabtartókra hárítja a szabaddá vált ember. Más az, aki szabad, és más, aki felszabadult. Rómában pontosan tudták, mit jelent, ha valaki rabszolga, ha libertinus, és ha valaki polgár.

A zsarnokságot túléli a kártétele. Emlékezhetünk arra, ahogyan ezelőtt húsz éve eltűntek az akkori zsarnoki rend legszembeötlőbb jelképei. A hatalmas télikabátba bújtatott Lenin-szobor a Városliget széléről, a város fölé emelt vörös csillag az Országház kupolájának ormáról. Leszereltek a

munkásőrök, a rendőrök fogadkoztak, hogy szolgálnak és védnek, az ügynökök taxizni kezdtek, maradék irataik zár alá kerültek, hőbörgő ellenzékiekből hőbörgő vagy lődörgő törvényhozók lettek. Az országhatáron kicserélték a táblákat – de az országot nem lehetett kicserélni. És a polgárait sem. Maradtak a zsarnokságból örökölt reflexek: kis hatalmakhoz járó kis zsarnokságok, kis zsarnokokhoz kis szervilizmus. Itt maradtak a történelmileg determinált jellemhibák, amelyektől akarattal megszabadulni nem lehet, de azért, talán és esetleg, idővel, sok idővel mégis elmaradhatnak. Ha a világ változik, nem termelődnek újra, és az élet rendje szerint előbb-utóbb kipusztulhatnak. Valószínűleg utóbb, mert a rögzült, hibás reflexeiket is átörökítik a generációk, szerencsés esetben csak három-, és nem hetediziglen.

Ha ezekben a hetekben-hónapokban a BKV nevét kimondja valaki, nem buszok, villamosok, földalattik jutnak eszünkbe, hanem az, hogy a vállalat Akácfa utcai székháza előtt a vezetői kocsik parkolói mellett célszerűnek látszik fölfesteni a rabszállító autók állandó helyét is. De nem erről szeretnék most szólni, hanem buszokról, villamosokról – azaz mégsem. Illetve mégis, mert természetes dolog, hogy a mélyebb, bonyolult élettények olykor banális módon mutatkozzanak meg. Így a múlt mélységeiből előörvénylő, összetett, nyelvbe és tudatba rögzült zsarnokság továbbélése is egy-egy hangsúlyban, szórendben, nyelvi léhaságban vagy pökhendiségben fedezhető föl. Változtatni ezen nem pénzkérdés: de itt is ugyanaz működik, mint a milliárdokra rúgó korrupcióban.

Amihez képest egyenesen semmi az a kis tábla vagy címke, amit tán még a boldogult beszkártos időkben fogalmazott meg valaki, aki tán még a Monarchia közös hadseregének valamelyik határ menti garnizonjában sajátította el a hivatalosság nyelvét. Ez a nyelvezet, a Hivatal hatalmának és rendjének tanúja, öröklődik nemzedékről nemzedékre. Úgy megszoktuk, hogy észre sem vesszük.

Tisztelt utastársaim: jelentkezzen, aki sohasem támaszkodott még buszon, metrón, villamoson az ajtónak! Pedig ott volt (van) rajta egy kis felirat, amelyik ezt kategorikusan tiltja. Ott volt akkor is, amikor még oly zsúfoltak voltak a villamosok, hogy az ajtót be sem lehetett csukni, amikor a lépcsőkön lógó nagy fürt embertömegekkel is elindultak a villamosok, mert mindenki munkába sietett. Igaz, akkor Budapest még kétmilliós város volt, minden munkaképes korú lakója dolgozott, és a nyugdíjasok aránya a fele lehetett a mostaninak. Vagyis, első becslésre azt mondanám, hogy legkevesebb kétszer annyian közlekedtek, mint manapság. Ehhez képest nem is volt olyan sok a baleset. Ám az ajtón kizuhanó utas rémképe mindig borzongatja az ily balesetért esetlegesen felelősségre vonható illetékeseket. Nem feltétlenül személyesen: ha kizuhan, kizuhan – de a maga számlájára törje a nyakát.

Az ilyen baleset lehetőségét kizárni nem lehet, de meg lehet tiltani a kizuhanást. Ez persze nem is olyan egyszerű dolog: hogy nézne ki az a felirat, hogy „Az ajtón kizuhanni szigorúan tilos"?

Marad tehát a közvetett megoldás. A táblákon-címkéken ez olvasható: „Az ajtónak támaszkodni szigorúan tilos!". Amelyik minden alkalommal fölbosszant, nem csak a sunyi álszentség miatt. Nem is csak azért, mert – a magyar nyelv sajátosságai folytán – *grammatikailag* nyilvánvalóan kétértelmű. A magam részéről mindig megsajnálom azt a szegény ajtót. Csak áll, áll, még támaszkodni is tilos neki, mint katonának a díszőrségben. (Ámbár láttam én a Dimitrov mauzóleumához állított díszőrség katonáját, szigorúan testhez szorított karral-kézzel, kicsavart mozdulatokkal cigarettázni…)

Az ajtónak, a szerencsétlennek, tehát tilos támaszkodni. Mégpedig szigorúan! És az ajtó csak áll, áll és áll – nem támaszkodik. Mert nem is egyszerűen tilos neki, hanem szigorúan. De hogyan is nézhet ki ez az iskolamesteri szigorúság? Jön a nádpálca, a kukoricára térdeltetés. Vagy csak

egyszerűen, mint valaha a renitens tanulókat, „bezárják" őket? Ez utóbbi megoldás, az ajtó funkcióját tekintve legalább olyan logikus lenne, mint a halak vízbefojtása.

De ne kötözködjek tovább, hiszen jól tudom, hogy a felszólítás, függetlenül tehát attól, hogy a szokásos alanyállítmány viszony alapján grammatikailag ilyen helyzetbe került, természetesen nem az ajtónak szól. Nyelvtani-jelentéstani értelemben ez, ha nem is szép, elfogadható: a helyzet, a jelentés nyilvánvalósága „felülírja" a grammatikát. Az utasoknak szól a parancs, nekik nem szabad támaszkodni: az ajtóhoz. Az ajtónak. Neki.

Érti is mindenki a szöveget. A közönség megszokta, hogy utasítják, hogy megtiltanak neki ezt-azt. Az utasítók és tiltók is megszokták, hogy ők utasítanak és tiltanak. Úgy vélik, az a dolguk, és teszik akkor is, ha értelmetlen. Pontosan tudják azt is, hogy rendelkezésükre nem figyel senki. Tiltásnak, fenyegetésnek, parancsnak csak akkor van ereje, ha teljesítését ellenőrzik, a mulasztást szankcionálják. Erről persze nincs, nem is lehet szó. (Még csak az kéne...) Vagyis a tábla kihelyezése tökéletesen értelmetlen – illetve valamicske értelme mégiscsak van.

Ha a támaszkodó utas egyszer csak potty... kiesik, akkor azért ő maga a felelős. Essen ki a hülyéje, jegyet, bérletet úgysem vesz, legalább nincs vele több baj. Vagyis a látszólag keménykedő tiltás abszolút komolytalan. Aki kiírja, pontosan tudja, hogy nem képes érvényt szerezni neki. Azért írja ki a táblácskára, hogy a tilalom szigorú, mert tudja, hogy senki sem figyel rá. Igazából nem is érdekli, hogy megvalósul-e a parancsa. Egész pontosan: nem az érdekli. Egyetlen dolog fontos a számára: a maga biztonsága, felelősségének elhárítása, hogy ő maga ne essen ki biztos állásából. A tábla egyetlen funkciója, hogy jelezze: az illetékes szólt. Nagyon szólt. Szigorúan.

Ezért nem is juthat eszébe, hogy nemcsak parancsolni-tiltani lehet, hanem óhajtani, kérni, figyelmeztetni. Nem

egyszerű pongyolaság, nem akár tankönyvi példamondatnak beillően igénytelen nyelvhasználata természetéből következik, hogy ez a felirat nem szólít meg senkit. Azért ilyen, mert nem is szól senkihez. Funkciója annyi, hogy egy esetleg bekövetkező baleset jegyzőkönyvében rögzíthető: a tábla előírásszerűen ott volt a helyén. És végül, egy kártérítési per ítéletének indoklásába is bekerülhet: a sérült a figyelmeztető tábla ellenére – és a többi.

Mindez tehát örökség. Hogy kiké – nem tudni. Haynau? Alexander Bach? A Monarchia közös hadserege német vezényleti nyelvének visszahatásaként megőrződött politikai, közgondolkodási emlék? Az agresszív bolsevik nemtörődömség maradványa?

Majdhogynem egyremegy. Akármilyen jelentéktelen, észrevehetetlen, csak egynémely bakafántoskodó széplélek csűrcsavarainak elindításában figyelmet keltő apróság, mégis benne van a diktatúrák örökösének nyomorúsága. Ahol zsarnokságok voltak, mindenben zsarnokságok voltak. És ezen az sem változtatna, ha a BKV milliárdos kommunikációs és egyéb tanácsadói programjaiban arra is jutott volna pár millió vagy tízmillió forint, hogy rendeljenek még néhány tanulmányt, ilyesféle címekkel: *A feliratozás korszerűsítésének hatása, Új utasnevelési stratégia, Hatásvizsgálatok a járművek közlekedésbiztonsági tábláinak az Európai Unió előírásaihoz történő felzárkóztatása tárgyában.*

Az elmúlt években történtek érdekes esetek a BKV-nál, nemcsak közpénzügyekben. Olykor lángra kaptak tüzes lelkületű buszok, volt, amelyik vezető nélkül is útnak indult, mások meg sofőrjükkel sem. Ám – tudomásom szerint – arra nem volt példa, hogy ajtón kiesett utast ért volna baleset. Úgy látszik, az ajtók okosabbak, mint a tanácsadó cégek.

Gróh Gáspár

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

HANGVERSENY PESTEN, 1846. FEBR. 6.

A hangverseny napján, amikor elérkezett az a pillanat, hogy ezt az ördöngös darabot eljátsszuk, bizonyos aggodalom szorította össze a torkomat. A dallam első ütemeinek ritmusában szerkesztett trombitajel után megjelenik a téma, melyet fuvolák és klarinétok piano játszanak, a húros hangszerek pizzicatójától kísérve. A közönség e váratlan bevezetésnél nyugodt és hallgatag maradt. De amikor egy hosszú crescendo folyamán visszatértek a téma fúga formájú töredékei, s ezeket a nagydob távoli ágyúdörgésre emlékeztető tompa hangjai szakították meg, a terem leírhatatlan lármával forrongani kezdett. És abban a pillanatban, amikor a zenekar nekiszabadult az őrjöngő tusának, és nekiengedte oly soká visszafojtott fortissimóját, kiáltozás, hallatlan dobogás rázkódtatta meg a termet. E forrongó lelkek egybeolvadó szenvedélye olyan kitörésekben robbant ki, hogy megrémültem, és borzongani kezdtem. Úgy éreztem, mintha a hajam égnek állna, és e végzetes ütemtől kezdve búcsút kellett mondanom darabom záró részének, mert a zenekar vihara képtelen volt arra, hogy küzdjön meg a fékezhetetlen szilajságú vulkán kitörésével. Könnyen kitalálható, hogy újra kellett kezdenem. És másodízben csak nagy üggyel-bajjal tartóztatja magát a közönség két-három másodperccel tovább, mint az első alkalommal, hogy a kóda néhány taktusát meghallgassa. Jól jártam, hogy a hangverseny végére

tettem a Rákóczi-indulót (a darabnak ez a magyar nyelvű címe), mert elsikkadt volna mindaz, amit utána játszanak.

Elképzelhető, mennyire felindultam ez után a hatalmas orkán után. Verejtékes arcomat a színház mögötti kis szalonban törölgettem éppen, amikor a terembeli felindulás sajátságos hatásáról kellett meggyőződnöm. Elmondom, hogyan. Észreveszem, hogy rejtekhelyemre egy nagyon szegényesen öltözött ember lép be, arcát különös élénkség önti el. Amikor észrevesz, rám veti magát, szenvedélyesen átölel, szeme könnyel telik meg és nagy kínnal dadogja el a következő szavakat:

– Ó, uram, uram! Én lenni magyar... szegény ördög... nem beszélni francia... un poco I'italiano... Bocsásson meg... önkívületemet... Ó, én értettem az Ön ágyúit... igen, igen... a nagy csata... Németek kutyák! – És miközben ököllel csapkodta mellét, folytatta: – A szívemben én... Önt hordozom... Ah! francia... tud csinálni forradalmi muzsikát...!

Le sem írhatom az ember rettenetes felindultságát, könnyeit, fogának csikorgatását. Szinte vérfagyasztó volt az egész... Felséges volt!

Hector Berlioz: Emlékirataim

TRIANON TÚLHALADÁSA

Kilencven éve, június 4-én írta alá Magyarország két képviselője a világtörténelem alighanem legrosszabb békeszerződését. Nemcsak az autómatricákon is fölidézett körvonalaiban volt szép a történelmi Magyar Királyság, de a Kárpátok karéja egy valódi természeti és gazdasági egységet védelmezett. Az ezeréves ország fölosztásának okait, lefolyását és következményeit a történetírás többféle olvasatban is bemutatta, ennek összefoglalását pontosan öt évvel ezelőtt e folyóirat lapjain kíséreltem meg tömören bemutatni. A mostani kerek évforduló minden bizonnyal nemcsak a sokak szívében élő gyászról, de haragos írásokról és tüntetésekről is fog szólni. Mivel azonban a múltat nem lehet megváltoztatni, viszont lehet belőle tanulni, most, a magyar külpolitikában egy új szakasz kezdetén, elsősorban Trianon aktuális üzenetéről érdemes beszélni. Konkrétabban: hogyan lehet Trianon sötét árnyékán túllépni, hogyan lehet e nemzeti tragédia következményeit meghaladni?

Miközben itthon a kommunista korszakban Trianonról, az okozott sérelmekről jóformán beszélni is tilos volt, a rendszerváltozás óta egyre több szó esik erről, és nem mindig okos módon. A külföld, és nemcsak a szomszédos országok, hajlamosak már Trianon vagy a szomszédos országokhoz került magyar közösségek puszta említését is irredentizmusnak, határ-felülvizsgálati törekvésnek, a békét veszélyeztető tényezőnek tekinteni, legalábbis annak állítják be. (Néhányan itthon is.) Márpedig abból nem engedhetünk, hogy a magyarok számára Trianon mindig fájdalmas téma marad, mert egy rossz, igazságtalan, egész Közép-Európa számára sok kárt okozó döntés volt. Antall József néhai miniszterelnök 1992. augusztus 20-án, az újjászervezett Magyarok Világszövetsége kongresszusán ezt félreérthetetlenül kimondta: „Ki vonhatja kétségbe azt, hogy fájdalmat okozott ennek a népnek és ennek az országnak az első világháborút követő trianoni békeszerződés? [...] Fájdalmat okoz, mert kulturális szétszabdalást jelentett. Családonként mindenkinek fájdalma van, mert elszakadt a testvéreitől, vagy elszakadt a

szülőföldjétől. Nehezen emészti meg egy ország minden harmadik magyarnak a határon túlra kerülését. [...] Hazug embernek tarthatnának bennünket a másik oldalon állók, ha erre egy magyar ember azt tudja mondani: [...] számomra közömbös. [...] Lemondtunk a határok megváltoztatásának erőszakos politikájáról. A helsinki Záróokmányban és a Párizsi Charta aláírásával ezt az elvet elfogadtuk Európa többi népével. De ehhez az elvhez szorosan hozzátartozik az is, hogy nem lehet sem az emberi jogokat, sem az önrendelkezési jogot a nemzeti kisebbségi jogok védelme nélkül elfogadni. Ne mondja senki, hogy a kisebbségi kérdés belügy. [...] Amikor kimondjuk a történelmi igazságtalanság tényét, egyidejűleg kimondjuk azt a politikai alapkövetelményt is: együtt jár egy új Európával, egy új világrenddel az, hogy a nemzeti kisebbségek emberhez méltón kell hogy éljenek. [...] Ha ezt így nézzük, akkor sanda módon senki sem gyanúsíthat bennünket állandóan azzal, hogy félni kell tőlünk. Ahányszor hallom ezt a megjegyzést egyes politikusoktól, [...] mindig megkérdezem: nem szégyellik magukat, hogy félnek? Mitől félnek? Szomszédságunkban mindegyik ország hadserege a többszöröse a miénknek! Ne használják fel sehol országok összetartására, népek félrevezetésére a magyarságot mint ellenségképet!"

Vitathatatlan, hogy a Magyarországra kényszerített béke menynyire megsértette az I. világháború utáni rendezés egyik alapelvét, az önrendelkezés elvét, amikor a népszavazást elutasítva a magyar nemzet egyharmadát más nemzetek fennhatósága alá rendelte. Hogy a döntéseket meghozó nagyhatalmakat a méltányosság elve és a tartós stabilitás célja helyett önző, rövid távú érdekek vezérelték. Hogy minden korabeli és újabb tárgyilagos elemző káros és rossz békének minősítette Trianont. Hogy a magukat akkor is nemzetállamként definiáló, de a valóságban a lakosság 30–55 százalékában kisebbségek által lakott szomszédos országokban, az utódállamokban – ahogy Bibó István klasszikus tanulmányában is megírta – a kisebbségellenes politika eltorzította a többség gondolkodását, és nagymértékben ezért nem tudott kialakulni, illetve működni a demokrácia. Végül, hogy a határ két oldalán élő magyarok naponta újratermelt elkeseredettségét így nem tompíthatta az idő, a szomszédok pedig rossz lelkiismeretüket sok esetben az áldozat iránti gyűlölettel altatták el. Vitathatatlan, hogy a versailles-i park

EGY PROFESSZOR A PULPITUSON KÉT NÉZETBŐL

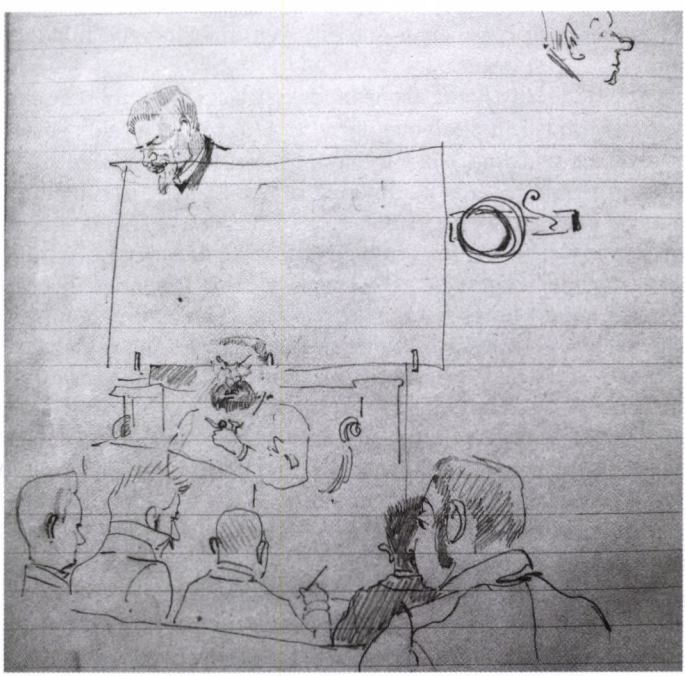

egyik palotájában hozott döntés Közép-Európa számára Erisz almája, a viszályok magva lett, és ezt Hitler és Sztálin egyaránt jól ki tudta használni. Mindezt azonban mi, magyarok, sem tudjuk elegen és elég pontosan. Az öt évvel ezelőtt az állampolgárság kiterjesztéséről tartott népszavazás, de a szomszéd országok magyarjait „leromanozó", szlovákoknak mondó közbeszéd is ezt mutatja. Azt is kevesen tudják és ismerik el, hogy végzetünkhöz mi is hozzájárultunk az első világháború előtti évtizedekben követett bel- és külpolitikával, az 1918 októbere és a béke aláírása között történt végzetes hibákkal, azt követően a revíziós propaganda túlzásaival, nagymértékben pedig az 1938 és 1944 közötti szerencsétlen döntésekkel. Voltak enyhítő körülmények, volt sok helyes lépésünk is, de ezek nem tudták ellensúlyozni a balsorsot, 1947-ben az új béke Trianont megtetézve ismételte meg. Mára a külvilág azt is elfeledte, amit a két világháború alatt azért tudott, hogy a meghúzott határok igazságtalanok, és hogy az elszakított magyarok helyzetén javítani kell. Ma a status quo és a (vélt) stabilitás elve mindent fölülír.

A sértődés és a harag azonban rossz tanácsadó. Azzal semmire sem megyünk, legföljebb magunkat tesszük a külvilág előtt nevetségessé, ha szidalmazzuk a trianoni békéért felelős országokat és egykori vezetőiket. Kinek jutna ma eszébe kiabálni és tüntetni a mongol vagy a török nagykövetség előtt? Pedig a tatárjárás és még inkább az Oszmán-Török Birodalom pusztító hadjáratai és a másfél évszázados megszállás nélkül nem lett volna Trianon. Abból pedig csak kárunk származik, ha néhány vagy összes szomszédunkat ingereljük, és olyan lépésekkel fenyegetjük, amiknek a végrehajtására sem erőnk, sem a körülmények nem alkalmasak. A „nemzeti radikalizmus", a Hatvannégy Vármegye, a betiltott Magyar Gárda propagandája csak az olyan elvakult magyarellenesek malmára hajtja a vizet, mint Jan Slota, Vadim Tudor, Seselj „vajda" és követőik. A hazai szélsőjobb kompromittálja azt a külpolitikát, ami a magyar nemzet kulturális egységéből kiindulva erkölcsi és politikai támogatással, befektetésekkel, diplomáciai lépésekkel, érveléssel, kedvezménytörvénnyel, állampolgársággal igyekszik támogatni a határ túloldalára került magyarokat, ezzel egyúttal növelve egész Közép-Európa életszínvonalát, stabilitását és tekintélyét.

Azon nem tudunk változtatni, hogy az elmúlt kilenc évtized alatt, a II. világháborúval és az azt követő kitelepítésekkel súlyosbítva, a Trianonban elszakított magyarok száma 3,5 millióról 2,5 millióra, az egykor Magyarországhoz tartozó területek népességén belüli arányuk pedig 30–35 százalékról 10–20 százalékra csökkent. Ezen belül az 1920-ban még jelentős magyar többséggel bíró városokban – Dunaszerdahely, Komárom és a székelyföldi városok kivételével – a magyar lakosság mindenütt kisebbségbe került. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy felsőbb hatalom ma népszavazást rendelne el akár csak az 1938 és 1941 között Magyarországhoz visszakerült területeken, az eredmény magyar szempontból nagy csalódást hozna. Nincs az az égi vagy földi hatalom, amely a száz évvel ezelőtti népességi viszonyokat, etnikai arányokat helyreállítaná, vagy azokat tekintené tárgyalási alapnak. Az pedig egészen gyermeteg felfogás, ami egy nem létező pápai intézménytől („Institutum pro Iuribus Hominis"), vagy a Szent Koronán alapuló új alkotmánytól várja Trianon fölülvizsgálatát, de az ENSZ vagy más nemzetközi intézmények sem fognak mozdulni önjelölt vagy akár valódi nemzetközi jogászok puszta érvelése alapján. Ugyancsak naiv, viszont felelőtlen és veszedelmes az a nézet, amely szerint 1990 után Magyarország diplomáciai, netalán katonai lépésekkel elérhette volna jelenlegi határainak a módosítását. Erre az újabban különféle fórumokon hangoztatott állításra válaszoltam a *Magyar Hírlap* 2008. december 10-i számában: „Épeszű ember, aki akár csak felületesen ismeri hét szomszédunk gondolkodását, tudja, hogy »egyetlen barázdát sem«, egyetlen falut sem készek átengedni Magyarországnak. De ha valamelyikük erre mégis hajlana, minden állam lebeszélné róla, félve a precedenstől, a láncreakciótól. Tehát maradna az erő, a háború. Egy pillanatra tekintsünk el attól, hogy bármely erőszakos állami fellépés Magyarországot megfosztotta volna minden gazdasági és politikai támogatástól, kizárta volna az európai integrációból, és a NATO-tagság esélyétől megfosztva kiszolgáltatta volna a környező országok politikai és katonai beavatkozásának. De ismerve a mai magyar társadalom állapotát, hangulatát, hányan támogattak volna háborúval járó katonai fellépést? Ilyennek a puszta felvetése is elsöpörte volna a kormányt! De ha tévednék, ha a 2004-ben a határontúli magyarok állampolgárságát is elvető társadalom pár évvel korábban kész lett

volna vérét ontani ugyanezekért a magyarokért, milyen esélyekkel bocsátkozott volna harcba a magyar hadsereg?" Nem egy, de legalább három, ha nem több ország ellen – teszem hozzá.

Mindebből azonban korántsem következik a hallgatás, a tegnapi vagy a mai helyzetbe történő beletörődés, a passzivitás politikája.

1988-ban, a kommunizmus közeli végét még nem is remélve, meghívtak a szlovákiai magyar fiatalok hagyományos nyári táborába, a Komárom melletti Örsújfaluba. Ott elmondtam, hogy Nyugat-Európában a határok már nemcsak szabadon átjárhatóak, hanem eltűnőben vannak, megszűnik a határellenőrzés. Megszűnt a nemzeti kisebbségek diszkriminálására, felszámolására törekvő politika is. Ha egyszer majd Magyarország és szomszédjai is csatlakozhatnak az európai integrációhoz és rátérhetnek erre az útra, az lesz Trianon meghaladása. 1989 előtt a kommunista országokban az ellenzékek között bíztató egyetértés volt ebben a kérdésben is. Duray Miklós aláírta a csehszlovák Charta '77-et, aláíró társai pedig tiltakoztak bebörtönzésekor. Nagy Imre temetésekor az MDF és a román emigráció közös nyilatkozata kijelentette, hogy „Erdélynek, mely az egymást kölcsönösen kiegészítő kultúrák földje volt és maradt, a kulturális és vallási pluralizmus modelljévé kell válnia. Biztosítani kell mindegyik nemzet jogát az autonóm politikai képviselethez és a kulturális autonómiához. Ezek megvalósítása megköveteli – többek között – a magyar nyelvű oktatás megszervezését minden fokon, beleértve a kolozsvári magyar egyetem visszaállítását is."

A rendszerváltozáskor tehát azt reméltük, hogy a kommunizmusból szabaduló országok követik a nyugati példát, a kisebbségeket elnyomó régi politikát fölváltja a türelem és az őszinte kibékülés. Naivság volt ez? Lehet, de más út nem volt, hiszen az alternatíva az eredménytelenségre kárhoztatott szembenállás, egy magyarellenes új kisantant volt.

Az Antall-kormány programja az akkor uralkodó optimizmust tükrözte: „Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fenn-

álló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban." Nem volt ez más, mint új megfogalmazása az 1956-os magyar forradalom egyik hőse, a dunai népek barátságának széles körben tisztelt szorgalmazója, nem mellékesen a Fidesz vezetőinek szellemi atyja, Bibó István 1946-ban leírt tételének: „Magyarország a létrejött békeszerződést, bármilyen súlyos legyen is, ha egyszer aláírta, hiánytalanul teljesíteni fogja. Nem volna őszinte, ha úgy tenne, mint aki lelkes hívévé vált a békeszerződés súlyos rendelkezéseinek. De nem fog ideológiát vagy propagandát csinálni a határok megváltoztatásából, és nem fog olyan politikát folytatni, mely a maga területi sérelmeinek az orvoslása érdekében nemzetközi válságokra vagy katasztrófákra spekulál, hanem fenntartás nélkül berendezkedik a békeszerződés által teremtett állapotra. *Egyetlenegy fenntartásról azonban nem tehet le: nem adhatja fel a magyar kisebbségek sorsával szemben való politikai érdekeltségét.*"

Magyarországon az 1990-es szabad választások óta szavakban minden parlamenti párt osztotta a fenti alapelveket. Trianon hetvenedik évfordulóján az Országgyűlés – Szabad György házelnök fölhívására – néma felállással emlékezett meg a szomorú napról. Az ausztráliai *Magyar Élet* című hetilap főszerkesztője egy 2003 május végén megjelent cikkében tévesen állítja, hogy mind a hat akkori párt elfogadott egy olyan közös nyilatkozatot, amely megállapítja, hogy az 1920-as békeszerződés „miközben sérelmeket kívánt orvosolni, tragikusan sújtotta a magyarság egészét, ...egyben szembeállította térségünk egymásra utalt népeit és a szabad együttműködés helyett az ellenségeskedés terheit zúdította az itt élő nemzetekre. ...Emlékezve Magyarországnak a helsinki záróokmányban aláírt kötelezettségvállalására, megerősítik a határok erőszakos megváltoztatásának a tilalmát. Ugyanakkor hazánk elvárja a határainkon túli magyarsággal szemben az egyéni és kollektív kisebbségi jogok teljes körű biztosítását. Az aláíró pártok olyan világ mellett kötelezik el magukat, amelyben az államhatárok elveszítik korlátozó jelentőségüket, megvalósul a népek-nemzetek, kisebbségek és anyanemzetek, országok és polgáraik közötti kapcsolat szabadsága."

Ez a szöveg nem került a hivatalos nyilatkozatba, de az abban kifejtettek ma is elfogadhatók lennének. Nem a magyar kormányokon múlt, ami nem valósult meg a fentiekből. Sajnos, Európa még ma sem osztja, hogy a nemzeti kisebbségeket kollektív jogok, csoportjogok illetik meg, s hogy ezekhez tartozik a helyi és regionális önkormányzat, az autonómia joga. Három kérdés igényel választ. Miért emlegetjük annyiszor az autonómiát, indokolt-e ez a követelés? Húsz év alatt magyar részről megtettünk-e minden tőlünk telhetőt a határon túli, külhoni magyarok jogainak és jövőjének biztosítása érdekében? Végül mi a következő magyar kormányok feladata nemzetpolitikai céljaink megvalósítása érdekében?

Európában az I. világháború előtt a nemzeti kisebbségek, így a magyarországi románok, szlovákok és szerbek is autonómiát igényeltek, mint megmaradásuk és fejlődésük előfeltételét. A háborút követő átrendezéskor az új kisebbségek ugyancsak az autonómiában látták a fogyás, az identitásgyengülés és a konfliktusok megelőzésének az útját, ami egyaránt szolgálja a többség és a kisebbség érdekeit. Azóta lassan, de biztosan terjed az autonómia intézménye. Sorolni tudjuk a példákat a jól működő autonómiákról: a Finnországhoz tartozó, de svédeklakta Aland-szigetek, Dél-Tirol, Katalónia, újabban pedig Skócia és Wales. Vannak még kisebb csoportokat érintő, kevésbé ismert példák is, mint a belgiumi vagy dániai pár tízezer német autonómiája. Kanada esete is azt mutatja, hogy az angol és a francia etnikum különválasztása, Quebec autonómiája tudja a leginkább egyben tartani az országot. Számunkra még kézenfekvőbb a svájci kantonális rendszer, amely évszázadok óta biztosítja a svájci konföderációban élő németek, franciák, olaszok és rétoromános békés együttélését.

A magyar határokon kívülre rekesztett magyar közösségek kilenc évtized alatt igen sokat veszítettek nemcsak létszámban és arányban, de intézményekben, ingatlanokban, gazdasági erőben, szervezettségben is. Alapvető céljuk a megmaradás, ehhez azonban jogokra, elfogadható gazdasági viszonyokra van szükségük, és nem utolsósorban arra, hogy otthon érezzék magukat. Ahol a magyar nyelv használatát irracionális intézkedésekkel korlátozzák, ahol a magyarul beszélő fiatalokat megtámadják, ott a magyarok nem érezhetik magukat otthon. Abba már beleszülettek, hogy nem a magyar állam szuverenitása alatt élnek, de nem fogadják el,

hogy az általuk lakott területen épp hogy megtűrt idegenként létezhessenek. Nincs kifogásuk az ellen, ha ott élnek mások is, de ne próbálják őket arra kényszeríteni, hogy anyanyelvüket legfeljebb az otthonukban használják, s már az utcán is csak óvatosan. Alapvetően a többségi nemzetek mentalitásának kell megváltoznia, bele kell törődniük abba, hogy a magyarok nem fognak eltűnni azokról a tájakról, ahol több mint ezer éve élnek. A kívánatos mentalitásváltozást nagyban elősegítené, ha a nemzetközi közösség egyértelműen és határozottan magáévá tenné a nemzeti kisebbségek széles körű jogainak elvét, az autonómiát is beleértve. 1990 óta sok ígéret, sok tervezet született, amelyben szerepelt az autonómia is, de a kormányok, a többségi nemzetek ellenállását látva a nemzetközi közösség végül mindig meghátrált, visszakozott. Pedig az ENSZ 1966-ban, majd 1992-ben, az EBESZ (az európai regionális biztonsági szervezet) 1990-ben, az Európa Tanács pedig az elmúlt két évtizedben számos határozattal, ajánlással és két kötelező egyezménnyel foglalt állást a kisebbségi jogok mellett.

Több mint negyven év után Antall József hozta vissza a politikai szótárba a nemzetpolitika kifejezést, vagyis az összmagyarságban gondolkodást, a nemzeti érdekek következetes érvényesítését a szomszédsági kapcsolatokban és a regionális politikában. A nemzetpolitika egyrészt külpolitika: a kisebbségbe került magyar közösségek ügyének beemelése a magyar külpolitika célrendszerébe. De belpolitika is: a határainkon kívül élő magyarok támogatása az anyaországban. Antallnak a sokat bírált, de még többek által hálával emlegetett mondata, hogy „lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke", nem volt üres frázis. Létrehozta a határontúli magyarokkal foglalkozó intézményt és az őket támogató alapítványokat. Minden nemzetközi fórumon és kétoldalú találkozón szót emelt a kisebbségek jogai mellett, beleértve autonómiájukat. Ugyanezt tette külügyminisztere és a magyar diplomaták java része is. A váratlanul kitörő délszláv válság, majd a Szovjetunió fölbomlása ráirányította a nemzetközi figyelmet a különböző nyelvű, vallású és kultúrájú közösségek békés együttéléséhez szükséges feltételekre, előtérbe is került az autonómia, mint a konfliktusok megelőzésének és föloldásának a kerete, de a harcok elültével, új államok létrejöttével lekerült a napirendről.

Mivel azonban a világ legtöbb állama többnemzetiségű, a kérdés újra meg újra felszínre fog törni: autonómia vagy szeparatizmus?

Magyarország kormányai nem vezethették be az autonómiát a szomszédos országokban, de az 1993-ban elfogadott törvény kulturális autonómiát biztosít a hazai nemzeti és etnikai kisebbségeknek. Az Ukrajnával, Szlovéniával és Horvátországgal kötött kisebbségvédelmi szerződések széles körű kisebbségi jogokat biztosítottak, Ukrajna azonban – többmilliós orosz lakosságára gondolva – nem váltotta be azt a népszavazással is megerősített ígéretét, hogy Beregszásznak és környékének területi autonómiát nyújt. A Horn-kormány bírálta elődje nemzetpolitikáját, a külhoni magyarság támogatása azonban nem szűnt meg, csak háttérbe szorult, és pártpolitikai célokat is szolgált. A Szlovákiával, majd Romániával kötött államközi szerződésben részletesen szerepeltek a kisebbségek számára biztosítandó jogok, de fontos kérdések, így az egyetem és az autonómia hiányoztak belőlük, és semmi sem garantálta a szerződések betartását. Az 1998-ban kormányt alakító Orbán Viktor visszatért az Antall-kormány nemzetpolitikai céljaihoz, azokat továbbfejlesztve meghirdette a magyar nemzet határmódosítás nélküli újraegyesítését, az Országgyűlés pedig meghozta a státus- avagy kedvezménytörvényt. Sokat számított, hogy 1996-ban Romániában, 1998-ban pedig Szlovákiában is a magyarok érdekképviseleti pártja a kormánykoalíció tagja lett, így az anyaországtól is támogatva jelentős eredmények születtek a kisebbségi nyelvhasználat és oktatás terén. A többségi nemzetek merev ellenállása miatt azonban az autonómia ügyében nem történt előrelépés.

A következő nyolc év szocialista-szabaddemokrata kormányai szerint az Antall- és Orbán-kormány „túlszerette" a magyar kisebbségeket, azok igényeit jobban lehet előmozdítani a többségi nemzeteknek tett gesztusokkal, közös kormányülésekkel, nemzetközi szinten pedig a csöndes, gyakorlatilag észrevehetetlen diplomáciával. E politika eredménytelensége mára nyilvánvaló lett. Ami javulás mégis bekövetkezett (elsősorban Romániában), az elsősorban az ott élő magyarok politikájának és a türelmesebb, okosabb román politikának köszönhető.

De mit hozhat a jövő? Ábrándozás és provokáció helyett arra kell koncentrálni, ami visszautasíthatatlan: a papíron, esetleg szer-

ződésben is már létező jogok maradéktalan biztosításához. Ragaszkodni kell a pozitív nyugat-európai példák és gyakorlat követéséhez. Türelmes felvilágosító munkával barátokat és szövetségeseket kell szerezni külföldön. A korábbi együttműködési formák felújításával szoros együttműködésre van szükség a Kárpát-medence magyar pártjaival a nemzetpolitikai célok érdekében. Kívánatos a határontúli magyar közösségek belső ellentéteinek csökkentése is, és ezzel a magyar választók lanyhuló aktivitásának az erősítése. Ösztönözni kell a magyar nemzetiségű szülőket az anyanyelvű oktatási lehetőségek maximális kihasználására, bemutatva a magyar műveltség megszerzésének fontosságát és kézzelfogható előnyeit, a magyar tudomány nagy eredményeit. Szlovákiában, ahol a kedvezménytörvény által biztosított beiratkozási támogatást a szlovák tiltás nem teszi lehetővé, a Rákóczi Szövetség ösztöndíjprogramjával lehet ennek hiányát valamennyire ellensúlyozni. A szlovákiai nyelvtörvény anakronizmus és botránykő, demokráciákban ilyenre nincs példa, ennek az ellenkezője a követendő modell: a vegyes lakosságú területeken az iskolákban kölcsönösen tanítani kell egymás nyelvét, ahogy ez nemcsak Dél-Tirolban, de sok más országban is bevett gyakorlat. Tudják-e a szomszédos országokban, hogy Finnországban a svéd is hivatalos nyelv? A törvényhatósági területek kétnyelvűek, ha a lakosságában a kisebbség legalább nyolc százalékot alkot, vagy száma eléri a háromezer főt. Az Egyesült Államokban a spanyol mára a gyakorlatban második nyelvvé vált: a pénzkiadó automatáktól a repülőtéri bejelentésekig általános a kétnyelvűség, de az sem zavarja a Kongresszust, hogy Florida déli részén ma a spanyol nyelv az elsődleges.

Fontos lépés a magyar állampolgársági törvény megváltoztatása, de éppennyire fontos a Trianon óta sorvadó határ menti térségek gazdasági föllendítése. Ezt a schengeni rendszer és az uniós támogatások lehetővé és szükségessé teszik. A nemzetközi és a nemzeti tőke ma nem ismeri a határokat. A gazdasági életben ez fölszámolhatja a nemzeti alapú elzárkózást, újraélesztheti a szétvágott, de összetartozó régiókat, és a közös európai térségen belül érdekszövetségbe tömörítheti egész Közép-Európát.

A jövőben a magyar külpolitika egyik kiemelt feladata lesz annak bemutatása, milyen nagy mértékben járulnak hozzá a velünk szomszédos országokban működő magyar pártok és politikusok

a belső és regionális stabilitáshoz, s hogy a nemzetiségi-etnikai problémák megoldására milyen jó megoldást kínálnak az általuk szorgalmazott törvények és intézkedések. Aktív és dinamikus külpolitikával, megfelelő nemzetközi tájékoztatással elérhető, hogy a „magyar kérdés" ne aggodalom, hanem bizalom forrása legyen.

Jeszenszky Géza

TRIANON MAGYAR SZEMMEL

„Egy térképszaküzlet előtt elhaladva szemem beleütközött egy hatalmas Európa-térképbe, s szívem elszorult a Kárpátok karéját látva. Igen, mindig elszorul az ember szíve, ha Isten valamelyik csodás alkotása kerül a szeme elé. Most éppen a számomra legkedvesebb hegyvonulat, mely ölelő karként veszi körül a medencét, azt, amely 1100 év óta ad otthont őseimnek, de több-kevesebb száz esztendeje lakóhelye más népeknek is."

Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* című könyvében elmondja, hogy a hegy- és vízrajzi térképen „vonzóan keveredik valóság, álom és kaland". E régió politikai térképe viszont olyan számára, „mintha Európa e részére valaki kalapáccsal ráütött volna, és a törésvonalakból vált volna országhatár". A kalapácsütés eredménye mindig esetleges, főleg ha felelőtlen kezek sújtanak le a szerszámmal. Szabó Zoltán szükségesnek tartotta hozzátenni: „Mindezeket azonban nem a politikai irredentizmus célzatával mondom." Én sem.

Ez jutott eszembe, amikor befejeztem Bryan Cartledge *Trianon egy angol szemével* című könyvének olvasását. Elgondolkoztató, hogy egy angol, akinek természetesen nem lehetnek Trianonnal kapcsolatban ugyanolyan érzései, mint Szabó Zoltánnak vagy bármelyik magyarnak, lényegében ugyanúgy látja a dolgokat mostanság, mint egy magyar író – vagy hét évtizeddel ezelőtt.

Cartledge egy kiadói elképzelés által meghatározott keretben ismertethette a békeszerződés történetét, és mondhatta el mindezzel kapcsolatban saját véleményét is. Azt gondolhatnánk, hogy a győzelem biztonsága valamilyen objektivitást és felelősségérzetet is biztosít a békecsinálók lelkében, hogy a béke ne diktátum, hanem a jövő békességét megalapozó okos kompromisszum legyen.

Nos éppen ez hiányzott Párizsban, és érdekes módon teljesen egyetért ebben (annyi honfitársával együtt) Szabó Zoltán és az angol történész. Persze nem meglepő számunkra (éppen Cartledge előző nagyszerű könyve: *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével* ismeretében), hogy e munkáját is az objektivitás és az empátia határozza meg. A szerző ismerteti azokat a mulasztásokat és hibákat, amelyeket az első világháború előtt a nemzetiségi kérdésben Magyarország elkövetett, ugyanakkor megkérdőjelezi a későbbi utódállamok érvelésének – mindig az adott célt szolgáló – szelektivitását. Nemegyszer idézi (főleg) nyugati diplomaták figyelmeztető megnyilatkozásait, kiemelkedik ezek közül Lloyd George-nak két megállapítása. „Sohasem lesz béke Délkelet-Európában, ha minden most születő kis állam határain belül nagy tömegű magyar irredenta fog élni. Én ezért a béke vezérlő elvének azt tartanám, hogy amennyire emberileg lehetséges, az egyes fajok anyaországukban kerüljenek elhelyezésre, s hogy az emberi feltétel előzzön meg minden stratégiai, gazdasági vagy közlekedési meggondolást, mert azokat általában más eszközökkel meg lehet oldani." És: „A szövetségesek nem szeretnék, hogy a magyarok örökre ellenségesek maradjanak, de ez fog történni, ha a szövetségesek minden megfontolás nélkül elutasítják Magyarország kérelmét", és nem lesz béke Közép-Európában, „ha utólag jövünk rá, hogy a magyar követelések megalapozottak voltak, és hogy egész magyar közösségeket adtunk át mint a barmokat Csehszlovákiának s Erdélynek, csak azért, mert a konferencia nem volt hajlandó megvizsgálni a magyar ügyet".

Az idézetekből világos, hogy voltak, akik nagyfokú felelősséget éreztek saját munkájukkal kapcsolatban. Annál meglepőbb, hogy felelős állásfoglalásuk után a részletek kidolgozását olyan alacsonyabb rangú munkatársakra bízták, akik közismerten magyargyűlölők, és elfogultak a leendő utódállamok iránt, példaként megemlíthetjük Nicolson vagy Leeper nevét.

Egyébként alaptalan Párizsi Békekonferenciáról beszélni, mert a különböző albizottságok javaslatait a konferencia tagjai, köztük a vesztesek képviselői, nem vitathatták meg. A magyar békedelegáció nevében Apponyi Albert elmondhatta véleményét – de érveit a legcsekélyebb mértékig sem vették figyelembe…

Mindmáig vita tárgya, hogy erő felmutatásával, ha Károlyiék nem hagyják szétzülleni a magyar hadsereget, lehetett volna-e kedvezőbb határokat elérni Párizsban. A tények azt bizonyítják, hogy a győztes nagyhatalmakra csak az erő hatott. Példa erre, hogy a „demoralizált csőcselékből" (Cartledge szavai) Stromfeld Aurél pillanatok alatt a cseh alakulatokat visszavető hadsereget formált. De a soproni népszavazás is részben annak köszönhető, hogy a magyar szabadcsapatok az Ausztriának szánt országrész egy darabját megszállva tartották. Még kirívóbb példa az, hogy amikor a békeszerződés aláírása előtt a szerb hadsereg egy része a siker mámorától hajtva Pécstől északra tizenöt kilométerrel kitolta a demarkációs vonalat, Teleki miniszterelnök szinte a semmiből összerántott két zászlóaljnyi magyar hadsereget, amely igazsága tudatában, hősies küzdelemben visszaszorította az egyébként kiváló adottságokkal rendelkező szerb hadseregcsoportot. Ugyancsak meg kell emlékezni Balassagyarmat példájáról, ahol a vasutasokból, postásokból, iparosokból kialakult ellenálló csoport a csehszlovák légionáriusokat kiűzte a palóc városból. Méltán kapta Balassagyarmat a *civitas fortissima* jelzőt, s ha már az elismerő megnevezéseknél tartunk, Teleki Pál is megkaphatja a *praesens fortissimus* epiteton ornanst.

A soproni népszavazás meggyőző többséggel dőlt el Magyarország javára – pedig a város és környékének lakói többségükben németek voltak. Nem volt tehát megalapozatlan Benešék félelme a nemzetiségi elv érvényesülését egyedül biztosító népszavazástól, hiszen még abban sem lehettek teljesen biztosak, hogy a szlovákok egyöntetűen Csehszlovákia mellett szavaznának. Egyet kell értenünk Tardieu francia miniszterelnökkel, aki kijelentette: az volt a kérdés, hogy „Csehszlovákia vagy népszavazás". Ezt az elképzelést erősíti az a tény, hogy 1938 tavaszán az eucharisztikus kongresszus idején Josef Tiso, későbbi szlovák államelnök megegyezett Kánya Kálmán külügyminiszterrel, hogy Csehszlovákia esetleges megszűnése esetén Magyarország és Szlovákia konföderációt alkot. Sajnos megint egy nagyhatalom lépett közbe, Hitler magához rendelte Tisót, és Szlovákia „önállósága" mellett döntött.

Talán a kiadó által megszabott kétszemélyes téma (Károlyi Mihály és Bethlen István) következtében nem jutott, a különben minden szempontból kielégítő történelmi tablóban megfelelő hely

Teleki Pál miniszterelnöknek, aki államférfiúi felelősségről tett tanúbizonyságot a trianoni békediktátum parlamenti ratifikációja alkalmából tartott megemlékezésében. Élete egyik legfájdalmasabb beszédében arra emlékeztette a nemzetet – Cartledge megállapításaiban is az ő gondolata tér vissza –, hogy a magyar politika sok olyan lépést nem tett meg nemzetiségi vonatkozásban, amelyek pedig a fennálló politikai és közigazgatási keretek között megtehetők lettek volna. S mindezt a trianoni sokk idején tette, amikor zúgtak a harangok, és fekete zászlóerdővel gyászolt az ország.

Az említett pozitívumok mellett ki kell emelni annak fontosságát, hogy Teleki a kommün után eredményesen megoldotta azt a feladatot is, amit Bethlen István nem vállalt. Teleki ugyanis helyreállította Magyarországon a forradalmi-ellenforradalmi anarchiával szemben a jogrendet. Példátlan bölcsességről és bátorságról tett tanúbizonyságot azzal, hogy a vörös terrort követő fehérterror tobzódása idején nemcsak hazaárulásnak bélyegezte a Parlamentben a különítmények terrorcselekményeit, hanem megszüntette alakulataikat, s a vezetőket bíróság elé állította.

Ha már a különböző színű terroroknál tartunk, megemlítem szinte egyetlen ellenvetésemet Cartledge kiváló könyvével kapcsolatban. A szerző a vörösterror tényeiről ugyan nem beszél, de a fehérterrorral kapcsolatban annyit megállapít, hogy az áldozatok száma 2-6 ezerre tehető. Ez pedig, véleménye szerint, lényegesen nagyobb, mint a vörösterror áldozatainak száma. A terrorcselekmények természetéből következik, hogy óvatosan kell bánni a számszerűséggel. A terroristáknak ugyanis vagy az az érdekük, hogy „eredményeiket" irreálisan megnöveljék, vagy, éppen ellenkezőleg az, hogy kisebbítsék. A terror egyrészt megszámolhatatlan, másrészt a numerikus meghatározástól függetlenül is teljes mértékben elítélendő.

Elméletben azonban arra a következtetésre lehet jutni, hogy a fehérterror nem pusztíthatott többet, mint a vörös. Dr. Váry Albert, liberális beállítottságú kiváló jogász összeállította *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című könyvet, ebben 590 olyan esetet sorol föl, amelyet a hivatalos bírói apparátus kivizsgált. Ebben a számban nem szerepelnek azok az áldozatok, akiket a Lenin-fiúk csak úgy, útközben legyilkoltak. A szerző a Horthy-rendszer első éveiben összeállította a vörös könyv fehér változatát. Ez akkoriban

BOLESLAW ŠMIAŁY
(MERÉSZ BORISZLÓ),
Stanisław Wispiansky
jemezterve, 1904

BOROGYIN: IGOR HERCEG
OPERÁJÁHOZ,
Nicholas Roerich jelmezterve,
1909

BÁNFFY JELMEZTERVE: A NAGYÚR, 1942
(OSZK Színháztörténeti Tár)

nem jelenhetett meg. A kommunista puccs után a szerzővel együtt e kézirat is az ÁVÓ birtokába került. Abból a tényből, hogy a számukra esetleg ideológiai legitimációt jelentő könyvet a kommunisták nem adták ki, arra következtetek, hogy a fehérterror áldozatainak száma az ő szempontjukból nem volt elég nagy.

Cartledge a trianoni békediktátumot amputálásnak tartja, amihez hozzátehetjük, hogy „orvosilag" indokolatlan mértékű amputációról van szó. Amputált kezű-lábú betegek azt mondják, hogy sokszor úgy érzik, hogy az a végtagjuk is fáj, amit eltávolítottak. Mi, a szerző hasonlatával élve, kilencven évvel Trianon után is úgy érezzük, hogy fájdalmasan hiányzik Pozsony, a reformországgyűlések városa, Kassa, Rákóczi Ferenc holttestének nyughelye, Munkács, Zrínyi Ilona hősies védekezésének emlékhelye, Kolozsvár, Mátyás király szülőhelye, Gyulafehérvár, Bethlen Gábor, a nagy fejedelem hamvainak őrzője, Marosvásárhely, a Bolyaiak városa, Arad, a szabadság szimbóluma, Nagyvárad, a Holnap városa, Szabadka, Kosztolányi Dezső szülőhelye.

Ez a fájdalom azonban – miként Szabó Zoltántól tanultuk – nem irredentizmusra indít minket, hanem olyan emberi együttműködés sürgetésére, melyben szabadon lehet magyar a magyar, szlovák a szlovák, román a román, és szerb a szerb. Bárhogy fájnak is elvesztett tagjaink, ma már nincs más út.

(Bryan Cartledge: Trianon egy angol szemével, Bp., Officina, 2009.)

TÖRÖK BÁLINT

FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSE VEKERDI LÁSZLÓ „RECENZIÓI"

A 125 éve született művészetfilozófus, művészettörténész, református lelkész: Fülep Lajos hatalmas levelezését F. Csanak Dóra szerkesztette hét kötetbe 1990 és 2007 között. De nem egyszerűen szerkesztette, hanem – „Füleppel valóságos társszerzőségben – bőségesen kiegészítette a levelekben jelzett témákat, illetve megadta az ott ugyan nem említett, de a történetek szempontjából fontos tudnivalókat". Összesen 3333 Fülep által írott és neki szó-

ló levelet gyűjtött össze. Vekerdi László pedig, Fülep Lajos lelkes híve, életművének kutatója – a tavaly elhunyt polihisztor orvos, művelődéstörténész, tudománytörténész, könyvtáros – nem sokkal az I. kötet megjelenése után elhatározta, hogy „végigkíséri a kiadás sorsát, és valamennyi kötetről megírja az ő sajátos – esetenként 40–50 oldalas „recenzióját". Másfél évtizedes munkával, „kivételes empátiával". Az eredetileg folyóiratokban (*Tiszatáj* 1995/10, *Új Forrás* 2000/1–6, 2005/4–6, 2008/1–2) közölt tanulmányokat Monostori Imre formálta önálló kötetté, s jelentette meg tavaly.

Hogy miért kezdett Vekerdi ekkora vállalkozásba? Ő maga így válaszol erre a kérdésre: „FL-t általában elismerik nagy szellemként és gondolkozóként. Azonban többnyire hozzáteszik, hogy a beígért és annyiszor emlegetett nagy művészetfilozófiai mű nem jött létre. Ez után a hét kötet után aligha lesz ildomos ezt emlegetni. Itt van előttünk, tanítványai és barátai által átélt és levelekké formált élményeként, tapasztalataként, tudásaként. Ahogyan hűséges és nagy tanítványa, Cs. D. lege artis összegyűjtötte és még a világszerte általában színvonalas levelezéskiadásokban is kiemelkedően precízen szerkesztett, ötletesen és kezelhetően jegyzetelt, sokoldalú és bőséges utalásokkal és keresési lehetőséggel ellátott hét kötetben kiadta."

A könyv négy nagyobb fejezetre tagolva (*Hazára találás Itáliában. 1904–1919, Két Trianon között. 1920–1944, A koalíciós demokrácia és a diktatúra évek. 1945–1960, Az utolsó évtized. 1961–1970*), időrendben haladva tekinti át a prousti értelemben értendő „levélregény-folyamot". (A Monostori által szerkesztett könyv fejezeteinek időbeosztása nem azonos a levelezéskötetek szakaszolásával.) „Az irdatlan levéltömeg valamiképpen *Utolsó kísérlet az eltűnt idő nyomában*" – írja Vekerdi László. S hogy ez a levelezés regényfolyamként olvasható, az „elsősorban a rendkívül élesen kirajzolódó és igen sok szereplőnek tulajdonítható". Közülük sokan a „mikrofilológiai remeklésnek" nevezhető jegyzetekben lépnek elénk, mások egy-egy időszak igen jelentős szereplői (Illyés Gyula, Németh László, Ravasz László, Füst Milán, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Vas István és Szántó Piroska, Domokos Mátyás, Kormos István, Vekerdi László vagy Lőrincz Ernő, a később híres, várbeli antikvárius és mások), vagy főszereplőként (mint a volt tanítvány Tolnai/Tolnay Károly, a jó barát Kner Imre, Elek Artúr, Kerényi Károly, Szegő Gyula, ké-

sőbb Csanak Dóra, Fodor András mint a Széher úti „imaginárius Fülep-tanszék két adjunktusa") kísérik végig Fülep Lajost.

„Egymástól távoli emberek sorsgörbéi" fonódnak össze előttünk, köszönhetően F. Csanak Dórának és Vekerdi Lászlónak, aki egy-egy téma ismertetésekor nemcsak a levelezéskötetek szereplőit vonultatja fel, hanem a róluk más kiadványokból megszerezhető fontos ismeretanyagokat is. Vekerdi rengeteget idéz a levelekből és a jegyzetekből, ugyanakkor többször arra figyelmeztet: olykor aligha ragadhatók ki „levelekből részletek a meghamisítás veszélye nélkül". És ilyenkor hallgat. Mindvégig hangsúlyozza, hogy „a *Levelezés* a jegyzetekkel válik autochton történeti munkává, s mutatja be páratlan plaszticitással Fülep Lajost a maga korában. Ezekkel a jegyzetekkel együtt a *Levelezés* valami olyan értelemben »nagy formátum«, ahogyan Fülep a regényről írta: »két vagy néhány ember magánügye nem elég a megtöltéséhez. Valami mást óhajtok még mögé, ami átlátszik rajtuk: egy világot«". Ezekből a levelekből egy egész világ bomlik ki. Súlyos konfliktusokról, egymással összecsapó nagy egyéniségekről, filozófiai, művészeti vitákról, az alkotómunka folyamatáról, évtizedeken keresztül ható kicsinyességekről, hivatali packázásokról, a rosszindulat, az irigység, a gyűlölet megnyilvánulásairól olvasunk – és persze nagy barátságokról. Fülepnek a barátság szentség, ahogy az a minőség mindenek fölött való tisztelete is. A levelezéskötetek egyik legszebb tanulsága – írja Vekerdi –, hogy „az ötvenes évek szindróma ellen oltalmazhat, ha meg nem is mindig védhet az értelem, a szolidaritás, a barátság".

A levelekből kiderül, mennyire foglalkoztatta Fülepet az elképesztő gondok és nyomorúság ellenére a körülötte élő emberek sorsa. Segít, ahol tud. A háború kellős közepén a zengővárkonyi fiataloknak épít ifjúsági házat. Ő harcol a pénzért, építőanyagért, egyetlen segítőtársa a tanító Császár János. Az Akadémia tagjaként is számos alkalommal emel szót hozzá fordulókért. Tanít, ír, vitatkozik mindenkor. „Nem kívánja a mérgét egyszer jó alaposan kiönteni? Szívesen segítenék benne – írja 1941-ben Füst Milánnak. – Mert én is mérges ember vagyok, s hol találok méltó partnert? [...] A mérgesség ma az ember mértéke". „A világ helyzetét innen ugyanúgy látom, mint Te onnan – írja Kerényi Károlynak 1944. március 7-én. – Itt a távolság–közelség igazán nem számít. [...] Hogy egyénileg itt nem ér-e valami baj, az természetesen más kér-

dés, de az egész képen mit se változtat. Magamért nem bánom, de a munkámat sajnálnám. Az embernek olyan mániája van, hogy ha ő nem mond meg valamit, akkor soha senki. S az tán nem is mánia – végül is minden igazán produktív szellem egyetlen és pótolhatatlan. Ezért van." „Tanítanom, nevelnem kell, mert megfulladok, elpusztulok!" – kiáltja.

A pécsi egyetem bölcsészkarát, ahol tanított, 1940-ben megszüntették, csak a háború után teljesülhetett az a reménye, hogy „képzőművészetünk egyes ágainak egyetemes problématörténeti szempontból való vizsgálatát megkezdhetjük. Akkor, amikor – sokak kitartó áskálódása ellenére – katedrát kapott a budapesti bölcsészkaron, „és keze alatt felnőttek azok a fiatal művészettörténészek – Dévényi Ivántól Németh Lajosig és Körner Évától Zádor Annáig –, akik egy-egy részletkérdés megoldásában eredményesen alkalmazták a *Magyar művészet* gondolatait". Ugyanaz a szigorú szakmai igényesség és emberi segítőkészség jellemzi akadémiai–tudományszervező munkáját. „Beválasztják az MTA II. osztályának vezetőségébe. Hivatalosan első embere lett saját szaktudományának, az átszervezett Művészettörténeti Bizottság elnöke, a *Művészettörténeti Értesítő* és az *Acta Historiae Artium* főszerkesztője" 1961-ig. Akkor lemond minden tisztségéről. Elege van abból, hogy „karrierista, köpenyegforgató, közepes vagy még silányabb, de a pártvonalat hűen követő szakembereket vagy egyenesen dilettánsokat kontraszelektálnak mind nagyobb számban vezető, sőt kulcspozíciókba". Vekerdi szerint FL „szigorú, őszinte szavainak és látványos lemondásainak is köszönhető", hogy lassanként mégis „felnövekedhetett és alkothatott például egy elsőrendű, a legfontosabb nyugati műhelyekével felérő teljesítményű (és szemléletű) történész generáció.".

Vekerdi László így foglalja össze „recenzióinak" eredményét és a „recenzens" feladatát: „Valami breviáriumféle kerekedik ki a *Levelezés*ről; de erről nem csak a recenzens tehet. Maga az anyag kerekedett bármiféle értelmezés és elemzés fölé; érdekességével, szuverenitásával, fejedelmi magabiztosságával. Ami magyarázat kívántatik, azt fölényes bőséggel kínálják a mintaszerűen szerkesztett jegyzetek; s ha a recenzensnek itt egyáltalán feladata lehet, az csak ezeknek a jegyzeteknek az újra meg újra méltatása (és sűrű idézése). [...] A levelek azonban, akár maga FL, megközelíthetet-

lenek. Mit kezdjen például az ember FL és Füst Milán véleménycseréjével a *Magyar Csillag*ról? Nem mondható, hogy nézeteik, bár elfogultak, elfogadhatatlanok. Az elfogadhatóság feltételeinek vizsgálatához azonban kötetnyi, meglehet több kötetnyi tanulmányhoz elegendő kutatás kellene. Messziről egyszerűbbnek látszik a FL–Illyés vagy a FL–Németh László levelezés elemzése, bár ez sem elégedhet meg a szokásos kapcsolattörténeti keretekkel. És mindez még csak a mikrohistóriai aspektus; a mélyebb szintekkel, a lélek, a személyiség, a morál, a hit rejtélyeivel ugyan mit kezdhetne a recenzió? Nem ok nélkül tartózkodik minden ilyesmitől a jegyzetapparátus, amelynek egyebek közt ez is egyik nagy érdeme. De ha a recenzió is meg akarja őrizni ezt a kötelező tartózkodást, akkor lényegében az idézésre kell korlátozódnia, bár az idézetek válogatása, helyesebben a fenti szempontokból fontos részletek elhagyása önmagában is állásfoglalást jelent."

A kései ismertető dolga nem lehet más, mint az, hogy kellő alázattal és minél több idézettel hívja fel a figyelmet erre a szép és megrázó könyvre most, amikor Fülep Lajos születésének 125. évfordulója alkalmából konferenciát rendezett tiszteletére a leveleinek hét kötetét kiadó MTA Művészettörténeti Kutatóintézet.

(*Vekerdi László: Fülep Lajos levelezése. Szerk.: Monostori Imre. Új Forrás könyvek 40. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 2009.*)

FERCH MAGDA

AMERIKÁS MAGYAROK

Az amerikai magyarsággal két dokumentumfilm is foglalkozott a 41. Magyar Filmszemlén. Forgács Péter *Hunky blues – az amerikai álom* című munkája az 1890–1921 közötti nagy bevándorlási hullámot mutatja be. A rendező, ahogy mindig, most is „hozott anyagból" dolgozik, vagyis korabeli archív filmfelvételek, fényképek, interjúk sokaságát dolgozza fel, új minőséget hozva létre. Most elsősorban a néprajzos Bakó Elemér gyűjtését használja. Megrendítőek a dokumentumok, óhatalanul József Attila halhatatlan versét idézik: „Sok urunk nem volt rest, se kába, / birtokát óvni ellenünk / s kitántorgott Amerikába / másfélmillió

emberünk." A film nemcsak az ígéret földjét, de a „szorongó kivándorlókkal" a hazai viszonyokat is bemutatja. Például azt, hogy már 1903-ban interpelláció hangzik el a parlamentben, s a nagyszámú kivándorlás okát a kiüresedett hazafiságban látják.1913-ig az Osztrák–Magyar Monarchia területéről egymillió-kétszázezer ember vándorolt ki Amerikába, köztük fél millió magyar. Hogy az emberek nem jó dolgukban vágtak neki az ismeretlennek, az a filmből is egyértelműen kiderül. „Akinek jól ment dolga, az nem jött ki ide, annak Amerika vót otthon is." Viszonylag kevesen voltak, akiket a kíváncsiság vagy az önmegvalósítás vágya hajtott volna, mint azt a fiatalembert, aki ezt mondta: „Független, szabad ember vagyok. Mindenre Amerika tanított meg."

Az új hazát keresők többnyire a keleti parton, az ipari telepekre, nagyvárosokba özönlöttek. A kiutazásnak megvoltak a szigorú szabályai. A magyarok csak Fiumében szállhattak hajóra, hiába volt például Brémából jóval olcsóbb az utazás. Az utazásszervezők – ahogy gyakran ma is – sokszor rászedték a hiszékeny, tájékozatlan emberket. A hatalmas hajók gyomra 2000 embert is elnyelt. „Isten veled, haza, nem jövök többet haza" – búcsúztak az emberek énekkel, tánccal a kikötőkben. A fogadtatás nagyon szigorú volt. Alapos orvosi vizsgálaton estek át. Tüdőbaj, szívbaj, elmebetegség, fertőző szembetegség, terhesség esetén azonnal visszafordították az embereket, hiába szereztek otthon drága pénzért orvosi igazolást.

Nyelvtudás híján csak a legnehezebb területeken, bányászként vagy kohászként tudtak elhelyezkedni, s kezdetleges munkásszállásokon laktak. A „magyar fertály" a soknemzetiségű városban is a legszegényebbek közé tartozott. Mivel jóval több volt a férfi, a nők válogathattak, könnyen férjhez tudtak menni. A cél kezdetben az otthon maradt család anyagi támogatása volt. Magyar bank is alakult hamarosan. A filmben ez az egyetlen sikertörténet, a többiek sorsa, még ha megkapaszkodtak is valahogy, inkább idézőjelbe teszi az amerikai álmot. Később sokan kihozatták a családot. A családosoknak persze sokkal nehezebb volt a helyzetük, ha haza akartak térni, hiszen az Amerikában felcseperedett gyerekek már nehezen tudtak visszailleszkedni.

A filmrészletek, fényképek, interjúk nemcsak részletes tablóvá állnak össze, de egy-egy megrendítő sors is felvillan. Az emléktö-

redékek ritmusát, hangulatát nagyban fokozza Másik János és Cserepes Károly zenéje, amely néha a megtévesztésig korhű. A film addig követi a kivándorlókat, amíg a húszas évekre a bennszülött amerikaiak tiltakozni kezdtek a „hunkyk" ellen s a bevándorlási kvóta már alig évi néhány száz magyar letelepedését engedélyezte. A filmet szokatlan műgonddal, nagyon alapos tanulmányok előzték meg, s a néző csak csodálkozik, ismerve a magyar dokumentumfilmek méltatlanul szerény költségvetését. A végén persze kiderül, nem csoda történt, hanem a film az Extremely Hungary fesztivál alkalmából készült, amely egy éven át mutatott be kortárs műalkotásokat New Yorkban és Washingtonban, s a filmnek számos támogatója volt.

Szerencsére Pigniczky Réka filmjéről, az *Inkubátor*ról sem ordít a szegénység. Talán mert az alkotó Amerikában született és kezdte újságírói pályáját, és emiatt a forgatáson bizonyos feltételek megléte evidencia számára.

Nagyon személyes filmmel van dolgunk, akár a rendező előző, az édesapja szerepét az 1956-os forradalomban kutató *Hazatérés: Egy szabadságharcos története* című munkájánál. Ha lehet, itt még kényesebb egyensúlyt kell megteremtenie, hiszen saját legszemélyesebb problémájára is keresi a választ. Azt vizsgálja, az 1956-ban disszidáltaknak már Amerikában született, szocializálódó, s az angolt a magyarnál olykor jobban beszélő gyerekeik hogyan élik meg magyarságukat. S mi történik velük, ha netán a rendszerváltozás után „visszidensek" lesznek, azaz visszatérnek szüleik hazájába. Mint a rendező is. A vizsgálódásra egy igazán remek, filmszerű alkalom kínálkozik. Az *Inkubátor* szereplői még 1984-ben, egy cserkésztáborban – az amerikai–magyar identitás megszerzéséhez nélkülözhetetlen helyen – előadták az *István, a király*t. Huszonöt év után újra találkoznak, és arra készülnek, immár felnőttként, hogy ismét előadják a rockoperát. „Ez vagy nagyon kínos lesz, vagy nagyon katartikus. Vagy mind a kettő" – írta a rendező, még a film szinopszisában. Mind a kettő. De nem is kínos, inkább jópofa, ironikus és elgondolkodtató. S amikor a 3-4 éves kislány hibátlanul énekli a dalokat, mert annyit hallgatta a CD-t szüleivel, még megható is. A folytonosság megkérdőjelezhetetlen. A cserkésztábor mai, negyven körüli vendégei már akcentussal, hibásan beszélik anyanyelvüket, de beszélik, és kötődnek az or-

sághoz, a kultúrához, amit csak szüleik kívánságára sajátítottak el. Sokszor csak azért mentek vasárnap a magyar iskolába, mert jutalmul McDonalds járt érte. Mégsem bánták meg a kettős identitást. Gazdagabbak. No nem pénzben, szellemiekben, lelkiekben. A kérdésre: hol a hazád? – nem egyszerű a válasz azoknak, akik kint születtek, és visszatértek szüleik földjére. Nagy Károly szociológiai tanulmányai egyértelműen bizonyítják, fogy az amerikai magyarság. Ahogy fogy a dél-amerikai is, sőt valamennyi határon túl élő magyar. (A határon belüli is, de ez más kérdés.) Különleges élmény a közeli betekintés a disszidensek és visszidensek életébe. Érezzük, hogy valójában milyen kevés hiteles információ jött át a vasfüggönyön a hazájuktól távol élő magyarokról. Azonban szerencsésebb lett volna, ha a filmben szereplőként is, riporterként is, szerkesztőként és rendezőként is közreműködő Pigniczky Réka másra bízza a rendezői feladatot, mert néha egyszerűen nem képes kézben tartani a folyamatokat. Ettől kicsit szertelen, kicsit burjánzó – nem feltétlenül hosszú – a film, de érthető, hogy kikívánkozott belőle.

Tóth Klára

BŰNÖK ÉS BŰNHŐDÉSEK

Nyugati publicisták és egyházi elemzők közül sokan a katolicizmust ért súlyos, némelyek kifejezetten halálos csapásnak tekintik az elmúlt fél év pedofilbotrányait; különösen Európában és az Egyesült Államokban. A magát homoszexuális katolikus publicistaként identifikáló Andrew Sullivan amerikai blogger szerint XVI. Benedek pápának legalábbis le kellene mondania (*Sin or Crime?* 2010. márc. 25.), de ezen kívül az egyházban azonnali átfogó reformokra és a cölibátus mielőbbi eltörlésére is szükség lenne. Álláspontja érdekes, de különösebben nem perdöntő a kérdésben. Az viszont szokatlan, hogy hasonlóan vélekedett Hans Küng német liberális teológus is. Igaz, Küng már harminc éve meglehetősen ambivalens kapcsolatban áll a katolikus egyházzal. Róma ugyan nem közösítette ki, és papi funkcióit is gyakorolhatja, de 1979 óta nem taníthat a teológián. Küng tehát aligha tekinthető

elfogulatlan vagy pártatlan „szakértőnek", ráadásul számára XVI. Benedek pápa személye sohasem volt elfogadható. Most azonban, a botrányokat felhasználva, általános ellenállásra szólított fel a pápával szemben. Véleményének a német egyház szorult helyzete nyújt erős hátteret, hiszen például a freiburgi püspökségben idén márciusban 2711 hívő hagyta el az egyházat, a rottenburg–stuttgarti püspökségben márciusban 2676 vallásos ember vált meg az egyháztól. Persze az ilyen kilépések, bár nagyon fájdalmasak lehetnek a közösségeknek, szentségteológiailag nem értelmezhetők, hiszen a keresztség nem törölhető el, a „kikeresztelkedés" nem lehetséges.

Ráadásul az elgondolkodtató számok nemigen értelmezhetők a világegyház adatainak ismeretében, hiszen a föld katolikusainak száma folyamatosan növekszik. Az egyház közelmúltban bemutatott 2010-es *Statisztikai évkönyve* szerint 2000 és 2008 között a föld lakossága 10,77%-os növekedést mutatott, míg a megkereszteltek számának növekedése 11,54% volt; vagyis az elmúlt évtizedben a kereszténység nagyobb ütemben növekedett, mint az emberiség.

Ennek ellenére a katolikus egyház nyilvánvalóan vereséget szenvedett a szinte példátlan intenzitásúnak mondható médiaharcban, s így a tekintélyvesztés a nyugati világban aligha kérdőjelezhető meg. Az események pontos megértéséhez és a lehetséges következmények feltérképezéséhez azonban élesen szét kell választani a valóban botrányos ügyeket, az egyház tagjai által megfogalmazott bírálatokat, és a nyilvánosság különféle világfórumain zajló, és rendszerint végső soron XVI. Benedek pápa személye ellen irányuló médiaoffenzívát.

Mindenekelőtt figyelemre méltó körülmény, hogy „ügyek" egyáltalán vannak. A pedofil bűncselekmények megértése azonban már önmagában sem könnyű, és a jelek szerint jelentős eltérés mutatkozik az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Írországban, Németországban, Spanyolországban, Olaszországban, majd Lengyelországban napvilágra került esetek között. Eddig főként az Egyesült Államokban és Írországban készült alapos és tudományosan is értékelhető kutatás a témában. Az amerikai püspöki konferencia a független John Jay College of Criminal Justice nevű intézetet kérte fel az elemzés elkészítésére. Ebből kiderül, hogy 1950 és 2002 között az Amerikában élő 109 000 katolikus papból

4392-őt vádoltak meg kiskorúakkal szembeni szexuális visszaéléssel, és 100-nál valamivel többet ítéltek el a bíróságok. Ez a jelentős különbség nemcsak annak az eredménye, hogy számos esetben a haszonszerzés reményében ártatlanul vádoltak meg papokat, hanem annak is, hogy sokszor már elhunyt személyeket illettek vádakkal, amikor is az igazságszolgáltatás már nem volt lehetséges, olykor pedig már elévült a bűncselekmény. Ráadásul még eltérés van az egyházjog és a civil törvénykezés pedofíliával kapcsolatos megítélésében is.

A vádak tehát az amerikai papság 4%-ával kapcsolatosan voltak igazolhatók, de az esetek túlnyomó többségében nem tényleges és szó szerinti pedofília történt, mert a bűncselekmények áldozatai 78,2%-ban serdülő korúak voltak. Klasszikus értelemben vett pedofil bűncselekmény miatti feljelentés 958 alkalommal történt, és 54 bírósági ítélet született 42 év alatt. Ez persze minden százalékos kimutatás ellenére is borzasztó és nem mentegethető. A papi nőtlenséggel kapcsolatos megállapítások szempontjából viszont nem elhanyagolható, hogy eközben a protestáns lelkészekkel szemben százalékosan 2-10-szer nagyobb e bűncselekmény előfordulásának gyakorisága, vagyis a pedofiliának nem lehet oka a cölibátus. Ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy – mint Jenkins kutatásai kimutatták – a katolikus papok esetében bebizonyosodott pedofil bűncselekményeket 90%-ban homoszexuálisok követték el, nyilvánvaló magyarázatot jelent a főként a hetvenes években az egyházi elöljárók mentalitásában is érzékelhető „elnézés" a szexuális orientációkkal kapcsolatosan. A bűncselekmények elkövetőit ugyanis túlnyomóan ekkor szentelték pappá.

Bár ezek a Vatikán álláspontját alátámasztó következtetések nem titkosak, márciusban például Massimo Introvigne olasz vallásszociológus foglalta össze az *Avvenire* katolikus lap hasábjain. Nemcsak a szekuláris média fogalmazott meg a cölibátussal kapcsolatos vádakat, hanem sok esetben katolikus papok, sőt püspökök is. A legnagyobb visszhangot a már említett Hans Küng megnyilvánulásai váltották ki. Küng élete önmagában is egy külön esettanulmány lehetne. XXIII. János pápa zsinati tanácsadója rendkívüli felkészültségű hittudós, aki pontosan tudja, hogyan lehet egyensúlyoznia a Róma számára még elfogadható, vagy azt kissé már túllépő határmezsgyén. A cölibátus kérdésének felveté-

se például tipikusan ez a terület, hiszen bár a nyugati egyházban már 300 körül is hoztak törvényt a papi nőtlenségre vonatkozóan, ám az 1123-as lateráni zsinat törvénykezéséig elég nagy volt az ingadozás. Hans Küng cikkében így fogalmazott: „Robert Zollitsch freiburgi érsek pápai meghallgatása után arról számolt be, hogy XVI. Benedeket mélyen megdöbbentette, és rendkívüli módon nyugtalanítja a pedofil papok esete. Zollitsch elnézést kért az áldozatoktól, és felvázolta a szükséges egyházi reformokat. Ám sem ő, sem a pápa nem beszélt arról a kérdésről, amelyet a pedofilbotrány után nem lehet megkerülni" – áll a *National Catholic Reporter*ben. Maga Zollitsch érsek is foglalkozott a cölibátus kérdésével egy, az ORF-nek adott interjújában: „megváltoztak az idők és a társadalmak, ezért az egyháznak fel kell tennie a kérdést: folytatja ezt a gyakorlatot, vagy változtat." Hasonlóan fogalmazott Christoph Schönborn bécsi érsek is, aki úgy vélte, az egyház áttekinthetné a cölibátust, ami szerinte kiváltója lehet a botrányos ügyeknek. Fontos azonban, hogy mind Zollitsch, mind Schönborn nyilvánvalóvá tette: mindenben elfogadják XVI. Benedek tanítását.

Az ilyen és ehhez hasonló kijelentések késztették a *La Repubblica* szerzőit arra, hogy kiszivárgott információkra hivatkozva tényként közöljék márciusban: a Vatikán a cölibátus eltörlésén fáradozik, és a lehetséges megoldás szigorúan titkos átgondolásával a Hittani Kongregáció egyik magas rangú tagját, Claudio Hummes bíborost bízták meg. A Vatikán persze hamarosan cáfolta a találgatást, amit egyébként jól alátámasztott Claudio Hummes bíborosnak az *Osservatore Romano*ban még 2007-ben megjelent cikke is, amelyet VI. Pál pápa enciklikájának, a „Sacerdotalis Coelibatus"-kiadásának negyvenedik évfordulójára írt.

Ilyen körülmények között nagyon is érthető Giampaolo Crepaldi trieszti érsek éles hangú bírálata. Az Igazságosság és Béke Pápai Tanács volt titkára a Zenit hírügynökség által közölt cikkében foglalkozott a katolikus teológusok részéről megfogalmazott pápa elleni támadásokkal. Crepaldi szerint nemcsak a mind gyakoribb bírálat jelent veszélyt, hanem a pápai tanítás elhallgatása is, ami számos szemináriumi teológiatanár részéről különös. Ezáltal egyfajta „párhuzamos egyházi tanítóhivatalt" hoznak létre, megannyi „ellenpápa" vezetésével.

Ez a sokféle hang, a sok kis „ellenpápa" fellépése persze bátorítólag hat a XVI. Benedek elleni médiatámadások végrehajtóinak. Joseph Ratzingert közvetlenül a megválasztása után is kemény bírálatok érték, a vele szemben megfogalmazott legelső vádak a Hittani Kongregáció élén betöltött szerepét érintették, de egész komoly kampányt építettek arra is, hogy gyerekfejjel – erre kötelezett német kortársaihoz hasonlóan – a náci ifjúsági szervezetnek, a *Hitlerjugendnek* volt tagja. A pedofil botrányokba fokozatosan igyekeztek bevonni. Először csak bátyját, Mons. Georg Ratzingert gyanúsították, megvádolva a regensburgi dóm fiúkórusánál történt visszaélések állítólagos leplezésével kapcsolatosan. Később már magát Joseph Ratzingert érte a támadás, hogy München és Freising érsekeként pedofil botrányokat tussolt el. Hasonló irányban haladt a *New York Times* is, egy, a március 24-i számában megjelent cikkében, amely azzal vádolta meg XVI. Benedek pápát, hogy futni engedte Lawrence C. Murphy atyát, aki egy siketek iskolájának lelki gondozójaként 1950 és 1974 között követett el visszaéléseket. Bár a lap által nyilvánosságra hozott dokumentumokból e vádnak épp az ellenkezője derül ki; a *New York Times* médiapiacon betöltött súlya elegendő volt ahhoz, hogy az egész világsajtó átvegye a hamis vádakat.

Egyelőre megjósolhatatlan, hogy mi lesz a súlyos bűnök miatt megfogalmazott egyre erősebb vádak következménye a nyugati világban. Az biztos, hogy a manipulatív szándékú támadások hosszú távon éppúgy kevéssé fogják negatívan befolyásolni a katolikus egyház életét, mint ahogyan az elmúlt kétezer év alatt megfogalmazott számtalan kampány sem járt sikerrel.

Fáy Zoltán

POSZTUMUSZ YBL MIKLÓS-DÍJAK

A 19. század nagy magyar építészéről, Ybl Miklósról elnevezett díj a legrangosabb hazai építészeti elismerés. 1953-ban alapították, egy évvel később adományozták először. Kormánykitüntetésnek minősült, később az építést irányító szaktárca díja lett. Kezdetben évenként három osztályba sorolt 12 díjat osztottak,

később általában ötöt, és nem különböztettek meg osztályokat. Elsősorban kimagasló (épület)tervezési tevékenységet jutalmaznak vele, de elvétve építészettörténeti, szakirodalmi, oktató munkát is kitüntetnek. Az alapítás óta eltelt több mint fél évszázad során a kitüntetettek kiválasztásában mindvégig komoly szakmai szempontok érvényesültek. Régebben javaslatok, ma pályázatok nyomán döntenek a díj odaítéléséről. Arra nem tudok példát, hogy valaki is érdemtelenül kapott volna Ybl-díjat, arra viszont igen, hogy olyanok nem kapták meg, akik bizonyára megérdemelték volna. Csak keveseket rekesztettek ki politikai okokból, néhány esetben a méltatlan életmódot kifogásolták. Voltak, akik azért nem részesülhettek Ybl-díjban, mert a Kossuth-díj mellett második állami kitüntetést anna kidején nem tartották illőnek vagy szükségesnek. És voltak olyanok is, akiknek aktív működése a díj alapításakor már lezárult, ezért szinte megfeledkeztek róluk.

A kortárs és a közelmúlt évtizedek hazai építészetét évek óta rendszeresen bemutató HAP Galéria vezetője, Winkler Barnabás – maga is Ybl Miklós-díjas építész – a szóban forgó fél évszázad hazai építészetének áttekintésében bizonyára az egyik legilletékesebb. A kirívó igazságtalanságok gondos mérlegelésével, majd megvitatásával összeállított egy jegyzéket, melyet a Magyar Építőművészek Szövetsége is elfogadott. Előterjesztésének eredményeként most tizenhét arra érdemes elhunyt építész posztumusz elnyerhette az elismerő Ybl-díjat, melyet a hozzátartozóknak április 6-án adtak át a Magyar Tudományos Akadémián rendezett ünnepség keretében. Mind a 17 építész a magyar építészet- és kultúrtörténet kiválósága, ezért mindegyikük megérdemli, hogy nevük és építészeti érdemeik a szaksajtón kívül is meg legyenek örökítve. Megérdemlik, hogy megismerje őket a nemzet. Ezt szolgálja a következő, az életművük lényegét kidomborító felsorolás.

Medgyaszay István (1877–1959). A 20. század elején a vasbeton-építészet kibontakozásának szerkezeti lehetőségeit csodálatos hatású építészettel elegyítette, melyhez népi-nemzeti motívumok is tartoztak. Legismertebb munkái a veszprémi és a soproni színházak, a rárosmulyadi temetőkápolna, valamint több budapesti bérház.

Hajós Alfréd (1878–1955). Még egyetemista korában, 1896-ban az athéni olimpián két aranyérmet szerzett 100 és 1200 méteres

úszásban. Gazdag építészeti munkásságának ehhez a sportághoz kötődő csúcspontja a Budapest Margitszigeti Nemzeti Sportuszoda (1930) tervezése. Ezen kívül is országszerte több uszodát, lakó- és középületet tervezett, így a soproni siketnéma-intézetet is (1910).

Kós Károly (1883–1977). A 20. század elején a népi építészet motívumaival gazdagított új szemléletű fiatal építészet vezéregyénisége. Egyben jeles szépíró, grafikus és politikus. Legismertebb és legértékesebb épülettervei közé sorolható a zebegényi templom, a budapesti Városmajor utcai iskola (mindkettő társtervezőkkel), a sepsiszentgyörgyi múzeum, a kispesti Wekerle Lakótelep.

Györgyi Dénes (1886–1951). Az első háború előtti „fiatalok" nemzedékével indul építészeti munkája (iskola Kiskunhalason, 1913). Kós Károllyal is dolgozott együtt (Városmajor utcai iskola 1911–1912). Alkotótevékenysége átfogja a két háború közti évtizedeket (Debrecen: Déri Múzeum 1923–1929, Brüsszel és Párizs: világkiállítási pavilonok 1935, illetve 1937), s még a második háború után is jeles művet alkot a balatonalmádi iskola tervezésével 1948-ban.

Borbíró Virgil (1893–1956). Épülettervezési munkásságának kiemelkedő alkotása a budaörsi repülőtér (társtervezővel). Igen jelentős szakirodalmi munkássága, különösen hatékony volt építészeti folyóirat-szerkesztési munkája (*Tér és forma*). A kortárs építészet célkitűzéseinek megfogalmazásával és eredményeinek méltatásával mintegy azt a szerepet töltötte be itthon, mint Siegfried Giedion a Bauhaus és a CIAM építészei mellett külföldön.

Weichinger Károly (1893–1982). A Műegyetemen a középülettervezés professzora, több építésznemzedék szemléletét alakító kimagasló képességű oktató. Életművéből a pécsi Pálos-templom, a budai Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium (társtervezővel) és a pécsi temető Szent Mihály-temploma, késői munkái közül a moszkvai mezőgazdasági kiállítás magyar pavilonja a kiemelkedő alkotásai. Kossuth-díjjal is kitüntették.

Gerlóczy Gedeon (1895–1975). Életműve a két világháború közti éveket fogja át. Előbb neobarokk stílusban épít, később a modern magyar építészet igen sikerült, kiforrott művei kapcsolódnak nevéhez. Így Budapesten a baleseti kórház (társtervezővel, 1940) és a Petőfi Sándor utca sarkán a Párisi utcát átfogó szép bérház üzletsorral (1943).

Kiss Tibor (1899–1972), több építésznemzedék szemléletét meghatározó műegyetemi professzor. Legnevesebb építészeti alkotásai: bérház a pesti Cukor utcában (1935), a Pannonhalmi Apátság gimnáziuma (társtervezővel, 1942) és a Kőbányai Sörgyár több épülete (1942–1949).

Fischer József (1901–1995). A modern építészet hazai elterjedésének egyik élharcosa, tetszetős budapesti lakóházai a harmincas években iskolát teremtettek: Bajza utca 10. lakóépület, Baba utca 14. (1942) és több más, a Bauhaus és a CIAM révén terjedő új jellegű „villa"-lakóépület tervezése fűződik a nevéhez. Hét jeles építésztársával részt vett a Köztársaság téri bérházak tervezésében is (1934–1935).

Árkay Bertalan (1901–1971). Apja, a századelő jeles építészének nyomdokaiba lépve építette meg 1933-ban a hazai szakrális építészetben mérföldkövet jelentő városmajori templomot. Több lakóháza és késői temploma mellett a soproni OTI rendelőintézet (1940) is kimagasló értékű építészeti alkotása.

Kósa Zoltán (1902–1978). A harmincas évek végétől a második világháborút követően az állami tervező irodák koráig ívelt gazdag alkotómunkája. Legnevesebb épületei a Shell olajcég öltözőépülete (1938), több sikerült budapesti bérház, a csillebérci úttörőváros fürdőépülete (1948).

Lauber László (1902–1955) Nyiri István építésszel közös irodájuk a két háború között az élvonalhoz sorolt középületek és bérházak sorát tervezte, kimagaslik közülük a Pénzintézeti Központ (Budapest, Szabadság tér, 1938–1940). Az állami tervezőirodai szervezetek megalakításával az Ipartervhez került, ahol – társtervezőkkel – többek között az Agrártudományi Egyetem Ménesi úti épületét és a HM Balaton utcai épületét is tervezte.

Dávid Károly (1903–1973). Somló utcai saját lakóháza (1933), és különösen jelentős budapesti középületek tervezése fűződnek a nevéhez: a Ferihegyi repülőtér (1939–1948) és a Népstadion (munkatársakkal, 1948–1953). A Népstadion tervezéséért Kossuth-díjjal is kitüntették.

Benkhart Ágost (1910–1957). Több jeles lakó- és középület tervezője: a soproni hadapródiskola fedett uszodája (1942), a budapesti Várfok utca 15–18. lakóépület-együttes (1959), mely városképileg különösen jelentős. Építés-közigazgatási tevékenységével is a korszerű épülettervezést támogatta.

Kiss Ferenc (1918–1993). A hazai állami épülettervező irodák működésének kezdeti éveiben főként ipari épületeiben mutatkozott meg kiemelkedő tehetsége: Kaposvári fonoda (1951), Budapest IV. kerületi Rendelőintézet (1949), Zalaegerszegi Ruhagyár (mindegyik társtervezőkkel). 1956-ban Svédországba emigrált.

Bánátné Szűcs Margit (1923–2006). Az építészettörténeti szakirodalom művelésének és a felsőoktatásnak kiemelkedő egyénisége volt. Tanítványai mindenkor nagyra becsülték.

Nagypál Judit (1924–1980). A hazai műemlékvédelem nagy képességű építésze volt. A karcsai templom (1969), a soproni Várkerületben a Reipal-ház (1975), a sopronbánfalvai hegyi templomhoz vezető lépcső, valamint sok más sikeres műemlékvédelmi rekonstrukció tervezője.

A haláluk után most kitüntettek alkotásainak felsorolása mindössze emlékeztetni kíván azokra a legfontosabb és leginkább ismert munkáikra, melyek alapján könnyebben azonosíthatók érdemeik. A kitüntetéssel egyidejűleg a HAP-Galéria kiadásában *Posztumusz Ybl Miklós-díj 2010* címmel szépen illusztrált kötet jelent meg, mely katalógusszerűen valamennyi kitüntetett teljes életművét is felsorolja. Ez az életműjegyzék hatékonyan kiegészíti az elmúlt évszázad hazai építészetének történetét, sok művet ragadott ki a feledésből, az utókornak teljesebb képet rajzol arról, amit ez a nemzedék alkotott.

Záradékként álljon itt Winkler Barnabásnak a posztumusz Ybl-díjak április 6-án történt átadásához kiadott meghívójának szép szövege: „Sohasem késő mulasztásainkat és az előttünk járók tévedéseit orvosolni. Emléket állítunk az értékek létrehozóinak, megálmodóinak, mert nevüket nem felejthetjük el. Tanújelét szeretnénk adni ezzel a törekvésünkkel annak is, hogy nemzeti építészeti értékeink mennyire fontosak számunkra és felhívni a figyelmet arra, hogy folyamatosan fáradoznunk kell ezen értékek mind jobb megőrzésén."

(Posztumusz Ybl Miklós-díj 2010. Szerk.: Winkler Barnabás, Domján Kornélia. HAP Galéria Kft., 2010. 230 oldal.)

KUBINSZKY MIHÁLY

APPEL!

Veszélyes ítélet Strasbourgban

A magyar állam 2010 februárjában két fontos pert vesztett el jogerősen. Az egyik a Postabank-per, amelyet még az Orbán-kormány kezdett a Deloitte és néhány más cég ellen, a másik a „Karsai v. Hungary" című ügy, amelyben Karsai László történész hívta perbe Magyarországot a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. Remélve, hogy akad profi oknyomozó újságíró e földön, aki belelapoz az előbbi, igen fontos, mert közpénzekről szóló ügy szigorúan titkosított (!) aktáiba, mi most a másodikkal, a „Karsai v. Hungary" perrel kívánunk foglalkozni.

Történt pedig, hogy Karsai László az Élet és Irodalom 2004. március 12-i számába írt „Érvek a Teleki szobor mellett" című cikkében, közvetve zsidózással vádolta dr. Török Bálintot. Török Bálint először az Élet és Irodalomhoz fordult, majd amikor válaszát nem közölték, beperelte K.L.-t. Keresetét a magyar bíróság első fokon elutasította, másodfokon viszont Török Bálintnak adott igazat, amit a Legfelsőbb Bíróság is helyben hagyott. Ezután – mint később kiderült – Karsai László a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához folyamodott „végső" jogorvoslatért.

A „Karsai v. Hungary" eljárásban az Emberi Jogok Európai Bírósága (amelyet a továbbiakban strasbourgi bíróságként említek), a szólásszabadsághoz fűződő jogainak megsértése miatt, összesen majdnem hatezer-háromszáz euró Karsai László történész kezeihez való kifizetésére kötelezte a magyar államot.

Bár ez nem semmi summa, nagyobb baj, hogy amennyiben ezt az ítéletet és indoklását mérvadónak fogadjuk el, veszélybe kerül a Teleki Pál volt miniszterelnök munkásságával kapcsolatos szabad véleménynyilvánítás lehetősége. Mindez egy olyan bíróság ítéletének eredményeképpen, amely bíróságot az emberi jogok védelmére, többek között a szabad véleménynyilvánítás és a korrekt bírósági tárgyaláshoz való jog védelmére működtet Európa.

Ez utóbbi jog, tehát az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkelye szerinti, a korrekt bírói tárgyaláshoz való jog megsértését látjuk abban, ahogy a strasbourgi eljárásnak Karsai László felperesen és a magyar államon, mint alperesen kívüli, harmadik

szereplőjét, „Mr. B.T."-t kezelték. A strasbourgi bíróság ítéletében ugyanis 14 ízben említik nevén „Mr. B.T."-t, azaz dr. Török Bálintot (akit a hazai sajtó, a strasbourgi bíróság ítéletének ismertetésekor – a magyarországi per ismeretében – azonnal teljes nevén nevezett). Mindeközben a strasbourgi per végig úgy folyt, hogy Török Bálint mit sem tudott róla. Tehát 2006 végétől 2009 decemberéig, amikor is a magyar sajtó hírt adott a strasbourgi ítéletről, úgy tárgyaltak a strasbourgi bíróságon Török Bálintról, továbbá az őáltala 2004-ben Karsai László ellen indított és itthon legfelsőbb fokon is megnyert polgári perről (beleértve e per tárgyának történészi vonatkozásait), hogy Török Bálint nem is sejtette: valahol Európában, hivatalos szervek az ő nevét koptatják, az ő munkásságát mérlegelik és ítélik el. Nemhogy személyesen nem hívták meg tanúként Török Bálintot, nemhogy írásban nem kérték a véleményét, de egy fecni papírt, egy e-mailt, egy sms-t nem küldtek neki – senki, a Török Bálinttól Budapesten alig négy kilométerre lakó Karsai László sem – arról, hogy mit művelnek vele, a munkásságával és a nevével az emberi jogok legfőbb európai fórumán.

Kézenfekvő, hogy azért nem értesítették „Mr. B.T."-t, mert formailag nem volt érintett, hiszen a felperes Karsai László történész, az alperes a magyar állam volt. Ám ennek ellenére, és teljesen függetlenül attól, hogy a strasbourgi bíróság milyen eljárásrendet alakított ki a maga számára, úgy gondolom, hogy itt Török Bálintot súlyos méltánytalanság érte.

De nézzük magát a verdiktet, amelyről egyébként dr. Koltay András jogász igen tárgyszerű, elemző írást jelentetett meg a Magyar Hírlap 2010. február 19-i számában. A magyar közéletre leginkább veszélyes rész az ítélet indoklása, amely kijelenti: Karsai László történész Török Bálintot illető zsidózási vádja helytálló, mert az, hogy Török Bálint „védelmezte" Teleki Pált, önmagában zsidózásnak tekinthető. *Sic*, azaz így, minden korlátozás nélkül! Tehát nem esetleg a mód, ahogyan Török Bálint „mentegette", a volt miniszterelnököt, nem is netán az, amit védelmezett Teleki munkásságában, hanem maga a mentegetés („apology") minősül zsidózásnak. Röviden: tekintettel Teleki Pál zsidóellenes törvényhozási szerepére, mindenki, aki védi Teleki Pált, zsidózik és antiszemita. Erről szól az ítélet indoklása, különösen annak 33., 34. és 35. pontja.

A fenti, általam igen szerencsétlennek tartott bírói indoklás egyébként formailag és tartalmilag ellentmond annak, amit Karsai László felperes a magyarországi perben állított, idézem: „A felperes (itt dr. Török Bálint) esetében az ő cikkeit bíráltam, de nem mondtam azt, hogy ő antiszemita volna, még azt sem, hogy zsidózik. 90-en felül van a felperes cikkeinek a száma, ezeket én áttanulmányoztam, hogyha ezen cikkekben egyszer is zsidózott volna a felperes, akkor azt leírtam volna, de ilyen nem volt." (Idézet a Fővárosi Bíróság 21.P.632674/2004/3 számú jegyzőkönyvéből, 2. oldal, 1. bekezdés). Ennek tükrében nehezen érthető, hogy Karsai László miért indította a strasbourgi pert? Miért kívánta az Emberi Jogok Európai Bíróságán bebizonyítani azt, amit a magyar bíróság előtt tagadott: azt, hogy Török Bálint zsidózott?

Török Bálint egyébként valóban mindig visszafogott hangnemben publikál és még a Teleki Pál volt miniszterelnökről írt, pozitív hangú írásaiban is elítélte Telekinek a zsidótörvények meghozásában vitt, valóban meghatározó szerepét. Az pedig, hogy Török Bálint írásaiban egyetlen antiszemita mondat vagy fordulat sem található, korántsem véletlen: „Mr. B.T." baráti köre, sőt, családja is zsidókat mentett a holokauszt idején. Mi több, üldözött barátainak kölcsönadott papírjai híján lefogott fiatalemberként, maga is megjárta egy nyilas-ház előterét, még ha szerencsésen meg is úszta az óvatlan kalandot.

Visszatérve a strasbourgi ítéletre, annak előbb tárgyalt indoklása bírói tájékozatlanságra vall. Teleki Pál életműve és megítélése ugyanis nem egyértelmű. Tragikus figura volt, egyéni sorsát, az általa élt időket és a zsidótörvények meghozásában vitt szerepét illetően egyaránt az. Akit érdekel Teleki pozitív és negatív, de mindenképpen meghatározó szerepe az akkori Magyarország életében, beleértve a lengyel menekültekkel kapcsolatos tevékenységét, olvassa el a róla szóló szakirodalmat, például Ablonczy Balázs történész 2005-ben az Osiris Kiadónál megjelent *Teleki Pál* című, alapos és tárgyilagos művét. Egy biztos: Teleki személyét illetően korántsem a kételymentes elátkozás kánonja a helyénvaló. Erre utal az 1991-es Teleki-emlékév megrendezésének ténye is: a fővédnök Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság akkori elnöke valamint Szabad György az Országgyűlés elnöke volt. Mellettük ugyancsak védnökséget vállalt a kortárs Varga Béla, az 1945–1947-es nemzet-

gyűlés elnöke is. Az emlékév során tartott konferencián Telekiről rendkívül elismerő, dicshimnusszal felérő zárszót írt és mondott Kosáry Domonkos történész is, a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke. Csak zárójelben jegyezzük meg: Karsai László, a strasbourgi felperes, soha nem kifogásolta ezt, aminek alapján nagy a kísértés, hogy azt gondoljuk: Kosáry helyett Karsainak „csak" Török Bálintot volt mersze támadni...

Mindez minden bizonnyal a strasbourgi bíróság előtt is gyorsan kiderült volna, ha tanúként meghallgatják, vagy írásban megkérdezik dr. Török Bálintot.

Meggyőződésem, hogy bírósági ítélettel hozzájárulni valaki megbélyegzéséhez azért, mert összességében pozitív véleményt mond egy vitatott politikusi életműről, súlyos szereptévesztés. Ha pedig ezt a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága tette, az arra utal, hogy valami ott, ebben az esetben nagyon nem jól működött, és sürgős felülvizsgálatra szorul. Az ügyben közreműködő strasbourgi magyar bíró, Sajó András szerepe külön kényes: neki ugyanis tudnia kellett, hogy Teleki itthon legfeljebb vitatott, de semmiképpen sem kiátkozott történelmi személyiség. Sőt, bármikor beleolvashatott (volna?) Török Bálint műveibe is, amelyek utóbb, főleg a Magyar Szemlében jelennek meg. Ilyesfajta tájékozottság azonban nyomokban sem látszik ezen a jogi és etikai nonszensznek egyaránt kivételes ítéleten és indoklásán.

Hogy mindez – és még számos más érv – miért nem jutott érvényre a magyar államot képviselő ügyvédek tevékenysége során? És hogy mit mérlegelt a fentiek közül a budapesti Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, amely a február végi határidőig húzva az amúgy is szűkös időt, elutasította dr. Török Bálint strasbourgi fellebbezési javaslatát? Nos, ezek korántsem mellékes, de a jelen cikk kereteit meghaladó kérdések.

A fentebb előadottak miatt – Török Bálinttal egyetértve – ez év májusában, levélben kértem az Emberi Jogok Európai Bíróságát a Karsai v. Hungary per lefolyásának, a kijelölt magyar bíró elfogulatlanságának és az ítéletnek – Török Bálint előrehaladott korára és betegségére tekintettel – mielőbbi felülvizsgálatát.

Pákozdi Imre

A BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG ÁLLÁSFOGLALÁSA MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYI HELYZETÉRŐL

A Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság *2010. március 10-én Járai Zsigmond* volt MNB-elnök, *Martonyi János* volt külügyminiszter és *Csaba László* egyetemi tanár bevezető előadásaival *Magyarország az IMF-en túl* címmel vitaülést tartott hazánk pénzügyeinek állapotáról és a kilátásokról. A vitaesten 130 tagtársunk jelent meg. Az előadások és a hozzászólások alapján a Társaság a következőkben foglalja össze a következtetéseit.

Az utóbbi években hazánk ismét jelentősen eladósodott, *2008-ra pénzügyileg kockázatos állapotba került*, és csak a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Európai Unió nagy összegű hitele biztosíthatta a stabilitást. A nemzetközi hitelcsomag átmenetileg biztosította hazánk fizetőképességét, lehetőséget adva a kormánynak, hogy elindítsa a magyar gazdaság közismert szerkezeti bajainak orvoslását. A kormány sajnos nem ezt az utat választotta.

Költségvetési „kiigazítás" (megszorítás) következett be, és így a kormány formailag eleget tett a hitelnyújtók makrogazdasági feltételeinek, de az európai mértéknél jóval súlyosabb magyar gazdasági visszaesés azt mutatja, hogy *a megszorítások rossz szerkezetben következtek be.*

Gazdasági mutatóink, így az adósságnak a kivitelhez vagy a nemzeti össztermékhez mért nagy aránya, a lehangoló foglalkoztatási adatok az értékalkotó tevékenységek pangásáról, a munka rangvesztéséről tanúskodnak.

A közeljövőben a gazdasági növekedést bizonyos fokig segítheti a külső piacok keresletének helyreállása, de ha csak ez következik be, akkor is több év kellene ahhoz, hogy a krízis előtti nemzeti jövedelmi szintet ismét elérjük, de a lemaradásunk a dinamikusabb versenytársainkhoz képest tovább fog nőni.

Ahhoz, hogy ismét lendületet vegyen a magyar nemzetgazdaság, mást és többet kell tennünk. A létező, de ma még lefojtott alkotó energiák és üzleti szándékok megmozdításához elsőként *a kormányzati hitelesség helyreállítására* van szükség. Javítaná a gazdasági élet kiszámíthatóságát az euró átvétele, de a feltételek teljesítését be kell építeni a következő kormány gazdasági stratégiájába.

A költségvetés helyzete most rosszabbnak mutatkozik, mint ahogyan azt az év végén gondolni lehetett, és ez a növekedési kilátásainkat tovább rontja. *A bürokrácia erőteljes mérséklésével, a korrupció elleni kemény fellépéssel, minden egyes forint közpénz felhasználásánál a hatékonyság és az ésszerű takarékosság érvényesítésével* lehetne némileg tágítani a mozgásteret az alkotásra és értékteremtésre kész gazdasági szereplők előtt.

Hazánknak a nemzetközi pénzügyi szervezetek forrásaira még jó ideig szüksége lesz. A hitelfelvétellel együtt járó megkötések miatt az új kormánynak nehezebb lesz megvalósítania programját, ám *a világos gazdaságpolitikai vonalvezetéshez – határozott gazdaságpolitikai stratégia mellett – valószínűsíthető a hitelezők támogatása.* Az adósságok nyomasztó terhe kemény munkával néhány év alatt ledolgozható, mint ahogyan az korábban 2002-re is sikerült. A *kétségbevonhatatlan kormányzati felelősség mellett építeni kell és lehet az emberek hitére és bizalmára, becsületes munkájára, hogy az újabb adósságcsapda elkerülhető legyen.*

Budapest, 2010. március 18.

A Baross Gábor Társaság nevében:

Dr. Bod Péter Ákos elnök — *Dr. Halzl József* társelnök
Dr. Pakucs János ügyvezető elnök — *Dr. Papanek Gábor* társelnök
Dr. Závodszky Péter társelnök

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIX., Nos. 5–6., June 2010, Budapest.
Editor-in Chief: Gyula Kodolányi
Publisher: György Granasztói.
Published by Magyar Szemle Foundation.

Ferenc Kulin, literary historian, Former Chairman of the Cultural Committee, Parliament, Budapest. *Victory.* In a revolutionary election victory, Viktor Orbán at the head of Fidesz Civic Party and the Christian Democrats has fulfilled the hopes of the 1990 government coalition of József Antall: to create a two-thirds centrist majority for Hungarian democracy, in equal distance from the former Communists (Socialists) and the radical right of Jobbik.

Péter Ákos Bod, economist, Former Governor of the Hungarian National Bank, Budapest. *Tasks of the New Government, Tasks for All of Us.* In its triumphant mood, the new government and its immense electorate should transcend their deeply ingrained opposition habits, and set to work along well designed strategies that are destined to lift the country and the nation from its crisis.

Gáspár Gróh, writer, Head of the Office of the Former President, Budapest. *A Strange Election.* A wide ranging analysis of the phenomenon of the April 2010 election, its overture and its aftermath, with a look at the political processes of Hungary during twenty years of Transition.

Béla Petrik, lawyer, historian, Budapest. *About a Meeting That Failed to Happen.* A second Monor Meeting of the wings of the Hungarian underground opposition failed to take place in 1987, when the leaders of the left-liberal „samisdat" democrats published a pamphlet that envisaged a reform of the communist system rather than the radical change esposed by the national

democrats of the later Hungarian Democratic Forum. The author uses unpublished secret police reports to bolster his argument.

Gábor Ujváry, historian, Dean, Kodolányi János University, Székesfehérvár. *„Lived Fifty-Seven Years, Worked a Century". On the Public Image and Actuality of Kunó Klebelsberg,* Part II. Count Klebelsberg, the most prominent Hungarian Minister of Public Education after Baron József Eötvös, built thousands of village schools in the Twenties, and laid the foundations of a modern educational system. He was a true democrat and encouraged and sponsored modern thought and art, often transcending the limitations of his own taste and upbringing.

Sándor Romano Rácz, writer and scholar, Roma activist, Budapest. *Why Gipsies Have No Historical Consciousness?* A well-written essay gives deep insight into the nature of the imagination and social consciousness of the Hungarian Roma.

Sixty Years After the Death of Count Miklós Bánffy

Gyula Dávid, historian, Kolozsvár (Cluj), Romania. *The Inconvenient Grand-Seigneur.* Count Miklós Bánffy was a Renaissance man who excelled in all his activities. As the Royal superintendent and stage designer of the Budapest Opera he commissioned two of Bartók's stage works before World War I. After the disastrous post-war revolutions and in time of Hungary's dismemberment with the Trianon Treaty (1920) he was an outstanding Foreign Minister. In the mid-Twenties he returned to then Romanian Transylvania, where he used his remaining wealth and great prestige as a Hungarian political and spiritual leader, attempting to build an understanding with the Romanian King and government.

Györgyi Váradi-Kusztos, doctoral fellow, Károli Calvinist University, Budapest. *In Search of a Daniel.* Starting out from the Book of Daniel, and Rembrandt's scene of Belshazar's Feast, to which the titles of Bánffy's novel trilogy refer, the critic examines the Count's vision of history and the historical responsibility of the Hungarian aristocracy before World War I.

Zsuzsa Szebeni, historian, Institute of Theatre Research, Budapest. *From Scratches and Sketches to the Modern Designer. The Early*

Graphics of Miklós Bánffy. On the margins and blank spaces of a notebook that he used as a student of law, Bánffy sketched his visions of the protagonists of his first, unpublished play. Their style foreshadows his mature art nouveau stage and costume designs, which parallel the best international work of the day.

Gábor Sipos, historian, Kolozsvár (Cluj), Romania. *The Activities of Miklós Bánffy in the Presbyterian Church of Transylvania.* The Presbyterians (Calvinists) are a core Hungarian denomination in multi-denominational and multi-national Transylvania, and the Count served as its Chief Warden for many decades. He used his position for the spiritual and material re-building of Hungarian communities after the post-Trianon crisis of Hungarian Transylvanians. The communists forced him to resign after World War II, and he emigrated to Budapest to die there.

Rev. ***István Tőkés*** Sr., theologian, Former Deputy Bishop, Presbyterian Church of Transylvania, Kolozsvár (Cluj). *Remembering Count Miklós Bánffy, Before his Commemorative Tablet, on his 120th Anniversary.* Reprint of an eloquent assessment of the man, the spiritual leader, the politican and the artist, by another seminal figure of his church, at a Kolozsvár celebration in 1993.

Etchings

László Szörényi. *The Hermeneutics of Fish Sorbet.* A bravura sketch about a protocole visit to the Italian town of Bari, a city of the fishing industry, as Ambassador of Hungary in the early Nineties.

Gáspár Gróh. *What the Centuries Have Left on Us.* Meditation on ingrained Hungarian bureaucratic attitudes, in a Budapest tram carriage.

1% Metaphysics. *A Concert By Hector Berlioz in Pest in 1846.* György Szabados has reprinted for his column the composer's own account of the debut of the Rákóczi March.

Books and Events

Géza Jeszenszky. Transcending Trianon. Remembering one of the most painful anniversaries of modern Hungarian history, June 5th, 1920, the signing of the Trianon Treaty about the dismemberment of Hungary, the former Foreign Minister of Hungary (1990–94) acknowledges the ever-fresh grief over the loss of vital ties with relatives, traditions and resources – but looks ahead into the potentials of a spiritual re-unification in a borderless European Union.

Bálint Török. Trianon through Hungarian Eyes. Former Ambassador to Budapest Bryan Cartledge, author of the excellent Will to Survive – A History of Hungary, has written another book on the Hungarian 20th century, in which he contemplates the ill-reputed Treaty through the eyes of its eminent crtics like Lloyd George, as well as Hungarian eyes. Our critic reviews the book on the occasion of its Hungarian edition. (*The Peace Conferences of 1919–23 and Their Aftermath. Mihály Károlyi and István Bethlen, Hungary.* Makers of the Modern World, Haus Publishing, London, 2009. *Trianon egy angol szemével.* Officina, Budapest, 2009.)

Magda Ferch. The Correspondence of Lajos Fülep, Reviewed by László Vekerdi. A long overdue praise for bibliographer Dóra Csanak's monumental editorial work on the correspondence of the great historian and theorist of art – and a review of the work of the historian and disciple who followed the process of publication with his commentaries over the years, now published in book form. (Vekerdi László: *Fülep Lajos levelezése.* Új Forrás Könyvek, Tatabánya, 2009.)

Klára Tóth. Hunkies in America. Our cinema columnist reviews two new fims, an excellent histrorical documentary on the Hungarian American Dream by Péter Forgács, who as usual scans family movie archives for his movie, and an exciting though not faultless first film by Réka Pignicky, daughter of Hungarian exiles in the US, who traces back the family tradition in Hungary, and undergoes the painful process of re-adaptation to the realities of the legendary homeland. (Péter Forgács: *Hunky Blues,* Réka Pigniczky: *Inkubátor.*)

Zoltán Fáy. Sins and Punishments. Our columnist on religious affairs puts in context and perspective the recent scandals of pedofiliacs in the Roman Catholic Church, and argues from statistics that celibacy does not lead to sexual perversion. Also, he argues, it is hard to miss a strong subjective animus against the Pope among the motives behind the forces of the recent campaigns.

Mihály Kubinszky. Barnabás Winkler, owner of the Hap Galéria for Architecture in Budapest, has initiated the posthumous awarding with the Ybl Prize of seventeen Hungarian architects who had not received the distinction in their lifetime for political reasons or for professional neglect. Our achitecture columnist reports on the event and gives a list of major works by each of the awarded.

Imre Pákozdi. Appel! A Dangerous Resolution in Strasbourg. In late December 2009 the European Court at Strassbourg, over-ruling a decision of the Supreme Court of Hungary, stated that public writer B. T. (Bálint Török, a frequent contributor to Magyar Szemle) should have been disparaged as an anti-Semite for praising aspects of the historical performance of Count Pál Teleki, Prime Minister of Hungary for two terms in the early Twenties and late Thirties. Imre Pákozdi, a computer engineer and public writer, has turned to the European Court with an appeal, stating that the branding of the huge and varied entire work of Teleki is a gross distortion of history and an act against the freedom of discussion. Also, he states, Mr. B.T. has been avowed to have never written a sentence that could be disparaged, in addition to saving the lives of many Jews during World War II persecutions.

Baross Gábor Society. A Statement on the State of Hungary's Finances. April, 2010.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated with drawings by Miklós Bánffy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

Dávid Gyula – (1928, Árapatak) irodalomtörténész, művelődésszervező, szerkesztő, a magyar irodalomtudomány doktora, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) elnöke, jelenleg tiszteletbeli elnöke, a Polisz Könyvkiadó egyik alapítója; 1957-ben letartóztatják és hétévi börtönbüntetésre ítélik az 1956-os forradalommal és szabadságharccal való rokonszenvezéséért, 1964-ben szabadul; rehabilitálásáig, 1969-ig fizikai munkásként, majd szabadúszó íróként dolgozik. F. m.: *Jókai* Mór (kismonográfia, 1971), *Petőfi Erdélyben* (Mikó Imrével, 1972), *Tolnai Lajos Marosvásárhelyen* (1974), *Találkozások* (1976), *Magyar irodalom – világirodalom* (2003), *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* (2005). Gondozásában jelenik meg a *Bánffy Miklós-* és *Reményik Sándor*-életműsorozat.

Fáy Zoltán (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

Ferch Magda (1947, Budapest) – szerkesztő, műfordító, újságíró, 2006-tól a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia titkára, 1991-ig a Magvető francia lektora, majd főszerkesztője. Roland Barthes, Albert Camus, Fejtő Ferenc, Dominique Fernandez, Marguerite Yourcenar, Raymond Aron műveit fordította magyarra. 1991-től 2005-ig a Magyar Nemzet cikkírója. 1999-ben Francia Nemzeti Érdemrenddel, 2000-ben Pethő Sándor-díjjal, 2001-ben

Dercsényi Dezső-díjjal jutalmazták. F. m.: *Francia kapcsolataim* (2005).

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

Jeszenszky Géza (1941, Budapest) történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs.* Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918 (1986, 1994), *Post-Communist Europe and Its National/Ethnic Problems* (2005, 2009), *Helyünk a világban.* A magyar külpolitika útja a 21. században (Beszélgetések Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal, 2009).

Kodolányi Gyula (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972-1973-ban ACLS-, 1984-1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987-1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle* főszerkesztője. 2004 óta az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Príma Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei: *Ökológiai kapcsolatok* (Szerk. 1984), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék és beszélgetések, 2010).

Kubinszky Mihály (1927, Sopron). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: Állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus

és dr.h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. Kitüntetései: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

Kulin Ferenc (1943, Pomáz) irodalomtörténész, politikus. 1975–1980 a Mozgó Világ munkatársa, 1981–1983 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP), 2005-től a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészkarának dékánja. F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994), Középkezdés (1998), Kölcsey Ferenc (2000), A XIX. század költői (Szerk.: Magyar Remekírók 2000), *Készenlét* (2008).

Pákozdi Imre (1950, Budapest). Okleveles villamosmérnök, programozó és szoftvertervező. 1985-től 1999-ig a Graphisoft munkatársa, majd elnökhelyettese, üzletkötői területe Magyarország, Észak-Európa, Ázsia és Japán. 1999-től magánbefektető, 2006-tól kisvállalkozást oktat a Budapesti Corvinus Egyetemen. Publicisztikái főleg az *UFI*-ban és a *Heti Válasz*ban jelentek meg.

Rácz Sándor (1940, Ecseg). Írói nevén: Romano Rácz Sándor. Volt segédmunkás, mezőgazdasági bérmunkás, gyári munkás, kőműves, termelésirányító, műszaki ellenőr, műszaki előkészítő, zenész. A rendszerváltás időszakában rövid időt töltött a cigánypolitikában, majd 1992-től 2004-ig az ELTE Neveléstudományi Tanszékén egy cigánypedagógiai szakcsoportot vezetett. Jelenleg nyugdíjas óraadó ugyanott. F. m.: *Néma gyereknek is értse a szavát* (In: *Gyerekcigány*, szerk.: Farkas Endre, 1994.), *Kárpáti cigány-magyar szótár és nyelvtan* (1994), *Romanyelv-ismeret* (In: *Megközelítések*, szerk.: Nahalka István, Torgyik Judit, 2004), *Rejtett örökségünk* (In: *Milyen a gyerekcigány?* Szerk.: Szabolcs Éva, 2007), *Cigány sor* (szociográfia, Magyarország felfedezése sorozat, 2008), *Közösség és emlékezet* (In: *Cigányokról másképpen*, szerk.: Boreczky Ágnes, 2009). Budapestért díjat 2003-ban kapott.

Sipos Gábor (1951, Érszodoró) levéltáros, egyetemi docens, az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban dolgozik, 1998-tól a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Középkortörténeti tanszékén tanít. F. m.: *A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században.* (1991), *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium*

kialakulása 1668–1713–(1736) (2000), *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa* (2004, többekkel). Több mint félszáz szaktanulmányt közölt romániai, magyarországi és németországi folyóiratokban és tanulmánykötetekben.

Szebeni Zsuzsa (1970, Kolozsvár) színháztörténész. Irodalom–filozófia szakon végzett, jelenleg az OSZMI határon túli referense. Főbb publikációk: *Figura Stúdió Színház* (2000), *Kovács Ildikó bábrendező* (2008). Főbb kiállítások: *Büky Béla* életmű-kiállítás, *Kiss Manyi* vándorkiállítás, *Kovács Ildikó* grafikai kiállítás, *Ignácz Rózsa* centenáriumi kiállítás.

Szörényi László (1945, Budapest) irodalomtörténész, az ELTE-n latin–görög–iranisztika szakon végzett, a *Bibliotecha Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*-sorozat szerkesztője, az *Irodalomtörténeti Közlemények* főszerkesztője, az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, a Szegedi Tudományegyetem professzora. Részt vett az első modern gimnáziumi reformtankönyvek létrehozásában, társszerzővel elkészített egy retorikatankönyvet. F. m.: *„Múltaddal valamit kezdeni"* (1989), *Hunok és jezsuiták* (1993); *Memoria Hungarorum* (1996), *Hosszúlépés* (1997), *Studia Hungarolatina* (1999), *Arcades ambo, Relazioni letterarie italo-ungheresi e cultura neolatina* (olaszul, 1999), *Delfinárium* (2000), *Philologica Hungarolatina* (2002), *„Álmaim is voltak, voltak..."* (2004), *Fasti Hungariae, Studi sulla filologia neolatina e sulle relazioni italo-ungheresi* (olaszul 2008), *Harmóniára teremtve, Tanulmányok Mátyás királyról* (2009). Főbb kit.: Toldy Ferenc Emlékérem, Széchenyi Emlékérem, Arany Páfrány Díj, József Attila-díj, az Olasz Köztársasági Érdemrend parancsnoki fokozata, Széchenyi-ösztöndíjas professzor, Klebersberg-díj.

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquijote köpenyében.* Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

Dr. Tőkés István (1916, Málnás) ny. teológiai tanár, püspökhelyettes. A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás befejezése után Kassel és Tübingen Teológiai Fakultásának hallgatója volt, a svájci Basel-i egyetemen a világhírű Karl Barth és Oscar Cullmann professzorok tanítványaként vizsgázott. 1941-től püspöki titkár és főiskolai lelkipásztor a kolozsvári református egyetemi hallgatók gyülekezetében, 1946 és 1973 között egyházigazgatói előadó tanácsos. Fontos közegyházi tisztségeket is betölt: zsinati tag, a

Református Szemle folyóirat felelős szerkesztője, egyházkerületi főjegyző-püspökhelyettes. Könyveinek, tanulmányainak, könyvismertetéseinek száma eléri az ezret. Főbb kitüntetések: Bocskai- és a Károli Gáspár-díj. F. m.: *Második Helvét Hitvallás Magyarázata Bullinger Henrik reformátor művei alapján; A bibliai hermeneutika története* (monográfia, 1985); *Pál apostolnak a Filippibeliekhez írott valamint az I. és II. korinthusi leveleinek kommentárjai; A Romániai Magyar Református Egyház élete, 1944–1989.*

Török Bálint (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-emlékéremmel tüntették ki. F. m..: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001), *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

Ujváry Gábor (1960) történész-levéltáros, a Kodolányi János Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára; korábban könyvtáros, főlevéltáros, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese (1994–1998), majd tudományos igazgatója, egyben a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója (2000–2002), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának titkárságvezető-főosztályvezetője (1998–2000), 2002 és 2004 között a Balassi Bálint Intézet alapító főigazgatója. Fő kutatási területe a két világháború közötti magyar kultúrpolitika története és nemzetközi kapcsolatai.

Váradi-Kusztos Györgyi (1978, Dicsőszentmárton), tanár. 2002-ben filozófia–magyar irodalom szakon végzett a Debreceni Egyetemen.

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Dr. Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés:
Abinéri Ottó
AbiPrint Kft.

Nyomdai munkálatok
Séd Nyomda Kft.
Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt" kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
a részletes lista
lapunk végén található.
És az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban,

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PONT KÖNYVESBOLT
(V., Nádor u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

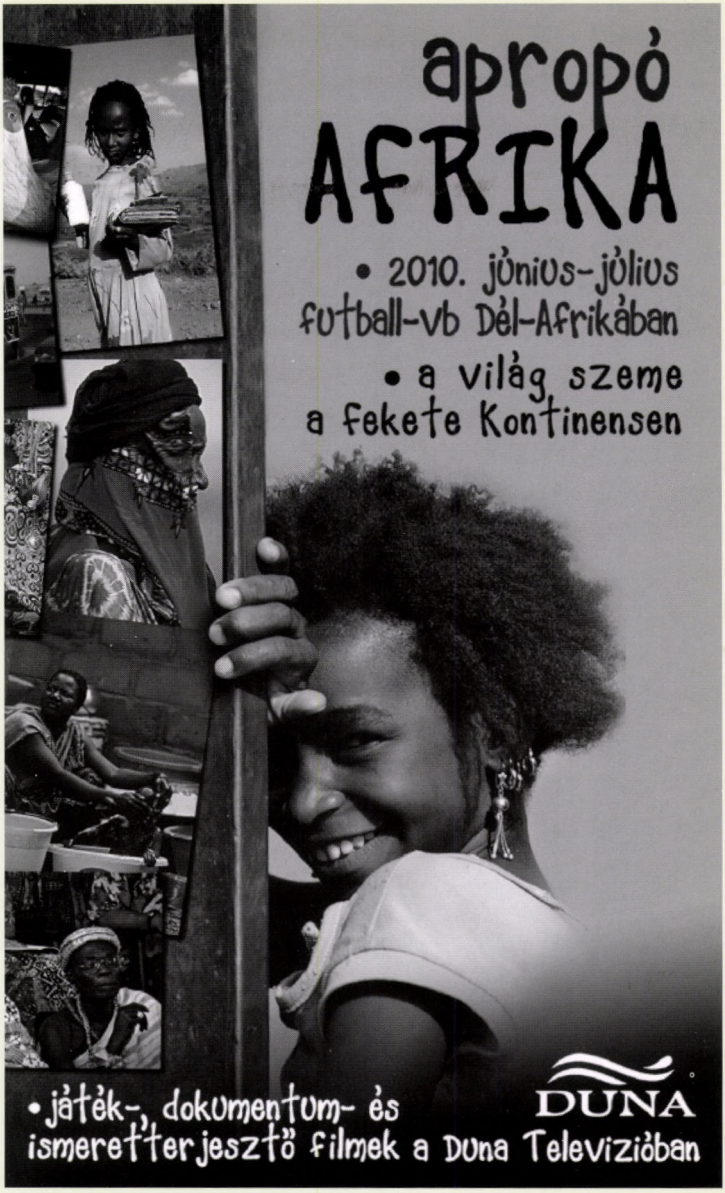
apropó
AFRIKA
• 2010. június–július
futball-vb Dél-Afrikában
• a világ szeme
a fekete Kontinensen
• játék-, dokumentum- és
ismeretterjesztő filmek a Duna Televízióban
DUNA

Ellenzékben elég rámutatni a magyar foglalkoztatás gyengeségeire, és egyben szolidárisak lehetünk a kisnyugdíjasokkal. Kormányon azonban már arról is dönteni kell, hogy miként lassítható le a nyugdíjba vonulási folyamat. Mert nem elég annyit megjelölni stratégiai célként, hogy tíz éven belül egymillió emberrel többen álljanak munkába minálunk, hanem azzal is szembe kell nézni, hogy a feladat teljesítéséhez a munka javára szóló érvek erősítése mellett a nyugdíjba menetel vonzereje is csökkentendő. Ellenzékben ezekről és más ügyekről elég politikusi nyelven szólni, de kormányon a megoldásokhoz hozzá kell rendelni azt, amit az angol szaknyelv „policy" néven ismer: intézkedést, döntést, szabályt. Egyébként is kimondható, hogy talán a legnagyobb feladat, amit a Fidesznek saját berkein belül kell megoldani: átállás az ellenzéki üzemmódról a döntés-előkészítő és döntéshozó módra. Továbbá az is igen hasznos lenne, ha a vonzáskörébe tartozó média- és véleményformáló körök az eddigi mozgósító, opponáló, a kisember panaszait felerősítő módról szintén át tudnának állni a polgári értékeket erősítő hangvételre.

Bod Péter Ákos: Az új kormány teendői

9 771216 623000 10006